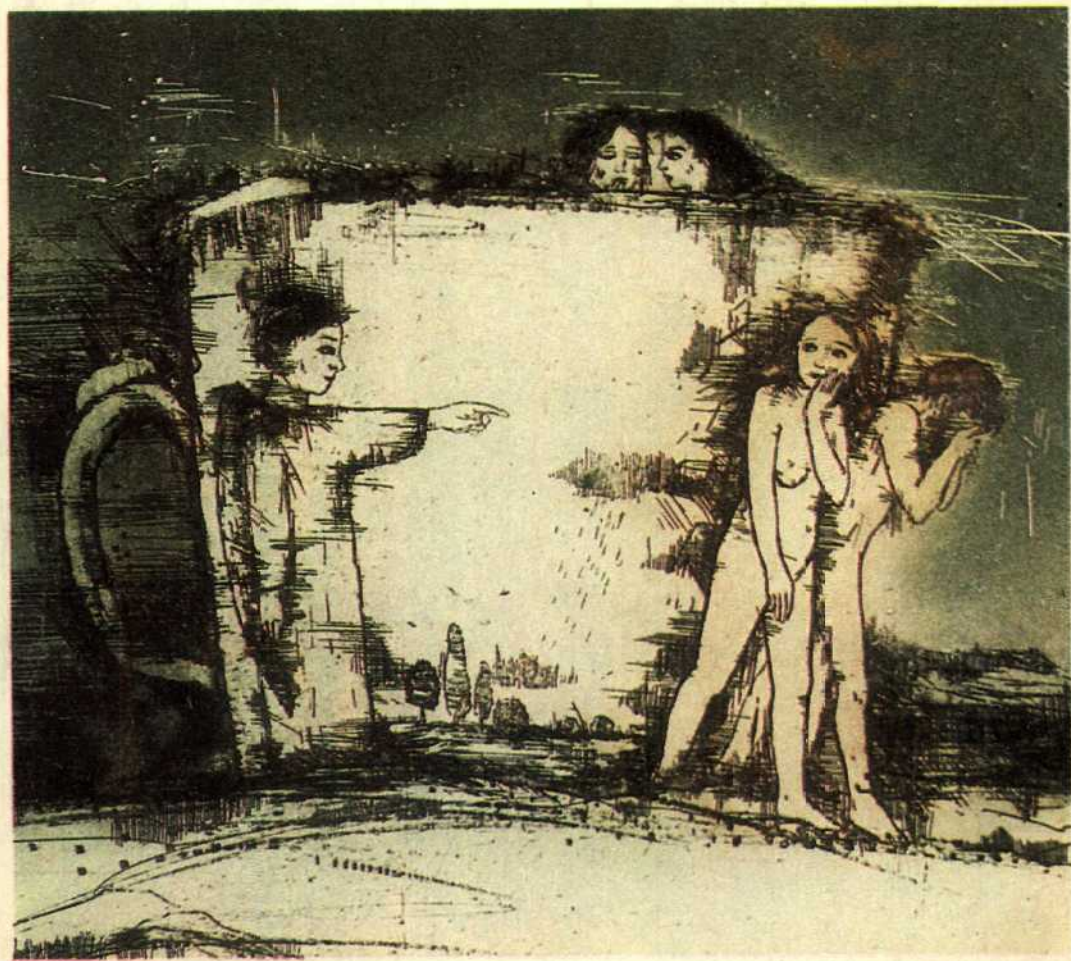

Vikerkaar

5/1987

Mari Vallisoo luulet; «Vikerkaare» jutuvõistluse võitnud Indrek Kraasi jutustus «Õhk»; Vaino Vahingu «Alasti habemenuga»; Igor Severjanini «Elan unelmas»; Hannu Oittineni «Lühike sissejuhatus soome uuemasse proosasse»; Aime Hanseni teatri-manifest; Mirjam Peil Reti Laanemäe loomingust; intervjuu Heino Kiigega; Mati Undi «Meie»-mehe vahemärkus»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 2. aastakäik.

Mai 1987. Nr 5

SISUKORD

- Johannes Barbarus *Lumelilled* 1
Indrek Kraas *Õhk* 2
Mari Vallisoo *Luulet* 11
Jaan Malin *Luulet* 14
Anu Raud *Sina ei pea mitte* 15
Jaanus Tamm *Luulet* 18
Vaino Vahing *Alasti habemenuga* 20
Airi Värnik *Kutsekahjustus* 26
Shirley Jackson *Loterii* 29
Rein Kruus *Igor Severjanin Euroopas* 35
Edith Södergran *Igor Severjanin* 35
Igor Severjanin *Elan unelmas* 36
Ülo Vooglaid *Juhtimise ja valitsemise eetikast II* 37
Hannu Oittinen *Lühike sissejukatus soome uemasse proosasse* 41
Aime Hansen *Tühi ruum — täidetud ruum ehk veel üks teatrimanifest* 45
Mirjam Peil *Reti Laanemäe. Inimene pildis* 49
Moodsa kunsti ajaloost
Ants Juske *Süntetism* 58
Dixi
Olev Remsu *Législation du point d'honneur* 64
Mati Unt «Meie»-mehe vahemärkus 66
Filosoofi märkmik
Ülo Kaevats 68
Non omnis moriar
Anne Lill *Milleks etendada tragöödiaid?* 71
Meie intervjuu
Heino Kiik *Kuidas end tunned, kuuekümne?* 75
Vaatenurk
Toomas Haug *Talvet Eestis* 79
Jelena Skulskaja *Inimene «surnud vööndis»* 80
Vikerkaak
Toomas Kall *Õhtul pärast etendust* 82
Kozma Petrovitš *Prutkovi isaisa Fedot Kuzmitš Prutkovi ajaloolistest materjalidest* 83
Jutusaba
Arkadi Strugatski, Boriss Strugatski *Ekspeditsioon põhjakaarde* 84
Kaleidoskoop
Inno Haan *Detsember Tartu NAKis* 91
Avo Üprus *Ühist erinevas* 92
Mihkel Mutt *Teatri ümber VI* 94

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul
Esikaanel: Reti Laanemäe. «Natüürmort kurja õunaga». Segatehnika, 1985. Fragment.

Tagakaanel: Reti Laanemäe. «Natüürmort kurja õunaga». Segatehnika, 1985

JOHANNES BARBARUS

Lumelilled

Tõid lõunatuuled järsku sula,
talvest kevadesse heidet taas liisk,
lahti puhangud lastud üla,
juba rabises esimene piisk.

Jää jõgedel rebenes, murdus,
lume lagunes sidumata vihk,
maa kevade mahladest tursus,
sööstis loodusest läbi mingi kihk.

Juba rohelist nina haistis,
lumelillesid luuras minu silm,
ent põõsast, mis vasta mul paistis,
— hoopis isemoodi oli maailm.

Ma nägin, mis välja sealt koorus,
mida varjanud oli lumevaip:
seal lamas — kunagine noorus,
lehkav — roiskuma läinud juba laip.

Taamal osalt veel tuisat lumme,
relv kõrval — otsas roostetanud tääk,
teine sõdur — suikunud unne,
palgel elamata aastate jääk.

Veel eemal sinelisse pakit
mingi moonutet — purustatud tomp,
kust vastu vaatab liha hakit,
ümberringi — vere jäätunud lomp.

Nõnda tänavu algab kevad
ueeks võitluste, võitude hooks.
Meie vaenlased — teadku nemad!
pole pääsu, kui algab tormijooks...

(Aprill, 1942)

Toimetuse andmetel on tegu esmatrükiga; masinakirjas käsikiri leidub KM KOs. Meie arvates näitab see tagalaluuletus ilmekalt uusromantilise ja ekspressionistliku traditsiooni põimumist toonaste päevaulesannetega Barbaruse loomingus.

INDREK KRAAS

ÕHK

Minu naisel oli romaan kõrge ülemusega ja me kolisime rajoonikeskusest ära: kolmekümne kilomeetri kaugusel asuvasse alevikku. Asutusel, kus ma töötasin, oli seal osakond ja ma sain selle juhatajaks Seda võis võtta kui ametikõrgendust. Et alevikus oli ka ambulatoorium, siis töötas naine edasi hambaarstina ja saavutas siin peagi sama hea maine nagu rajoonilinnas, kus olime elanud ühtjärke kümme aastat.

Minu töökoha poolt saime korteriks üheperemaja. See oli kiiresti ja lohakalt ehitatud väike puitkilpidest hoone, mille seinad ei pidanud sooja. Talveõhtutel, kui töölt tulime, oli õhk tuulepoolsetes ruumides külm ja selge nagu mahajäetud või inimestest veel asustamata majas. Ahjud kuumenesid aeglaselt, jahtusid aga kiiresti, ja nii kuidas tuul aeg-ajalt muutis oma suunda ja tugevust, tuli lastel pärastlõunal koolist saabudes leida endale üks vähegi soojem tuba ja oodata seal meie tulekut. Õhtuti õppisime kõik koos soome keelt, alevik asus rajoonikeskusest niipalju põhja pool, et heade tingimuste korral võis näha Soome televisiooni saateid. Õieti ei käinud me tol esimesel talvel peaaegu üldse koos väljas, ainult kinos ja sealgi harva. Mõnikord neljapäeviti läksin klubisse bridži mängima, sinna kutsus mind üks kohalik tippjuht. Peale tema olid mu partneriteks veel kaks alkoholi küüsis heitlevat keskastme inseneri, kes vaidlesid alati kirglikult hoki- ja malemaailmas toimuva üle. Nende elu näis olevat sassis.

Kevadel kinnitati mind lõplikult uuele ametikohale. Minu tiitlist kadus märke «kt» ja juulis alustasin majas remonti. Kõigepealt lõhkusin välja ahjud ja kutsusin pottsepa. See mees küsis ühe plekk-kestas ahju ladumise eest kolm korda rohkem, kui ma ametlike hinnete järgi võisin vormistada. Maksin selle vahe kinni, sellegipoolest ei nõustunud mees enam ehitama soemüüri köögi ja elutoa vahel, mille jaoks olin muretsenud valgeid glasuurpotte. Ta ütles, et niisuguse asjaga ei viitsi nüüd enam keegi jännata, ja pani oma tööriistad kokku.

Ma asusin majaseinte kallale. Tegin need seestpoolt paksemaks, soojustasin ja lõin kipsplaatidega üle. Remondi algul elasime neljakesi koos söögitoas ja nii, kuidas tööjärg edasi liikus, vahetasime elupaika. Samal ajal oli ka väljas maja ümber palju rahmeldamist. Olime siia tulnud hilissügisel, enne esimest lund, ja koht hakkas meile talve jooksul aina rohkem meeldima. Kui kevadel maa tahenes, alustasime ümbruse korrastamise ja kujundamisega. Selle esimese suvega tegime valmis lillepeenrad ja muruplatsi koos paelahmakatest kõnniteega, mille äärde panime kasvama põõsad. Organiseerisin mitu suurt traktorikoormat maakive ja lappisin nendest õue piiril oleva oja kaldale meetrikõrguse rinnatise. Kive tõstes venitasin midagi enda sees nii, et öösiti ja hommikuti löi rindkeresse äge valu, kui end ärgates liigutasin.

Ja suvel algasid mul töökojal sekeldused.

Osakonda oli vaja inimesi juurde meelitada, aga raha elamute ehitamiseks asutusel polnud ja ma võtsin käsile ühe laguneva maja. See seisis mingist ammusest ajast asutuse kontos; värbasin ajutise kolmeliikmelise brigaadi, lasin hoone lammutada ja kapitaalremondi summadest hakkasime ehitama uut. Koostasid kiiruga fiktiivse eelarve, mis pangas läbi läks, ja suutsin väljaspool ametlikke fonde kokku ajada ka vajaliku materjali. Palga maksmisega oli raskusi ja raha tuli joonistada ka teiste eelarveliste tööde pealt, kuhu oli rohkem rublasid eraldatud. Üks nendest kolmest töömehest ei maksnud oma alimente nii, nagu naine oleks tahtnud, too naine käis vist kaebamas ja sealtkaudu tuli ühel päeval SORVVO.

t Nad töötasid neljakesi, kaks ajasid paberites jälgi, teised tegid nende mõistes nii-öelda praktilist tööd. Ehitusplatsil kuulus initsiatiiv umbes kolmekümneaastasele leitnandi aukraadis naisele. Tema pikad punased küüned ja vormiseeliku lõhikust välkuv siidsukas jalg sidusid teda minu kujutluses filmidest nähtud nais-SSlastega. Teda jälgides püüdsin näha teda teatud elulistes situatsioonides, kuhu naine võib sattuda, aga see kujutluspilt mõjus otse kohutavalt; ometi paistis ta olevat abielus ja isegi vist ema. Naisleitnandi paariliseks selle maja juures oli värskelt instituudist tulnud nooruk — too käis mõõdulindiga mööda seinu, põrandaid ja lauavirnu ning loendas lihtsamate aritmeetiliste tehete abil telliseid ja muud tükikaupa arvel olevat materjali. Nad olid mõlemad eestlased, aga kasutasid valesti sõnu, aktis kordus aina «avastati», kuigi mingit avastust ei olnud. Ehitus kuulutati ebaseaduslikuks, samuti kogu töötasu, mille olin välja maksnud. Kasutamata ehitusmaterjal pandi aresti alla, ülejäänu kästi lammutada ja samuti tagasi virna laduda, kuigi paljude asjadega, eriti tsemendiga, oli seda raske teha. Parajasti kääris igal pool järjekordse ühiskondliku elevuse ja ärevuse laine, ähvarduste ja lubaduste välgud sähvisid täie hooga ja muidugi ei julgetud ega püütudki õieti mind kusagil ülevalpool kaitsta ega õigustada. Direktor nõõpis närviliselt oma pintsakut kinni ja lahti, kui läksin tema kabinetti, ja ütles vähemalt viis korda: «Ega nüüd ikka enam nii ei saa.» Talle määrati administratiivkaristus, mind aga hakati solgutama prokuratuuri vahet.

Ma pidin töömeestele viimase pooliku kuu eest ikkagi kuidagi tasuma, olin väga segaduses, kartsin kõiksugu asju ja maksin oma rahast. Varjasin seda natuke aega naise eest. Olin tulnud rajoonilinnast siia kindla plaaniga ruttu auto osta, nagu see vist paljude mees-tega sellistel puhkudel on. Nüüd jäin jälle poolteise tuhande rubla võrra vaesemaks ja me hakkasime mängima lotot. Seal oli meil oma meetod: naine seisis minu selja taga ja mina torkisin nõelaga üle õla piletit, mida naine edasi-tagasi ja üles-alla liigutas. Ükskord, kui olin piletitorkimise lõpetanud, haarasin kätega naise ümbert kinni ja tõmbasin teda enda poole, naine hakkas väriseema ja väänas end lahti ja ma torkasin teda kogemata nõelaga. Olin tema romaani suhtunud väga

mõistvalt, ma ei osanud tegelikult öelda, kas oleksin pidanud tegema sel puhul midagi teisiti.

Me elasime kodus ikka veel kõik koos ühes toas — parajasti siis, kui algas jälle kool, kõige väiksemas nurgapealses. Laste voodid olid keskel, meie naisega magasime põrandale pandud madratsitel, teine teisel pool. Elu hakkas tunduma hirmus pika ja aina kitseneva koridorina ja oleks teinud ei tea mida, et ta oleks jälle olnud laienev, avarduv, mõnusaks muutuv. Kogu asja kohta liikus igasuguseid jutte ja mul ei õnnestunud leida enam meistrit, kes soemüüri oleks üles ladunud. Keset maja seisis endiselt kole auk ja selle keskel kasutamata uus «Ilmarise» pliit. Juba saabus lõplikult sügis, päevad lühenesid silmanähtavalt ja lapsed panid end kooli minnes soojemalt riidesse. Käisin prokuratuuris umbes iga kahe nädala tagant, kirjutasin ühe ja sama asja kohta mitu seletust, kuulasin ja kaalusin küsimusi, millele vastamisest sõltus võib-olla kõik. Siis ma kahetsesin, et mul pole tõeliselt lähedast ja tugevat sõpra koolipõlvest või nooruseast, nüüd aga olin liiga küps ja ainuüksi oma elu sees, et veel kellegagi sõbraks saada. Mõnikord läksin keset päeva naise töö juurde ja istusin seal kaua tema kõrval. Kadestasin teda selle ameti pärast, mis tal oli, ja mõtlesin, kui hea oleks praegu arst olla. Elasin oma kujutlusse niisuguse intensiivsusega sisse, et mul oli alati raske sealt lahkuda. Ühel õhtul kartsin hulluks minna. See oli septembri viimane pühapäev, käisin pealinnas ühe kaugelt tuttava advokaadi juures. Tagasiteel hakkas sadama ja tõusis torm. Alevikus tuln bussilt maha ja hakkasin läbi vihma ja rajutuule kodu poole minema, kui äkki ümberkaudsetes majades elekter kustus ja ma jäin täielikku pimedusse. Ainsaks orientiiriks oli näkku peksva tuule suund. Ma ei osanud enam üles leida teeotsa, mis viis maanteelt meie koduni. Kompisin kätega tuules ägisevaid suuri puid ja jalgadega teeperve. Ma ei osanud olla loom, kes tunneb lõhna, võtab pimedust loomuliku asjana ja jääb lihtsalt seisma või heidab maha ja ootab, kuni jälle valgeks läheb. Aga ma kartsin ka olla inimene, kes enam oma kodu ei leia. Käsikaudu ja täiesti umbes komberdasin majani. Kell oli pool üksteist, naine ja lapsed istusid toas ja põletasid küünalt. Ma polnud varem uskunud, et hirmu hulluksminemise ees võib nii selgelt tunda. Või hirmu selle ees, et enam koju ei jõua — mis võib ju üks ja seesamagi olla, hullumeelsusel ja kodust igaveseks ärälõigatusel on ühine jube tähendus. Küllap see nii on, ega muidu poleks niisugust sõna nagu hullumaja — ja mitte hullude kodu nagu lastekodu või meremeeste kodu.

Advokaat ütles mulle linnas, et loeb minu suurimaks ja ainsaks veaks niisugust ehitusalaste paberite ja töökorraldusaktide vormistamist, millest kohe kinni saab hakata. Kogu kontroll- ja järelevalveorganite süsteem rõhuvat just juurdekirjutuste ja muu sellise peale. Ja neiltki nõutavat vahel resultaati — et oleks, mida ette näidata.

Kuigi oli juba prokuröri ettekirjutus minu ametist tagandamise kohta, juhatasin osakonda edasi. Aga enam ei usutud, et mind sinna

jäetakse, ja seda hakati ära kasutama. Üks mehhaanik ei tulnud kahel päeval tööle ja ma nägin teda pärastlõunal purjus peaga alevi vahel tuigerdamas. Kord oli hakanud lonkama, tegin mehele trahviprotokoll. Varsti ühel õhtul tuli ta meile koju minuga õiendama, küsis, miks ma omadele niisugust palka ei joonista nagu neile ehitusmees-tele. Ma läksin selle küsimuse peale endast välja, hakkasime esikus kähmlema, tahtsin suure haamriga mehele pähe lüüa, aga ta pani jooksu. Pärast seisin pliidi ees ja vaatasin läbi selle suure augu, kuhu pidi tulema kahheltööd soemüür. Olin lasknud selle jaoks teha vasest käepidemega pöördsiibri.

Vahepeal sain ma kolmekümne viie aastaseks.

Sünnipäevaööl ei tulnud kaua und, pöörasin end madratsil ühelt küljelt teisele ja mõtlesin elule. Televisoris oli õhtul näidatud inimesi, kes olid üleöö rikkaks saanud. Ma tõusin vahepeal ja proovisin suitsetada, aga see ei rahustanud, hoopis äratas seosetu paanika. Paari-tunnise poolnes piinlemise lõpuks kujutasin ette enesetapukatset, et lähen töömeeste sojakusse, valan seal kõik bensiiniga üle, ka iseenda, ja tõmban tikku. Kohkusin selle kujutluse juures, et seisan putkas, bensiinist nõretav, süttimisvalmis tikk käes õieli — kohkusin, nagu oleksin juba tikuga kraabanud, poja käsi rippus üle voodiääre, haarasin sellest kinni ja tõmbasin poja enda peale. Poiss küsis uniselt, mis on, miks ma teda üles ajan, ja ronis uuesti voodisse, jäädes magama. Mõtlesin pärast veidi aega oma isale ja emale.

Sain ühe pottsepaga kaubale ja oktoobripühadeks lõpetasin remon- di. Värvisime elu- ja magamistoa põrandad heledaks, ma tahtsin sinna alguses panna parketti ja olin talvel varunud saarepuud ja toorikud valmis teinud, aga nüüd polnud selleks enam jõudu. Ainsaks sooviks, mida endale suutsin selgelt öelda, oli rahu ja puhtus jälle majja saada, et võiks õhtul kardinad akendele ette tõmmata ja tugitoolist televiisori-rit vaadata. Aleviku ja rajoonikeskuse vahelisele kõrgendikule oli just püstitatud uus ülekandest ja me hakkasime nägema teist üleliidulist programmi. Sealtkaudu leidsin kergendust jalgpallimatšide vaatami- sest. Aga hooaeg sel alal juba lõppes, oli hilja otsida meeskondade seast endale lemmikut.

Me lähenesime naisega teineteisele taas üle hulga aja. Ta oli sel suvel väga pruun, ja kui nägin teda siis päevitusriietes kummardumas lillepeenarde kohale, meenus tahtmatult tema seiklus. Neil kordadel läbis mind kadedusesööst ja ma tundsin ägedat poisilikku soovi, et minuga juhtuks midagi samaväärset. Ja nüüd sügisöödel, kui ta kahva- tuva päevitusega keha oli siinsamas, ilmus magamistoa ukseavasse või kadus sealt — mõtlesin, et see oligi juhtunud.

Hakkasin kartma kõige halvemat, seepärast läksin hoiukassasse ja võtsin kogu oma raha välja. Jätsin ainult paarsada rubla, et saaksin ootamatu surma korral ikkagi oma puusärgis paradiisi. Leppisime kokku, et küsin puuduva osa minu vanemate käest juurde ja ostame auto esialgu isa nimele.

Pühadeks valmis süüdistusakt: vahendite mittesihipärase kulutamise, finants- ja ehituseeskirjade rikkumise, ebaseaduslike väljamaksete pärast — seal oli palju sõnu. Ja tegelikult, kui lasin pilgul üle nende ridade joosta ja need mu mõtteis trummeldasid, meenus hoopis ammune ja suur lapsea kartus, et kunagi tuleb mul elus — mis siis veel kauge tulevikuna eespool mühas — lugeda enda kohta just midagi niisugust. See kartus oli aastatega ununenud, nagu vanaema räägitud jutt Jumalast, kes ülevalt taevast kõike vaatab ja karistab. Aga jumalaktlikkus asendus raudsete teadmistega, et taevas ei ole ainult meie peade kohal, vaid on ka teisel pool Maad, et Maa ongi hoopis ümmargune, et maakera pöördub Itta — kõigi nende tõestatud faktide taha ja alla kadus see tõeline, õpetamatu elukartus. Nüüd tuli Jumal jälle ja koputas kauge sõrmega vastu paksu klaasiga kaetud kirjutuslauda, millel lebas toimik, ja ütles: olgu see sulle õpetuseks!

Kuuendal novembril, kui oli lühendatud tööpäev, tuli postiga käskkiri minu vallandamise kohta — ühes ümbrikus direktori meeldetuletusega, et kõigil asutusele kuuluvatel majadel peavad olema riigilipud heisatud ja õigeaegselt maha võetud vastavalt täitevkomitee määrusele, ja et selle täitmist kontrollitakse ja mittetäitjad saavad karistatud. Läksin pühadehommikul õue, ja kui ma lükkasin lipuvarda majaseinale kinnitatud raudtorusse, mõtlesin, kas mul on õigus seda teha, ja kui on, siis mis peaks sellisel juhul minusuguse sees toimuma. Võisin ennast siiski ka kõrvale jätta ja lasta lipul lehvida asutuse kui majavaldaja rõõmuks ja lihtsalt oma kodu ja perekonna nimel. Koolis ei saanud ma pioneeriks astuda — ja mitte sellepärast, et mul oluks midagi punase kaelaräti vastu, vaid sõnade pärast, mida pidin kuulda-vale tooma. Miks nõuti, et peaksin reipalt «alati valmis» hüüdma, kui ma ei teadnud, kas mul jätkub neis sõnades kõmisenud käsu täitmiseks jõudu. Ma ei teadnud, mis elu tuua võib. Miks pidi riik ennast siis nii nõrgaks tegema, et ta laste käest igavest truudusvannet võtma ruttas. Ma armastasin seda riiki omal moel niigi. Armastasin Kremli kellade kõla, mis pühadehommikul raadiost kostis, ja paraadide puhkpillimuusikat ja kahurite aupauke ja seda, et kõik said riigipühade ajal kodus olla.

Ma ei pidanud pärast kolme vaba päeva enam tööle minema. Kuigi oleksin heameelega neile seal veel kasulik olnud. Sõitsin oma endise ameti-«Moskvitšiga» ennelõunal rajoonikeskusse. Kutse oli kella poole kaheteistkümneks, ma ei jõudnud enam autot ära viia ja sõitsin otse selle maja ette, kuhu ilmuma pidin. Ma jäin autosse ja mõtlesin edasi, mis mind oodata võiks. Vaatasin akent, mis teistest erines sellega, et oli trellitatud, küllap eeskirjade kohaselt. Sadas vihma ja oli väga hämar, nii et kõigis tubades põlesid elektrilambid. Mõtlesin, et prokurör oleks kindlasti andnud asjale soodsama lahenduse, kui oleksin end kätte võtnud ja veidi pingutanud selle nimel, et talle meelepärase inimesena mõjuda. Sellise ootuse täitmiseks mulle seadusega antud aeg hakkas otsa saama. Nägin, kuidas kabineti uks avanes ja trellitatud

vaatevälja ilmus hallis ülikonnas prokurör, tema järel üleriietes vanem naine. Prokurör hakkas toas edasi-tagasi käies rääkima naisega, kes kõssivajunult ukse kõrval olevale toolile istus. Siis prokurör kadus ja tuli tagasi kohvitassiga. Ta jäi naise ees seisma ja segas suhkrut. Vihm muutis nende kujud uduseks ja ma panin klaasipuhastaja korraks tööle. Naine sirutas äkki oma käe alandlikult prokuröri poole ja küsis ilmselt midagi. Mees lõpetas suhkru segamise ja naeratas, kui oli kohvi maitsnud. Naise käsi vajus tagasi rüppe. Selles kabinetis tähendas naeratus mingite asjaolude kokkulangemist, praegusel juhul kohvi kanguse, selle kuumuse ja magususe, prokuröri kohviisu ja väljas valitseva vastiku ilma koosmõju. Prokurör segas veel lusikaga kohvi, rüüpas lonksu, siis astus päris akna ette ja vaatas otse välja. Ma tundsin, et inimlik headus ei maksa enam. See tuli minema visata nagu vananenud, ebaökoonomne masinaosa, tuli ümber sulatada millekski modernsemaks, millekski väga printsipiaalseks.

Ma panin automootori käima. Kogu hommiku olin mõelnud, kuidas ma pean astuma tole maja koridori lõpus asuva kabinetini. Nüüd lükkas hallis ülikonnas mehe siluett aknal mind liikumise loomulikku vabadusse. Hakkasin sõitma Tallinna poole, algul viiekümnega, siis veel aeglasemalt. Ma tundsin, kuidas süda lööb, tundsin südame piirjooni rindkeres — see tunne ei ole hea, ma ei tea kunagi, mis temaga seal juhtuda võib. Mõtlesin selle tunde vaigistamiseks sisepõlemismootorile. Kordamööda keskendasin kujutluse kõigile mootorisõlmedele ja osadele; kujutlesin, kuidas nad töötavad, teineteise suhtes liiguvad, hõõrduvad ja õlituvad. Leidsin, et sellel, mis toimub silindrites, on seksuaalse iseloomuga mehhaanika. Ma jätsin auto tasulisse parklasse ja läksin jalgsi lennujaama. Sain ühe kahest parteitöötajale broneeritud piletitest. Lennukisse minekul ärritasin kontrollijate rutiinset valvust oma kahe palja käega. Õhus olles mõtlesin lastele — see peletas hirmu. Lendasime läbi pilvede, ülevalpool oli taevas täiesti selge ja enam ei saanud aru, et maandumine võiks toimuda Eestis. Aga kohe laskus lennuk uuesti pilvedesse ja Eesti oli taas võimalik. Maandumisväljal oli juba hämar, saabus õhtu. Ma sain sealt kohe takso ja poole tunni pärast peatasin selle isakoju viiva teeotsa juures. Läksin otse üle kündmata kolhoosipõllu. See oli vist jäetud heinamaaks, madalamates kohtades lirtsus vesi. Kunagi kasvatati siin maisi, prooviti isegi kaks suve järjest. Tollel aastal kindlasti, kui poes müüdi saia asemel rukki- ja maisijahust tehtud rosinatega vormikäkke. Seisatasin ja vaatasin eespool paistvat valgust. Mind huvitas sel hetkel puht-kodulooliselt, kas üldse kellelegi siinse maisikasvatuse eestvedajaist määrati toorkord mingi karistus. Kas tehti ettepanek heastada oma rumalus ja tassida põlluservale kotid selle nisu, odra või rukkiga, mis siit keskmise aastaga saanud oleks.

Neil oli uus peni, see hakkas juba kaugelt haukuma, isa tuli trepile ja hüüdis koerale, et see vait jääks. Tuppa astudes ütlesin, et tulin nüüsamana, üheks õhtuks; et olen komanderingus ja aega jäi üle. Tühjade

käte kohta oli küll raskem midagi seletada, aga nad ei teinud sellest välja. Söögilauas pajatasin, kuidas me remondiga hädas olime. Siis ütlesin, et tahan autot lõpuks ära osta; ja siis, et nüüd tahan magama minna. Kui ma pärast üleval juba diivanil pikali olin, kuulsin, kuidas isa tuli tasakesi trepikotta, kuidas pudel kogemata vastu seina kolksatas ja isa jõi otse sellest, nagu kustutaks ta enda sees tulekahju. Tal oli vist vastupandamatu isu peale tulnud.

Hommikul käisin sidejaoskonnas ja helistasin naisele. Oli sombune ja vaikne ja mulle tuli meelde, kuidas ma veel üheksandas klassis õppisin ja koolivaheajale tulin. Esimest korda oma elus olin kaks kuud kodust eemal olnud. Ja kõik need viis vaheajapäeva piinas mind ängistus eesseisvast uuest lahkumisest. Meie maja esikus seisis sügiseti alati mingi igivana lõhn ja tookord vaheajal seda tundes sain aru, et mu lapsepõlv on juba tegelikult läbi. Nüüd end pärastlõunasele bussile sättides tundsin, et see lõhn on ikka veel alles, ja ma rääkisin isale ja emale, mis minuga oli juhtunud.

II

Buss tuli hilinemiseta, aga reisijaid oli palju ja ma seisin kogu tee. Kui linna jõudsin, oli lennupiletite kassas vaheaeg, ostsin ajaleheputkast lugemist ja läksin kohvikusse vihma eest varjule. Tegelikult ei olnud ma küll kindel, et lähen sinna nimelt vihma eest. Kell oli kaks läbi ja esimesed joodikud kohtadele asunud. Võtsin kohvi ja läksin fuajesse, kust sai vaadata väljakul toimuvat. Viinapoes oli kauba vastuvõtt ja sealse kauba ootajate saba venis juba kolmekümnele meetrile. Teisele poole väljakut jäävale võimuhoonetele oli üles pandud plakat «Au tööle» ja osa morniilmelisest sabast jäi selle taustale. Nägin kord ajakirjas fotot, millel kujutati ameerika töötatöölisi seisimas tohutu suure pildi ees: üliõnnelik perekond sõiduautos ja selle all sõnad maailma kõrgeimast elustandardist. See võis olla montaaž, kus kõik oli efektne, siin väljakul avanevalt pildilt oleks pidanud midagi kõrvale jätma, kas järjekorra või fooni. Kohaliku ajalehe esiküljel oli peale töödistsipliini tugevdamisest pajatava juhtkirja kaks lühiteadet. Üks rääkis juba toimunust, teine peatselt saabuvast. Sain teada, et täna hommikul ületas planeet Merkuur Maa ja Päikese vahelise sirge, varjates sel moel korraks pilvede taha jääva Päikese ka lennukite ja lindude eest, kui seal kõrgel juhtus parajasti kedagi olema. Ja kui siin maa peal, sombusel linnaväljakul, oli inimesi, kes tänases hämaruses tajusid harilikust veel sügavamaid toone, siis said need sellest lehest oma seletuse. Äsja taevalaotuses toimunule lubati õhtul jätku, teatati kuulsa seksuoloogiga loengutesarja avamisest. Järjekord väljas liikus jónks- haaval poeuksest sisse ja pudenes pikkamööda laiali; inimesed tulid viinapudelitega poetrepile, panid need ära kas põue või kuhugi mujale ja kadusid, pilgud maas, sügissompu. Siinsel väljakul naeris kunagi minu ja mu naise üle kuulus näitleja. Ta seisis seal väljaku keskel

valges suveülikonnas ja teda ümbritsesid sõõris ta nooremad kaaslased, kes veidi laiemale tõmbusid, kui me neist naisega möödusime, nii et too kuulus vanema põlve meesnäitleja tegi naisele sügava kummar-duse ja küsis kohe: «Miks te ei tervita», ning see oli märguandeks noorele näitlejaseltskonnale, kes valjult ja läbisegi naerma puhkes. Selles mängus ei olnud meie jaoks reegleid, me läksime teisele poole väljakut ja vaatasime sealt, kuidas suur näitleja seal seisis, kuidas ta meie poole käega näitas ja oma saatjaskonna uuesti naerma ajas. Me olime abiellunud pool aastat enne seda sündmust. Aga provints tasus näitlejale selle lõdvestuse eest. Kümne aasta pärast tuli ta uuesti siia kammerliku kultuuriloolise etendusega, mille soojast vastuvõtust välis-maal oli palju kirjutatud. Aga siin polnud välismaa, polnud pagulus ega Eestigi, etendus kogus paarkümmend vaatajat. Ja ta olevat öelnud: enam ma siia ei tule.

Ma ostsin lennukipileti ja läksin raamatukauplusesse. Võtsin uudiste-letist proosadebütantide raamatud ja maksma minnes silmasin tarvita-tud kirjanduse laual ühe kõite seljal pealkirja «Lootusetu juhtum». Mõtlesin automaatselt, et nüüd jääbki see raamat lugemata, pealkirja pärast. Tundsın tõusvat vimma romaani autori vastu, ja mitte pealkirja tõttu. Ta tuli lihtsalt ise nüüd meelde: vana maailmakuulus kirjanik, kes igal pool intervjuusid annab, heldelt seletusi ja retsepte õnnelikuks eluks jagab või külvab elutarka skepsist, tundmata mingit vastutust. Läksin bussijaama ja lugesin kättemaksuks kuulsusele noori eesti autoreid. Läbi ootesaali ja kassaruumi vahelise akna nägin valvekorda pidavat tüsedat naist tõstmas väikesele elektripliidile toiduvaagnat. Ta hakkas lõunat soojendama ja varsti tundsin jäneseprae lõhna. Taga-pool mängis televiisor, selle hääl kostis ootesaali, muusikakatked ja inimese kõne. Naine kadus aknaavast, ta kolistas seal potikaanega, kui sööma hakkas. Ja keegi naeris televiisoris. Siis rääkis too naine seal kassas telefoniga. Tal oli vist mõni lihakiud jäänud hammaste vahele, ja ta urgitses rääkimise ajal selle kallal, kui ta õpetas oma meest või täisealist last sööki soojendama ja ahju kütma. Naine manitses, et midagi liiga palju ei saaks: puid ahju, võid pudru sisse. Ja lõpuks hoia-tas, et tuleb koju kell üksteist. Ma läksin akna juurde ja küsisin, kas tohin sealt televiisorit vaadata, naisel oli tegelikult väga lahke nägu — see perekond, kellele ta helistas, oli vist talle kõik. Telesaade oli loodus-kaitseteemaline, kaamera oli pandud paadininasse, päris veepiirile, ja nii sai muidugi efektse kaadri sõidust mööda laia, majesteetlike kallastega jõge. Seda võtet näidati peaaegu viis minutit järjest. Milleks küll! mõtlesin, ja see käis absoluutselt kõige kohta.

Ma sõitsin täiesti automaatselt Tallinnas 22. liini bussiga Balti jaama — õieti taipasin seda alles siis, kui olin jäänud bussi ainukesena ja see pöördus lõpp-peatusest uuesti liinile. Kui buss jaamahoone vas-tas reisijaid peale võttis, astusin maha. Läksin linnalähedaste rongide vaksalisse. Ooteruumi pingid olid inimestest tulvil. Osa neist tukkus, teadmata, kus viibib. Nende inimeste näoilmeid vaadates meenus mulle

kunagi loetud lause: «Kartes ebasoodsal päeval pealinna jõuda, tegi ta teel oma perega pikema peatuse.» Otse minu ees, teisel pool klaas-seina, seisis tabloom Tartu rongi väljumisaeg, ma ostsin pileti ja jõudsin viimasel hetkel juba liikuvasse vagunisse hüpata. Kahetsesin, et ma ei saanud jaama einelauas juua koorega kohvi ja mineraalvett, mul oli kavas seda teha ja samal ajal vaadata läbi vihmavine kino «Lembitu» reklaamtulesid. Ma vaatasin selles kinos 1968. aasta aprillis filmi «Mees ja naine». Olin siis kuueteistaastane ja arvasin pärast sedagi veel päris kaua, et see on ülim õnn, kui naine ja mees teineteist voodis suudlevad nii, nagu seda filmis näidati. Ma seisin kuni Tapani, toetudes vaguni ja tamburi vahelisele lükanduksele ja lugesin «Vikerkaare» viiendat numbrit, mille esimesed kolmteist paarituarvulist lehekülge olid täiesti valged. Tapal vabanes üks koht kohe ukse lähedal ja ma istusin sinna. Paar rida eespool sõi umbes viiekümneaastane kõhn mees pärgamentpaberilt suitsukilu. Paber krabises ja toidu lõhn kandus minuni. Mõtlesin miljonipäistele kiluparvedele, kes merepimeduses traalnootadesse jäävad või pääsevad nende eest. Ma ei tea tegelikult, kuidas nende paljunemisprotsess iga üksiku kilu puhul käivitub, ainult angerjate puhul on mul sellest aimu, olen näinud pilti, millel on kujutatud teineteise ümber põimunud isas- ja emakala.

Rong jõudis Tartusse kakskümmend kolm kolmkümmend ja ootesaali puhvet oli suletud. Läksin ootesaali paremas nurgas oleva ukse juurde, seal taga oli koridor, kust viis trepp teise korruse puhketubadesse. Seal koridori alguses istus naisvalvur, tema kõrval mustas ülikonnas, musta särki ja musta mütsiga mees, kelle sarnast olen näinud ainult filmides. Naine ütles, et kohti ei ole. Vastasin, et tahan ainult viieks minutiks. «Mul on tervisehäire,» ütlesin, «see läheb kohe üle.» — «Siin pole meditsiinipunkt,» meesvalvuri mahlakas vene keel oli selline, nagu ootas. Nende kõrval oli tühi tool ja ma küsisin, kas võin istuda sellel viis minutit. «Sellel toolil pole ette nähtud istuda,» hakkas naine keelama, ma koputasin esimesele uksele. «Kas seal elab keegi,» küsisin valvuritelt. «Jah, see tuba on kinni, sinna ei saa,» ütles mees, ma koputasin veel, ukse tegi lahti tüme noor mees ja ma küsisin temalt luba viieks minutiks puhata. Mees jõi oma toas «Pealinna» viina ja sõi suitsukana, ta ütles, et on pärit Gruusiast ja vabanes sõjaväeteenistusest ning ootab nüüd siin, kuni tal õnnestub «Volga» osta ja koju sõita. Hoiatasin, et ma ei kavatse temaga koos juua ega juttu ajada, ent ta valas teeklaasi viina ja ulatas seda pealetükkivalt minu poole. Palusin ennast rahule jätta ja tal oma tegevust üksi jätkata, mees muutus silmapilkselt kurjaks ja küsis, kas ma olen nii vaene, et ei või temaga viina juua, ja mul tuli uus päästev idee. Läksin koridori lõpus asuvasse tualetti ja lukustasin end sinna. Istusin põrandale ja hakkasin tualettpaberit asendavaid ajalehelõike sirvima. Need olid 1973. aasta detsembrikuu ajalehed. Lugesin tollaste tipplauljate paraadkontserdi kuulutust. Nüüdseks olid juba kõik need lauljad sellel postil välja vahetatud. Mõni neist oli kohe pärast selle kuulutuse ilmumist põgenenud välismaale,

osa oli vajunud siin unustusse. Vaid mõni üksik tugevam jätkas veel öölokaalides fonogrammide saatel oma sinavate huulte liigutamist, vahetades igal hooajal oma helkiva ülikonna veel helkivama vastu. Ja teisele ajalehelõigule oli suurte tähtedega trükitud KÕIGILE ÜHE-SUGUNE KARISTUS ja kohe selle pealkirja alt ülejäänud osa ära lõigatud. Tõusin põrandalt üles, silusin riided sirgeks ja läksin ostsin alt Tallinnasse tagasisõiduks pileti. Kogu ülejäänud aja, üks tund ja neliteist minutit, seisin ma väljas perroonil ja ootasin Tallinn-Pihkva rongi saabumist. Pärast rongi peatumist läksin vagunisse ja heitsin seal pikali. Ma uinusin, mõeldes oma naisele, tema hiljutisele ülestunnistusele, kui olime taas lähenenud teineteisele, et ta kartvat lumeinimese ilmumist.

III

Enne alevikku, maanteekurvi juures on miljonärkolhoosi hiigelõuna-aed. Ma sõitsin sel hommikul seal autoga vastu betoonposti ja sain metsiku hoobi vastu pead, kui autost välja lendasin, otse hiigelõuna-aeda. Rohi oli märg ja külm, ilma ühegi õunata, ma läksin paljajalu õunaaia südamesse, mu kingad olid jalast kadunud. Läksin ja hingasin ahnelt seda õhku seal ümberringi, läksin ja tundsin, et ei saa nii palju õhku, kui mul oleks vaja, ma hingasin nii, et see mu kõrvad lukustas, ma ei võinud seda jätta ja õhk uputas mu meeltes kõik muu, ja ainus, mida mõistsin, oli sõna PARASVÖÖDE, ma läksin ja kordasin PARASVÖÖDE parasvööde. Parasvööde.

Ma võtsin ühest õunapuust kinni.

See on paras! karjusin kogu jõust.

Paras! Paras! kajas õhus vastu.

MARI VALLISOO

Kuldkalapäeval

Kena kamber, mille mulle
üks kuldkalakene tõi
neljapäeva pärastlõunal
Küsis seda tahad või
Seitse lauda laegastega
Seitse akent seitse ust
Sahtlis kõige alumises
hoian surmatõsidust
Vahel võtta vahel tahaks

nagu miskit haput hing
Ah just siis on võtmed ära
varastatud viidud ning
sahtel jääbki avamata
Akna taga tuttav pätt

Aga vastasseinal, vaata,
presidendid andvad kätt.

Hinge ruum

Mis kitsas kamber kardinatel tolmu
Kõiksugu koli seinääred täis
Mis pime peidik Ammu varjulolnu
Nüüd äkki
varjumiseaeg saab täis
Näe avanevad kardinad kui tiivad
End lahti keerab pime pildirull
Madonna lapsega Nad naeratavad
Vist mõni püha päev on tulekul
Kas jõulud ammused kui kinke toodi
Umsõlmed sirguvad karp avab end
Ah täitsa tühi Paremasse nurka
üks kuivand liblikatiib pudenend

Mu vana vari
kuhu jäänud Kas
ta varitseb
sääl nurgas pimedas
Või voodi ääres
küürus kummargil
ta ootab ära
selle hetke mil
võib kõval häälel küsida
et kus
su hingeruum su hinge-
avarus?

Üks kurt siit lahkus
kella kuue paiku
Nüüd on ta teeline
kesk jääd kesk lund
Küll kuulatab Ei kuule
kella kaiku
Oh kell lööks küll Kuid veel
ei ole tund

Sissevaade

Kes ukse klaassilmast sisse näeks,
see leiaks mu elu eest.
Mu varastet voodi on pehme küll,
käib küll selle raha eest.

Mu köögis on süüa mõndagi,
on liha, on kala ja
ka kalamarja. Ma kohti tean,
kust võtta salaja.

Mu lillepottides õied reas,
kõik pargist kaevatud.
Seal ööajal mõnus käia on.

Mu lapsed on laenatud.
Kas annan nad tagasi kah ükskord,
eks näis, nagu lubasin.
Las nad jooksevad võõraste asjade seas
mööda mu tubasid.

Üks hääl elab nüüd meie tänaval,
ta ööd-päevad karjub sealt.
Ma iseennast näen seetõttu
just nagu varju pealt.
Siis tahaksin olla üks teine, see,
kelle kleidid punased
aina kuivavad nõõri peal tuule käes.
Aga ainult mu unedes.

Kaks kallimat

1

*Miks lubasid nii kirgast päikseaskust
ja lasid mantlita mul teele minna*
W. Shakespeare, Sonett XXXIV

Just mõtlesin, et puhastusse viin.
Su mantel oli ropp ju hullu moodi!
Eks selges eesti keeles ka Želnin
ju ütelnud, et soojailma moodi

kõik märgid näitavad — see põrn, see pea,
ja linnukesed teevad julgelt pesi.
(Eks oma elukohustusi tea
nad paremini kui me kahekesi.)

Ma omaarust olen patust prii.
No mis sa vahid nõnda mossis moegal
Said märjaks vähe — hauda veel ei vii
nii kerge külmetus üht mehepoega.

Ja üldse polegi see miski mure,
sest ega sina niikuinii ei sure.

*Mu surnud pruut sääl hõljub lauka süles,
pääs rohupärg ja kaenlas vesikupud.*

H. Talvik, Rabas 3

Ei mina see ei ole, aga arvan,
see olla võib mu ammukadund kleit.
Veel valge pits tal keerles kaela ümber.
Mis enam tast. Ei ma, iidvana eit,
nüüd kanna noorea ja pulmarüüd.

Ehk iseasi, kui viiks komisjoni.
Jah praegusmoes on tolleaegseid jooni.
Head hinda saad, kui müüd.

JAAAN MALIN

Ööl enne

Pimedast ööst läbi tormav
tuuleiil keerutab ühte
heleda varrega lipu,
ähmase aimuse valest,
vaikselt ilmuva määruse.
Küllap on midagi mäda
kuskil kaugetes tubades.
Teadmatust korvab kas mõte,
jäävat et midagi pole?
Võib-olla kevad või suvi
annavad jällegi lootust
pettusest läbini vaba.
Hetkel on usku meil vaja

isegi rohkem kui leiba.
Jätkem see vabadus alles.
Kuu on me mõistuse osa,
muigab ja noogutab peaga.
Lõplikku otsust ei ole
enne, kui aeg jõuab sinna.
Vesi nüüd paisutab uksi.
Paljastub kevadist muru.
Rohelus kikitab kõrvas
(alt, aga ikkagi tunda).
Üraskid läbisid pargi,
järele jätmata koori —
lehed ei puhke siin enam.

Naistepäev lobiseb tühja,
õigustab tuhandet pidu
(tõenäoselt rohkemat. Rohkem!).
Tundide kadu on ühtne,
hoidmisest sündida kahju
võib. Aga rõõmud ju samma
ootama jäävad, kus eile
teadmata läksite lahku.

Kevad lehvitab toa taga,
uhub enda pragudest läbi.
Jõudsimme ära oodata.

püsimisest põlistunud viiped
vajuvad mineja teele
raudsete võrguvõrede vahel
akent vibava tuule vingumises
kummati säilinud uskumiseks
et leitud ja hoitud on see maa
mida vaadata silmi pimestades

putukatest hoolivaim läte
lubavaim mis tahes liblika lennuks
krõbisevale seemnele avanev muld
kollane kuppel teispool vaikust
liivamändi peegeldav järv
natuke varju soojas lemmas
õekesed hanereas

ANU RAUD

SINA EI PEA MITTE ...

Talvevalge suusamaa tõuseb ja vajub su taldade all. Allamäge. Kiiruse-
pisar silmas. Ole mees ja hoia suusad jälgedes. Siis suure hoo priiküü-
diga tõusumäe poolele teele. Kaks lihtsirget suusajäljetriipu kasvavad
laiaks kalasabamustriks. Kui oled end märke ähkinud, saad preemiaks
jälle pika liu. Pinguta lihaseid, lisa kiirust. Jõuad järele. Silm hakkab
ta müsitriipe seletama.

Künkakümmune suusamaa. Tallaalune tõuseb ja vajub, tõuseb ja
vajub. Hingetuliselt üle hangede. Süda kui põlev tõrvik. Üle nõlvade,
läbi orgude. Oru põhjas jääst kaanetatamata tume jõelint. Pardipaar
talvist avavett nautimas. Ja hõrnad hüppavad oma täpilsed küljed veest
välja. Siis natuke metsateed. On tõesti vaese mehe kasukas see vägev
kuusemets. Nii soe ja tuulevarjune. Kuusemürakad poetavad vanu
okkaid lumme, iga okas lumme sulanud sügavas vaos. Metsast välja
ja jälle seletab silm ilmatu kaugele. Päike paistab ja veel see sinu silma-
päike keppidega vehkiva ja ikka kaugemale sibava sitikana. Nii tugev
ja sitke ja kiire on ta, et kuidagi ei jõua järele. Aga pingutama peab,
kiirust lisama, et ta vähemalt silmist ei kaoks.

Ilmatu lai ja pikk valge lumelagendik. Oled tema jälgedes, tema
kaugel ees. Väike mehetäpp üle pika oru kaugel mäeküljel.

Näe, rebase pulmajooksu jäljed. Tulevad kui kiired igast ilmakaar-
rest kokku. Aina tihedamaks läheb jäljemuster. Siis üks suur suri-muri

ja segi tuhlatud lumi. Mõne looma ihupõnts ja sabamärk lumel. Mõned punaruuged karvatutid kaunistavad mänguvälja. Neist jälgedest on kahe kuu pärast pimesilmseid rebasekutsikaid oodata.

Mängujäljed panevad endagi jalad kiiremini liikuma. Keppidega hoogu, keppidega hoogu. Mägi kõrgub ees. See on sõidu lõpp-tipp. Su suusakäärid nüsivad aeglaselt ja vaevaliselt mäekülge. Mida kõrgemale jõuad, seda rohkem maad võidad vaadata. Tumemustad metsad on tihasetrillereid täis. Ümberringi mäemuhune talvema. Talud ja taludes elu. Suitsud tõusevad. Metsatukad, teed ja külad. Kirik ka. Varsti oledki mäekolba keskel. Tema juba seal. Ootab teisi järele. Pilk püüab ta silmatuld ripsmeräästa alt. Sina ei pea mitte neid silmi nii üksisilmi vaatama. Vaata parem silmapiiri. Vaata sinna, kus maa ja taevast kokku saavad. Oleme kaugel, kõrgel, nii pilvepiiril ja päikese käes. Tema siin — ja mina ka. Mis parata, kus põgeneda selle eest, et tema sulle nii otsata armas on, nii üdini, sõrmeotsani. Päike paistab, ta naerab ja ta naljahambad on paljad. Higipärl ta kõrvanibul sirab pimestavalt silma.

Sina ei pea mitte . . . pead sa ikka ja aeg-ajalt enesele ütleva, kogu aeg kordama, ennast korrale kutsuma. Tead ju küll, kui palju kurba-kurja on ilma sündinud sellest käsukeelust üle astudes. Kuidas ja kust küll äkki tekkis see mure- ja hirmusegune suur rõõm, et tema tulemine sinu silmad ja kogu ilma särama lööb?

Katsun olla korralik, õige ja tubli. Ja olen olnud. Enam-vähem. Peaaegu.

Ma kasvatan ennast, ja karistan, kui vaja. Kui ma vahel märkan ja tunnen, et läheks mõnda kohta ainult, et teda näha, jätan hoopis minemata. Karistan end karmilt. Keeran selja sennapoole, kuhu hing kõige rohkem himustaks, ning kisun varbaninasid tahtjõu ja väevõimuga vastassuunas, endal kahjupisar silmanurgas. Justkui loksujä kana ise ja vabatahtlikult külmaveeämbri poole.

Ja kui ma märkan end ehtima hakkavat ja peegli poole vaatama, panen vihuti selga natuke koleda kottkleidi ning ogalise helmeke kaela justkui keelava-korralekutsuva okastraadijupi me vahele. Ma püüan nii, et ei lähe tema lähedale, nii otseteed ja ettekavatsetult. Aga kui me kogemata, täiesti juhuslikult vastamisi satume, tunnen endal täie õiguse olevat ta terepõrinast terve päeva rõõmu tunda.

Tunnistan ausalt üles. Ainult üks kord läksid natukene, poolkogemata ja olude sunnil me ihusoojad sassi. Oli nii, et juhtusime ühel lage-taeva-üritusel lähestikku olema. Äkki tuli suur paduvihm. Nii tihe ja võimas, et vihmanire ja vihmanire vahele ei jäänud õhuvahetki. Ma kutsusin ta oma varju alla. Ta oleks muidu läbimärjaks saanud, lämbudagi võinud, sest vihmavarjukupli all oli ainus elupäästev õhumull. Ja siis olid me vihmamärjad varrukad külgepidi koos, kaks sooja küünarvart külge-külge kõrval. Aurupilv tõusis õlg-õlalt. See vihmahoog oli lõpmata lühike — ei saanud veel õieti kallama hakatagi, kui jälle päike paistis.

Sa tead, et sa ei pea mitte, katsud ja püüad ning täidad käsku. Teisalt mõtled aga, et ei tea, et imelik. Leivapalukest on igal juhul ilusiniimlik teisega jagada. Aga kui on juhtunud nii, et sina terve elu õnnes kümbled, et sul on armu ja seltsi ja tuge ja mina üksi kui hunt. Ihuüks, hingeüks, hambad risti kõigega ise toime tulemas, enesekaitseks pilk terav ja lihased pingul. Kõik maad kaevata, autokummid pumbata ja suusad tõrvata. Ikka ise ja üksi, kellegi targema ja tugevama nõu ning jõuta.

Kas sa ei võiks siis anda, laenata, kinkida omast ühe päeva, ühe päeva aastas, kus mina temaga koos ja kõrvuti kõndida võiksin. Ainult kõrvuti ja ainult kõndida, tõepoolest, ei midagi muud. Kui oleks üks selline päev. Parem, kui suvepäev. Sel päeval ei peaks ma kartma karu ega hunti ega tonti. Võiks küsida, mis tema arvab, ja tehagi nii. Üks päev mulle, kindel ja kaitstud, õnnega koos.

Ehk oleks sest päevast sullegi kasu, kaheks tosinaks tunniks ilma- ja üksiolija? Ehk ei jaksagi sa nõnda pikalt ja pidevalt rõõmu tunda? Võtad teda kui endastmõistetavalt endalekuuluvat, iga- ja argipäevast. Nii võib sust ju saada õnne raiskaja. Ehk see pikk ootamise ja üksiolemise päev teeb sinugi rõõmu kirkamaks, kui jälle ta tagasi saad.

See päev, see meie päev, mida võtaks siis ette? Ma tean. Tahaksin näidata sulle üht nõmmemetsa. See päev oleks hästi soe, lausa parmupalav. Pilvepuhev sini-valge suvetaevas oleks me pea kohal. See on suur-suur, lausa otsatu mets. Seal on igasugust, tüvekirevat ja madalamat segametsa, kõrgemat ja liivaluitelist männimetsa, vahele kuremõõgalist vesist heinamaad ning lõhnavat nurmenelgilist ja sininukilist lillevälu. Aga see koht, mida mina sulle kõige rohkem näidata tahaksin, on turbavetruv kanarbikune nõmmemets. See koht on avar ja lage, kanarbiku- ja pohlamättane. Mõnes madalamas kohas on ka sookailu ja sinikat, männiriisikaid on kõik koht täis.

Sinna pääseb autoga täiesti ligi. Tean, olen sõitnud. Timutipead küll toksivad auto kõhualust, kasteheinad kõditavad rattakubemeid, kuid rattarööbaste vahel pole ühtegi kivi. Kanarbikuväljad värvendavad kahel pool teed. Sõidame tasa ja teise käiguga. Siis tuleb üks laiem koht, kus mahub vabalt autot ringi pöörama, ja seda me teemegi. Keerame autonina kodu poole, aknaid-üksi pole mõtet kinni panna, sest siin ei ole kindla peale peale meie kedagi.

Me kõnnime käest kinni avaral nõmmemaal. Turbakamar tõuseb ja vajub, tõuseb ja vajub me tallaraskuse all. Taevas pea kohal on nii selge ja terane, jälgib igat me sammu. Ainult üks must täpp taevas. Ris-timärk, kui terasemalt vaatad. Kulli pead-jalad sirgega on lennutiivad täpselt risti. Kullirist uilgab kõrgel, justkui kutsudes silmi aeg-ajalt taeva poole tõstma. Terve mets kui ilmatu suur samblaase, punaseid pohlapatju sinna-tänna laiaili loobitud. Peab hästi korralikult käima ja hoolega astuma. Täitsa vabalt võib olla selles suures nõmmemetsas üks nii pikk puujuur põiki me tee peal ees, kuhu me mõlema varbad korraga taha mahuks, et komistada ja kõrvuti kukkuda. Kukkuda ka-

narbikku, sooja samblavoodisse. Tuleb hästi hoolega vaadata, tuleb pingutada. On niigi hea, on niigi ilus. Tarvis püsti püsima jääda. Taeva pärast meie pea kohal, kulliristi nukra hääle pärast, ühe nooriku pärast, ühe puusakondini poisipõnni pärast.

Tuleme metsast välja — kukkumata, komistamata, õiged ja puh-
tad kui pääsumunad. Läbi lahtise akna on parmud autosse lennanud. Autopink kuum ja õnnesurin ihus. Tema mu kõrval ajab parme peoga mööda tuuleklaasi taga. Peabki ajama. Sest kui parm sõidu ajal mind segama sumiseb, võin ma järsult rooli keerata ja auto võib sõita tee pealt välja nõmmeturbasse. Üks visa parm on veel jäänud, kõige minu-
poolsemasse aknanurka. Ta sitke suvepruun käsivars valgeks pleeki-
nud väikeste karvadega puudutab mu põske, libiseb üle huulte. Kuis sooviksin ma sel hetkel parmule pikka iga. Kahju loomakesest. Õnneks andiski see tüütu piniseja natuke aega end taga ajada, kuni ta oma otsa leidis.

Minu päev on õhtul. Ole terve usaldamast, ole terve lubamast. Taevas ise on tunnistaja, et me seda päeva kurjasti ei kasutanud. Sina ei pea mitte . . . Sina ei tohi. Aga natuke ikka tohib ka.

JAANUS TAMM

*

Hapra silmamuna sisse
sosistan ma nime:
silm saab seda triiki täis ja
rohkem ta ei näe.

Mine pääle! Õnnelik, kes unelmaist on pime.
Lootusetus talle ikka
läbi videviku pika
(juhiks? kaitseks? lohutuseks?)
pihku annab käe.

*

Varasel tunnil lind laulab
akna all kase pääl.
Jääb ta sinna ka kauaks?
Tal on nii lõikav hääl,

hoopiski mitte harilik.
Laul korra lööb kell.
Kella ootab kord kaduvik.
Lindu ei oota küll.

*

Varjust libisevad välja niisked huuled:
hetkeks hõõgub sütekuma läik!
Kübe on must siin. Ning ülejäänud tuuled
ilma mööda kihutavad ringi.

Kõik

sõnad, mida puistan nagu
varas hõlburaha,
võrsuvad veel ükskord tõeluseks.
Õnneks ei jää meelde, kuhu langes teele
seemneid maha.
Õnneks ma ei märka nende tõusmeid.
Õnneks, eks?

*

Oma häda on igal ajal.
Kes see täpselt teab öelda, et mis.
Läbi avatud tubade kajab
üha sellesuvine mis-

sa. See ajatu lugu.
See vägistet oreli katke.
Ja te lausute: On aga lugu.
Ning hektepealt unustate,

et häda on ajad läbi.
Ainult, kes teda täpselt teab.
Ja heledast mälust läbi
voolavad katkenud read.

*

Tulemus on tihtilugu etteaimatav:
astub üle erksa lume kõigist laimatav,

tuleb läbi saastasaju mingi maja ette:
aknad vaibund pimedusse, ukсед peavad kette.

Hüüab, vilistab ning loodab: järsku vastab keegi.
Tulemus on ette teada. Tulemus ja seegi,

et tal jälle tuleb minna üle erksa lume.
Tema tulek oli teada. Tulemus on tume.

VAINO VAHING

ALASTI HABEMENUGA

Nüüd, kus ma olen kaotanud oma ~~amaaži~~, võin pihtida sellest, mis minust märtri, Kristuse, erilise inimese ja erandi tegi. Kaotanud kannataja rolli, mille saatus mulle ammu oli määranud, ei leia ma enam üldsuse silmis tunnustust. Suurkannataja tiitel kuulus minu isiku juurde viisteist aastat. Läheb kaua aega, enne kui suudan avalikkusele tõestada, et kannatan hirmsaid piinu.

Mu pihtimus hajub kirikuvõlvide alla ja peksleb linnu kombel vastu laevitraaži. Aga ma kogun ahastusest jõudu ja surun oma palve põrandalähedasse viirukivaesesse õhku. Mulle on vaja lahket sõnumit, ainult paari-kolme lauset ning ruum ja aeg painduvad. Ma justkui ei elagi enam kunstile, mingi surve kisub mind kaasa kirjanduse kiiluvees. Mind lohutab kurnav teadmine, et minevik pole väärt säilitamist ja tulevik läbielamist. Kui nii, las siis tunnevad sellest rõõmu kõik need, kellel oma aastajooksud, kuuajooksud, jooksuajad, kuutõved, päevamured, tsüklid, tuhud, muhud, kõhad — UUTE ALGUSTE PIDEV PETLIK NING VALE LOOTUS.

Ma ei vaja nõu ega abi. Olen ennast üle lugenud. Ahmsin Freudi, Jungi, T. S. Elioti ja teisi. Lootsin, et nende — nagu ooperi libreto-degi — lugemine aitab mul üle saada ambivalentsest hoiakust naissoo suhtes ning mõtestab lahti igivanu kõnekäände nagu *to die elisabetiaanlikus keelepruugis*, või *femme fatale*, *vagina dentata*, *le petit mort* jne. Kaudselt lootsin selgust oma kalduvusse rühmitada naisi madonnadeks ja litsideks, mis seletaks hoobilt mu ilukirjanduslikku teisikut kui rituaalohvri järglast ja palju, palju muud.

Paar päeva tagasi trimpasin veini ning püüdsin oma mõtteid korrastada ühe T. S. Elioti luuletusega, milles ta Sweeny elu triptühhonina (kolmainusena) kirjeldab — «Birth, and copulation, and death». Selle triptühhoni kahes raamistikus figureerib loomulikult naisgenitaal ja kolmandaski on see äratuntav, sest mitmes vanas ja uuemaski tsivilisatsioonis võrdub surm allmaailma laskumisega. Inimene, elav ja surelik patune, tehes roppu tööd, kaldub intuitiivselt tuppe põrguga homologiseerima, omistades seega *coitus*'ele surmahirmu hõngu. Mitmed, kui isegi mitte kõik kultuurid ja ka paljud kirjanikud tajuvad selles paradiisi. See pole aga kaugeltki originaalne tuletada paradiisi sellest kuldsest ajastust, mil asusime emakojas. Järelikult võib Elioti Sweeny kolmainuse keskmist elementi, nimelt *copulatio*'t tõlgendada kui *regressus ad paradisum*. Kuid seda reisi ei saa täismees enam üksipäini ette võtta — teekonnale tuleb saata hoopis ta kõige parem väike s õ b e r.

Tuginedes muistsetele viljakuse rituaalidele, milles esineb enese-

ohverdamine, liiderlik käitumine jms, võtsin ümberlõikamist kui rituaalset ohverdamist, mille eesmärk on ära hoida surma (*vagina-põrgu*) ja saavutada igavest elu (*vagina-paradiis*), ja ka usside nahaheitmist tõlgendasin kui elu uuendumist, s. o surematust. Leidsin kirjanduses paralleele *Ohvrite* (näiteks Enkidu «Gilgameši eeposes», Elpenor «Odüsseias», Clarin Calderoni näidendis «Elu on unenägu») ja *Teisikute* vahel: Cervantes, Dostojevski, Mozart, da Ponte, don Giovanni, Leporello, Faulkner. Ohvrid tulenesid *vagina-thantos'e* homoloogiast ning teisikud *vagina-paradisum'i* homoloogiast.

Ja kui mulle helistas üks literaat, õigemini mu naisele, ja oli pettunud, kui kuulis, et naist parajasti kodus ei ole, teeskles ta suuremeelsust ning mahendas vabanduseks, et juhul kui mind tõesti risti puuakse, tuleb kindlasti ka teisik — kas unes või ilmsi, mis tähtsust sel — ning kosib mu naise ära.

Vastasin, et meeste salasoov on sünnitada ning ka teatud tahud ja tuhud initsiatsiooni tseremooniast, nn *rites de passage'*idest. Ja veel — miks näiteks saadetakse allmaailma Sulevi asemel kannupoiss? Miks Puccini «Toscas» peab põgeneja kandma naise riidetust, siis kaevu peituma ja lõpuks ennast tapma? Ristiusu juurdumisega ilmub ka võimalus, et meeskangelast võib päästa, lunastada naine: Beatrice, Gretchenid, Solveigid toovad mehe põrgust maa peale (Goethe «Das ewig Weibliche zieht mich auf»). Samal ajal viib kuratlik naine mehe loomulikult hukka, kohitseb ja surmab ta, võrgutab otse põrgusse. Ja seesama naine kardab hulluks tunnistamist rohkem kui vanglat. See on muidugi masendav vaatemäng nagu kõik suurte õlimaalide konsiiliumid või pühad õhtusöömaajad. Kui konsiilium on juba kokku aetud, või lihtsalt süüakse ja juuakse kampas koos, siis ei suuda keegi end mõjuvalt kaitsta ega kedagi ümber veenda, isegi peainkvisiitor mitte.

Tegelikult ei ole sellistes mõttekäikudes palju uut — see on peaaegjalikult ortodoksne freudism. Konstateeris ju Viini hingearst ise rõõmsalt, et poeedid on juba ammu aimanud tema avastusi, et «. . . kaskede tuppatoomine kevadel ei anna mulle naise pärast rahu, need mõjuvad nagu vägistamise sümbolid». Siiski pole mulle kõik veel täiesti selge. Nii küsin ma alatihti endalt, kas šamanism esineb selles ideede kompleksis? Kahjuks ei tea ma palju šamaanide koolitusest, nende suguelust, sellest, kas nad laskuvad allmaailma mingi nõiajoogi abil, mida võiks šamaani teisikuks pidada. Mulle on ka ähmane, kas šamanism saab eksisteerida ainult kalapüügi ja jahi ühiskonnas või on ta sama vitaalne ka põlluharijate juures. Vaja veel süvendatult lugeda V. I. Proppi teooriaid, kus rahvajuttude geneesi ühendatakse nn *rites de passage'*iga.

Olen sel teemal juba varem endaga unilateraalseid dialooge pidanud, aga kirjakupseks pole need veel saanud. Seganud on peale leivatöö veel jooksev katsetamine farmakonidega A. Huxley maneeris, lisaks soov teha veel üht-teist, nagu näiteks:

— am Platz

— im Bett

— mit Fotz

— mit Wett, selle on sõnastanud endine Budwiezi linna raehärra Hartmann von Kotzenhausen. Hakkan juba hingeldama, erütrotsükliin ja konjak surisevad peas ja külalisi on värava taga murdu. Mulle aga tähendab hetk vahel rohkem kui aasta või romaan. Vaat viimased on paras paar. Aga ka ooperil ja genitaalidel on mingi seos, kuid see käib üle mu mõistuse. Liiga hermeetilised konstruktsioonid. *Femme fatale* ja *le petit mort*? Viimane on tuttav nagu *petit mal Grand mal*'i kõrval.

Liiderdamisega on asi tõsisem. Paljud kardavad *coitus*'t, kuigi hingepõhjas seda ihaldavad. Kas see peab tingimata regress olema — nii fülogeneesi kui ontogeneesi seisukohalt —, on vaieldav. Küll aga on raske liiderlikkusest hoiduda ja seda isegi kristlikus moraalisis, mis, nagu sügaval tundmaõppimisel selgub, ei erine immoralismist maises elus, eriti kui mõelda tagasilangust religioosselt elustaadiumilt esteetiliselt. Minuga juhtus see nii. Kui ma nädalapäevad tagasi oma naiselt kuulsin, et musklis mehed teda enam köidavad kui mina, siis olin ma ühtaegu kurb, hirmunud ja vihane. Lebades üksi jahedal sohval haudusin kättemaksu. Hommikuks oli see olemas. Kui mu naine poodi läks, helistasin fotograafist sõbrale ja juba samal õhtul olin ma ta keldristuudios. Pärast portreede sarja tegemist koorisin enda riidest lahti ja lasin teha rea alasti pilte. Efekti taotlemiseks määrasin oma ihu veel võiga sisse ning pingutasin poseerides lihaseid, tõmmates kõhu sisse. Kolmandal päeval kirjutasin sõbrale, et tahan uue naise võtta. See peab olema eesti või poola naine, noor, ilus, varastes kahekümnendates ja haritud, kes on nõus minu sõna kuulama ja mu laste eest hoolitsema. Ma õpetan ta kohapeal välja. Otsi ta mulle üles ja lase kohvrid ära pakkida.

Samal õhtul käisin taas fotograafi juures ja valisin hoolega need pildid, kus ma kõige ilusam olin. Need lisisin kirjale, mu tulevase pruudi jaoks. Vahepeal aga on mu naine erakordselt hea olnud. Üle-eile näiteks lõikas ta hästi mu juukseid ja kohe seejärel andus leidlikult vannis. Just sellepärast pole ma veel advokaadile oma lahutuse asjus helistanud.

Ja ikka pole mul selge, miks enamik valgeverelisi naisi on «kummist» nägudega, aga tumedaverelised on kas kassi või rebase nägu. Kui see, mulle praegu olulisest olulisem küsimus ei saa kiires korras teaduslikult uuritud, analüüsitud, terminologiseeritud, mõõdetud ja kaalutud, kongressidel arutatud, väitekirjades kaitstud, siis raiun ma pooleks kõik maailma katsepeekrid, protokollid ja teleskoobid. SEST KRISTUSE LUNASTAVA VÕIME PÄRIS TÄHENDUS ON SEE, ET TA ON MEILE NÄIDANUD TEED, KUIDAS SURRA, VAATAMATA MEIE PATTUDELE: RISTI KANDES, OKASKROON PEAS NING VATS ÄÄDIKAT PILGENI TÄIS.

Tunnen, et satun üha enam hoogu, iga kandi pealt. Kas pole

huvitav, et teineteisest sõltumatult ning arvatavasti isegi teadmatult avastasid Freud ja Einstein peaaegu samal ajal mateeria ja energia intiimsed suhted. Viini hingetohter rõhutas energia psüühilist tahku, pidades hingejõu metamorfoosi energiaks, aga šveitsi patendiametnik pakkus valemi mateeria ja energia suhetest. Jääme ootama sünteesi, milles hinge ja ihu kvalitatiivne erinevus paisatakse kvantitatiivseks nagu pall trepist alla ja energia saab mõlemale ühiseks jagajaks.

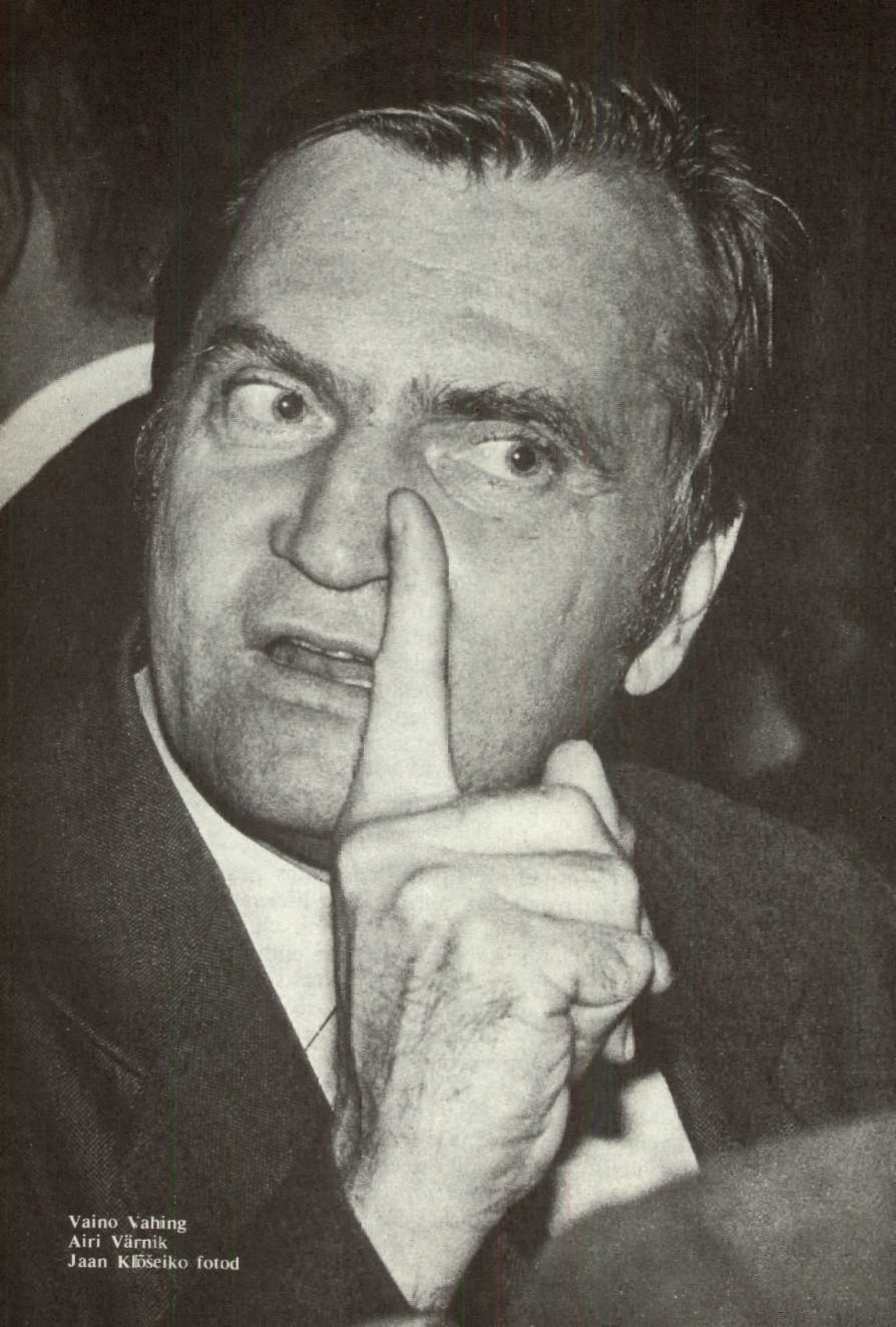
Kas ei oleks õigem öelda, et energia rakendamine on olnud inimkonnale pigem kahjuks kui kasuks, st et Prometheus oli reetur, ruupor, tõeline Lutsifer, kellega tal on loomulikult palju muidki ühiseid omadusi. Sellele ei pruugi vastata. Aga ma esitlen veel Artau'd. — Mis on autentne vaimuhaige? — Ta on mees, kes eelistab hulluks minekut (sotsiaalses tähenduses) sellele, et maha salata teatud kõrgem käsitlus inimkonna aust. — Asjad on räbalasti, sest haige südametunustus ei ole nüüd tervistumisest huvitatud. — Järelikult leiutas haige ühiskond psühhiaatria enesekaitseks teatud kaugelenägijate vastu, kelle vaatlusvõimed hakkasid ühiskonda juba segama. Ja lõpuks väidab Artaud essees van Goghi kohta, et pole ühtki psühhiaatrit, kes poleks kurikuulus natüüromaan.

Nüüd on vist kõigile selge, et ma plaanipäraselt saen oksa, millel istun. Ja miks ka mitte? Üks mees, kes pihtis mulle oma süütust patust, onanismist, ütles: «Olles aumees, pean vormiliselt korrektseks teilt luba küsida, kas ma tohin teie laulatatud naise jooni, värve, vorme, helisid mõttes esile manada?» Ma küsisin seepeale omakorda: «Kas teie tunnete Aleksandr Bloki tähelepanekut iroonia kohta 1908. aastast? Tsiteerima pole ma võimeline, kuid Blok kirjeldab irooniat kui uue sajandi haigust, mis arstidele tundmatu, kuid mida põevad kõik tundlikud inimesed. Sümptomid olevat väsitavad naeruhood, hood, mis algavad pilkega ning väljakutsuva naeratusega, ent lõpevad mässu ja jumalateotamisega.»

Vastus jäi saamata.

On saabunud hetk, mil kirjarahvas kohvikutes prassib, ja eilne laureaat viskab seinakella pudeliga puruks ning literaatide raseeritud lõuad läigivad rasvast... See on hetk, mil minu elu suur armastus paneb supikondid tulele. Sel hetkel tunnen, et mu endine vorm hakkab taastuma, ning minus tärkab soov avalikus kohas sõna võtta Platoni «Phaidrose» kohta, kas või kell kümme hommikul. Muide, selles huvitavas dialoogis esitab Platon Sokratese väite, et hullumeelsus pole mitte jumalate viha, vaid hoopis nende helde and. Kuid nagu Jesaja raamatus seisab: «Kes meist saaks elada hävitavas tules? Kes meist saaks elada igavesel leel?» Ning kuna sellest õilsast aimest on taas juttu, siis mõtlesin hingearstile, kelle menu oli absoluutne, st kelle patsiendid läksid eranditult vabaturma, ja mulle meenus mõtterännak, mille ma šveitsi keemiku Albert Hoffmanni leiutise abil hiljuti sooritasin ning mille tagajärjeks oli selge nägemus oma h i n g e s t — ALASTI HABEMENUGA.

Vaino Vahing
Airi Värnik
Jaan Klõseiko fotod

Tean, et pole kerge olla umbkeelne, kirjaoskamatu, aga veel raskem on olla paranoik, nartsist ja pealekauba romantik tänases maailmas. Kuid alla ei tohi me vanduda, ega vannu ka. Ainult meie tegude kaudu mäletatakse meid. Sellepärast sülitame vikatimehele näkku.

AIRI VÄRNIK

KUTSEKAHJUSTUS

Iga eriala vajutab oma pitseri meelelaadile ja orjastab mõtted ning arusaamad. On ju sel nüüd oma termingi — professionaalne deformatsioon. Tunnen ka ennast kammitsais. Tahaks kunsti abil tööpäevast lõõgastuda, aga võta näpust, seal ta jälle valvab ja varitseb — see psühhiaatria. Loed luuletust vabades assotsiatsioonides ja juba hakkad mõttekäigu häireid lahtritesse paigutama, proosakangelase haige hinge alusel püüad anda *status psychicus*'e koos haiguse prognoosiga, vaatad pilti ja leiad end otsimas sellise visuaalse meelepette sündromoloogilist kuuluvust. Ei tea, kas psühhiaatriat ekspluateeritakse kunstis liialt? Või on see elutõde, mis kandunud kunstitõesse? Või ei suuda ikkagi ise endalt raputada tööpäeva koormat?

Õhtupoolik amatöörfilmide rahvusvahelisel festivalil laseb oletada viimast, sest kui ruttasin kaaslastega oma muljeid vahetama, selgus, et nende ainekäsitus oli minu omast suuresti erinev. Mulle tundus, et ühe õhtupooliku filmide hulgas oli neli psühhiaatriaõpiku illustratsiooni ning need kajastusid minus nõnda.

1. Alateadvus

Freudismile põhinev pantomiimiline pildistik, kus sama näitleja kehastab nii *Superego*, *Ego* kui *Id*'i. Täiuslikke moraalseid püüdlusi indiviidile pealesuruv *Superego* on riietatud helevalgesse laitmatult istuvasse ülikonda. Ta on pealaest jalatallani korrektne ja veatu. Nõudlik ja kortsuskulmuline, ilmub ta alati just siis, kui mustas liibuvast trikoos lõbujanuline vabameelne ja mälev *Id* ihaleb tüdrukut, norib kaklust, valmistub mõnuaineid kasutama või puude varjus põõnutama, paljad jalad päikese soojendada. *Superego* ähvardab, kutsub korrale, nõuab kuuletumist. Oranžpunases auras *Id* on sekkumise pärast rahulolematu, püüab instinkte läbi suruda või pettusega peale jääda. Kampsunis ja teksades *Ego*, see psüühika väljund, täidesaatev osa, kes reguleerib isiku suhteid ümbrusega, on puhuti lausa hädas *Superego* ja *Id*-i lepitamisega ning õige käitumismaneeeri leidmisega. Ja nõnda päev päeva, aasta aasta kõrval. Miks siis ei või inimene väsida?

2. Perroon

Raudteekassa piletöör ulatab noorele naisele pileti ja soovitab kiirustada. Naine kohtab luugi kõrval seisva mehe pilku, süveneb hetkeks, libiseb üle, ja juba on ta perroonil. Kuid oh häda, rong on läinud! Perroonile ilmub ka äsja kassa juures nähtud mees, kõnetab naist, naine pöördub ära, mees taandub.

Ronge tuleb ja läheb, kuid ükski ei sobi naisele. Hämardub, rahvast on hõredamalt, kõhe hakkab. Tunnelist läheneb see Mees. Oo, neid on hoopis kolm! Ja milline himur, hirnuv naer! Naine varjub hirmunult kuulutustetulba taha. Perroon on tühi, võõras, kõle. Pimeneb. Lahkuva rongi varjust tuleb nähtavale see MEES, naeratab toorelt ja viipab. Naist valdab kabuhirm.

Kujutluspildid toovad silmade ette põldudevahelise kodutee, kus MEES on talle järele jõudmas. Naine lisab sammu, juba jookseb, kuid tugevad käed haaravad ta ja tirivad teeäärsesse kraavi. Kraaviservast ulatuvad üle vaid abitult vehklevad jalad. Võigas naer.

Naine tuleb tagasi tõelisusse, külm higi on otsa ees. Äkki läheneb MEES kiirel sammul piki perrooni, naine pöördub vastassuunda, ka seal on MEES. Järsku tajub naine MEEST lausa oma selja taga, pöördub välkkiirelt ringi ja virutab. Saabuva rongi rataste alla kukub hoobist tasakaalu kaotanud, tööpäeva lõpetanud piletöör, kelle huulil surevad sõnad: «Vabandage, kas ma saan . . .»

Raudteepsühhoos, reaktiivse psühhoosi liik, kus reisil võõras kohas, võõraste inimeste hulgas, eriti võõrast keelest ümbritsetuna (L. Merel on ikka tuline õigus, et just keeleühtsus annab mina-tunde) vallandub hirm, millel suured silmad. Igale pisiseigale ja žestile antakse ületähtsustatud hinnang. Lisanduvad meelepitted, hirmust moonutatud psüühika juhivad käitumist.

3. Enesedistsipliin

Suure ovaalse kuldraamiga peegli ees istub põlvitades tüdruk, seljas vaid valge pikkade varrukatega džemper. Tõmmu häbemekink on kenas kooskõlas tiheda tumeda juuksepehmakaga. Tüdruk võtab aeglaselt džempri seljast, vaatab ennast tähelepanelikult peeglist ja hakkab siis juukseid lõikama. Teeb seda mõõdetud liigutustega, tõsisel sissepoole pööratud pilgul. Lõikab väikeste salkude kaupa. Äralõigatud juuksed langevad ta paljale vasekarva kehale ja katavad seda laiguti. Lõikab ja lõikab. Soengu joonis, üks sobilikum kui teine, muutub pidevalt. Kahulike keskendunud juukselõikamise kaadritega vahelduvad kiiretempolised närvilised pildid hoopis teisest maailmast. Korduvalt ilmub tänavapilt, milles domineerib valge kübaraga ja jopega daam, ta kaugeneb uljalt keset tänavat astudes, liiklusmelu ja õiselt vilkuvad reklaamid ümberringi. Vilksatavad kaadrid, millel üksikud paljad kehaosad väga suures plaanis, lastakse aimata paaris

kehasid, nii erisoolisi kui lesbisid. Jälle sammub valge daam ja autos kihutavad kiilaspäised. Ka erootiliste stseenide katked toimuvad kiilaspäiste vahel.

Juukselõikamine on jõudnud etappi, kus läheb vaja habemenuga. Pea on seebitatud, viimased juuksejupid kaovad vahtu. Filmi kroonib kaader, kus tüdruk lamab kirstus kauni keha alastuses. Ta silub veel meelalt mõned korrad erogeenseid tsoone ja lõtvub. Kolp on kiilas.

Ekstragenitaalse psühhofüüsilise onanismi juhtum.

4. Maaligalerii

Härrasmees jalutab maaligaleriis. Tuleb arvata, et see on samas majas, kus ta elab, sest galerii lõpus avanevast uksest satub mees kabinetti, milles ta tunneb end koduselt. Lülitab sisse magnetofoni — vist Wagner, laskub sügavale nahkdiivanisse ja õndsus peegeldub ta näol. Pilg on suunatud vastasseinas olevale maalile, millel puust husaarid torutavad puupille ja kaperdavad puistel ratsudel, puupreilid naeratavad akendel puunaeratust. Ivake süvenemist ja nukud elustuvad mehe pilgu all. Nende puised liikmed muutuvad järkjärgult nõtkemaks, liigutused üha graatsilisemaks, silmad kelmikamaks, huuled pakatavaks. Mees on tõusnud, kirgastunud. Muusika võimutseb, sunnib tantsima. Ja miks ka mitte, kui pildilt astuvad alla ahvatlevad peibutavad preilid? Puhkeb tõeline pillerkaar. Mees tantsib, tantsib, lausa vintskleb, põrkab vastu seinu ja mööblit, naerab metsikult, peaaegu meelegeitlikult.

Järsku oleks nagu jääne tuulehoog härrasmehest ja nukkudest üle käinud. Liikumine tardub, hoog raugub, näod virilduvad maskitaoliseks vaevagrimassiks. Klaasid on tühjad. «Juua! Juua!» Härrasmees lösutab diivanil, on näha, et miski nõõrib ta kõri. Diivani tagant sirutub hall pikkade küünistega käsi ja klammerdub härrasmehe kaela ümber. «Õhku! Juua!» Käe haare lõtvub hetkeks ja mehel õnnestub komberdada vannituppa. Ta nõrkeb vanni servale ja laseb veel voolata. Üle näo, üle pea ja kaela, suu ahnelt neelamas. Lihasevalu alustab võidukäiku. Masendus matab meele.

Paneksin filmile alapealkirja «Morfinist», aga ma ei olegi enam päris kindel, sest teised väidavad, et film lõppes pillerkaariga. Kas ma mitte ei liitnud filmile patsientidelt kuulnud haiguspiltide kirjeldusi, sest mind tegi ettevaatlikuks asjaolu, et alguskaadrites oli härrasmehel korrektsest riietusest puudu pintsak ning kas ei olnud mitte vasak mansetinööp lahti? Paremakäelised süstivad ju narkootikume vasemasse kubitaalveeni. Oleks tahtnud seda piirkonda lähemalt silmitseda, et tuvastada nahal süstlanõelast jäänud arme.

Just nõnda kutsuvad narkomaanid esile eksitaju, täiendavad tunnetusobjekti oma subjektiivsete kujutluste loominguga, mõnulevad selles . . .

Aga psühhiaatrid? Kas ka nemad?

SHIRLEY JACKSON

LOTERII

Inglise keelest tõlkinud Mati Soomre

Hommik lubas 27. juuniks selget ja päikeselist ilma, õhk oli südasuviselt soe ja värske, sügavroheline muru täis lopsakaid õisi. Kella kümne paiku hakkas külarahvas postkontori ja panga vahelisele väljakule kogunema. Mõnes linnas elas nii palju inimesi, et loterii kestis tervelt kaks päeva, ja seal tuli alustada juba 26. juunil, ent selles vaevalt kolmesaja elanikuga külas ei kulunud loteriiks kaht tundi, nii et võis kokku tulla kell kümme ja juba kaheteistkümneks oli kõik läbi ning rahvas jõudis parajasti lõunaks koju.

Kõigepealt tulid kohale muidugi lapsed. Kuna suvevaheaeg oli alles alanud, ei osanud suurem osa neist end veel vabalt tunda; tükk aega püsisid nad vaikselt koos, rääkides ikka veel koolist ja õpetajatest, raamatutest ja märkustest, et siis äkki lärmakalt mängima tormata. Bobby Martin oli oma taskud juba kive täis toppinud ja peagi valisid tema eeskujul ka teised poisid võimalikult ümmargusi ja siledaid kive, ning lõpuks ladusid Bobby, Harry Jones ja Dickie Delacroix — külarahvas hääldas seda nime «Delakroi» — väljaku nurka suure kivi-hunniku, mida nad kaitsesid teiste poiste rünnakute eest. Omavahel vestlevad tüdrukud seisis eraldi, heites vahetevahel üle õla pilke poiste poole, ja väiksemad lapsed mürasid tolmus või siis rippusid vanemate õdede-vendade sabas.

Seejärel kogunesid mehed, kes oma lapsi jälgides arutasid külve ja ilma, makse ja traktoreid. Nad seisis koos, eemal nurgapealsest kivi-hunnikust, nende naljad olid vaiksed ja nad pigem muigasid kui naersid. Meesperele järgnesid peatselt naised, seljas luitunud kodukleidid ja kampsunid. Nad teretasid üksteist ja läksid kuulujutte vahetades oma meeste juurde. Kohe kutsusid nad paigale ka lapsi, kes tulidki, kuid tõrksalt, nii et neid pidi hüüdma neli-viis korda. Bobby Martin hüppas ema püüdva käe alt läbi ja jooksis naerdes uuesti kivi-hunniku poole. Isa käratas talle peale, Bobby kiirustas tagasi ja asus oma kohale isa ja vanema venna vahel.

Loteriid, samuti nagu tantsuõhtuid, noorteklubi ja pühakute päeva ettevõtmisi juhatas Joe Summers, kel jätkus aega ja tahtmist pühenduda seltskondlikule tegevusele. Summers oli ümmarguse näoga rõõmsameelne söekaupmees, kellele inimesed kaasa tundsid, sest naine oli tal igavene tulehark ja lapsi neil ka ei olnud. Summers ilmus väljakule, must kast kaenla all, kuulatas külarahva jutukõminat, viipas kõigile ja hõikas: «Jäin vist täna vähe hiljaks, sõbrad!» Tema järel sammus postkontoriülem Graves kolmejalgse järiga, mis sätiti väljaku keskele, ning Summers pani kasti selle peale. Rahvas hoidis järjest tükk maad eemale, ja kui Summers küsis: «Kas paar meest tuleks mulle appi?»,

tundusid kõik kõhklevat, kuni Martin astus koos vanema poja Baxteriga ette, et kasti istmel paigal hoida, kui Summers selles loose segab.

Loterii esialgset varustust polnud juba ammu enam alles, ehkki see must kast järil oli kasutusele võetud veel enne, kui sündis Warneri Vana, küla kõige vanem elanik. Summers viis tihti jutu uue kasti valmistamisele, kuid külaelanikud ei tahtnud kaotada neidki väheseid mälestusi, mis praeguse musta kastiga seotud olid. Räägiti, et selle kokkupanekul olla kasutatud tükke eelmise küljest, mis omakorda oli tehtud juba siis, kui esimesed asukad siin küla rajasid. Igal aastal pärast loteriid tuletas Summers jälle uut kasti meelde ja iga kord jäeti asi sinnapaika, ilma et keegi oleks midagi ette võtnud. Aasta-aastalt kulus kast üha armetumaks; nüüd ei olnud see enam päris mustki, üks külg oli puha kisuline ja puusüü paistis välja, paiguti oli värv luitunud ja plekiline.

Martinid hoidsid musta kasti tugevasti järil, kuni Summers kõik paberilehed hoolega läbi segas. Kuna suurem osa rituaalist oli niigi unustatud või kõrvale jäetud, läks läbi Summersi nõudmine, et puupilbaste asemel, mida seni oli põlvkondade jooksul tarvitatud, võetaks kasutusele paberilipakad. Summers väitis, et pilpad kõlbasid küll, kui küla oli alles pisike, aga nüüd, kus elanikke oli üle kolmesaja ning neid juurdegi paistis tulevat, oleks vaja kasutada loose, mis paremini kasti ära mahuksid. Loterii eelõhtul lõikasid Summers ja Graves paberitükid valmis ja panid need musta kasti, mille nad siis seniks sõeäri rahakappi luku taha viisid, kuni Summersil oli aeg hommikul väljakule minna. Ülejäänud aja aastast vedeles kast kus kunagi, ühe aasta oli see seisnud Gravesi tallis, teise postkontoris jalaaluseks, mõnikord viidi see Martini külapoodi ja jäeti sinna riulile.

Enne kui Summers loterii avatuks võis kuulutada, oli veel hulk sekeldamist. Tuli koostada perekonnapeade, iga perekonna leibkonnapeade ja iga leibkonna liikmete nimekiri. Postkontoriülem pidi Summersi ametlikult loterijuhatajaks vannutama. Osa elanike mäletamist mööda kandis loterijuhataja omal ajal ette mingi töotussalmi, mis nagu kord ja kohus igal aastal pealiskaudselt ja monotoonselt maha vuristati. Mõni teadis, nagu oleks juhataja sirgelt paigal seisnud, kui ta seda luges või laulis, teised uskusid, et ta pidi sel ajal rahva seas ringi käima, nüüd aga oli juba palju aastaid möödas, kui rituaali sellest osast loobuti. Veel olla kasutusel olnud kombekohane tervitus, millega loterijuhataja pöördus igaühe poole, kes kastist loosi võtma tuli, kuid ka see tava oli aegade jooksul muutunud ja nüüdseks piisas sellest, et ta igat etteastujat kõnetas. Summersile need ülesanded sobisid; puhas valge särk seljas ja sinised teksased jalas, käsi mõnusalt kastile toetumas, nägi ta üpris asjalik ja tähtis välja, kõneldes ühtejärke Gravesi ja Martinitega.

Just samal ajal kui Summers jutud lõpetas ja rahva poole pöördus, tuli suure rutuga mööda teerada väljakule emand Hutchinson, kampsun õlgadele tõmmatud, ja pugus tagumisse ritta. «Täitsa meelest läks

ära, mis päev täna on,» ütles ta emand Delacroix'le, kes tema kõrval seisis, ja mõlemad naersid tasakesi. «Mõtlesin, et vanamees laub maja taga puid riita,» jätkas ta, «ja siis vaatasin aknast välja ja lapsed olid kadund ja alles siis mul tuli meelde, et täna on kakskünn seitse, ja panin kohe jooksuga tulema.» Ta kuivatas käsi põlle sisse ning emand Delacroix ütles: «Jõudsid siiski õigeaks ajaks. Need seal ees alles seletavad.»

Emand Hutchinson venitas kaela pikale, et üle teiste vaadata, ja nägi oma meest lastega üsna ees seismas. Ta patsutas hüvastijätuks emand Delacroix'd käsivarrele ja hakkas rahvasumma vahelt ettepoole trügima. Talle anti heatujuliselt teed; paarist kohast kostis parasjagu kõvasti, et kõigile kuulda oli: «Sinu proua tuleb, Hutchinson,» ja: «Noh, Bill, tuli teine viimaks.» Siis jõudis ta mehe kõrvale ning Summers, kes oli seni oodanud, ütles lõbusalt: «Mõtlesin juba, Tessie, et peame ilma sinuta pihta hakkama.» Emand Hutchinson vastas naerdes: «Kuule, Joe, egas ma saand nõudepesu pooleli jätta, ah?», ning külarahvas kõhistas korraks naerda, nihkudes pärast tema kohalejõudmist jälle koomale.

«No nii,» sõnas Summers tõsiselt, «hakkame siis vast peale, saame selle kaelast ära ja tagasi tööle. Kas keegi on puudu ka või?»

«Dunbar,» hõikasisid mitmed. «Dunbar, Dunbar.»

Summers uuris nimekirja. «Clyde Dunbar,» kinnitas ta. «Õige küll. Tal on jalaluu pooleks, jah. Kesse tema eest tõmbab?»

«Eks mina,» vastas naisehääle ja Summers pöördus sinnapoole. «Naine tõmbab oma mehe eest,» lausus Summers. «Kas teil pole täiskasvand poega, kes seda sinu eest teeks, Janey?» Kuigi ta teadis vastust niisama hästi kui iga teine külaelanik, oli loteriijuhataja kohus esitada vormitäiteks selliseid küsimusi. Summers ootas vastust, viisakas huvi näol.

«Horace ju alles kuusteist,» kostis emand Dunbar kahetseva häälega. «Tuleb ikka minul seekord vanamehe eest väljas olla.»

«Selge,» sõnas Summers ja tegi märkuse nimekirja, mis tal käes oli. Siis küsis ta: «Kas Watsoni poiss tõmbab see aasta ise?»

Rahva seast tõusis pika poisi käsi. «Siin!» hüüdis ta. «Ma tõmman ema ja enda eest.» Ta pilgutas närviliselt silmi ja nõksutas pead ning mitmed hääled kiitsid: «Täitsamees, Jack,» ja: «Tore, et emal nüüd selle jaoks mees majas on.»

«Niiviisi, ongi vist kõik,» ütles Summers. «Kas Warneri Vana on ka kohal?»

«Siin,» kuuldus hääle ja Summers noogutas.

Rahvasumm jäi järsku hiirvaikseks, kui Summers kõhatas ja nimekirja vaatas. «Olete valmis?» küsis ta. «Nüüd ma kutsun nimepidi — perekonnapead esiteks —, ja mees tulgu ette ja võtku kastist üks loos. Hoidke paber oma käes ja ärge seda enne lahti tehke, kui kõik on loosi tõmmand. Kas küsimusi on?»

Inimesed olid selle nii palju kordi läbi teinud, et nad õigupoolest

juhtnööre ei kuulnudki; suurem jagu neist seisis vaikselt paigal, silmad maas ja huuled kuivad. Siis tõstis Summers käe üles ja ütles: «Adams.» Mees astus teiste seast ettepoole. «Tere, Steve,» ütles Summers ja Adams vastas: «Tere, Joe.» Nad naeratasid teineteisele poole suuga ja närviliselt. Siis pistis Adams käe musta kasti ja võttis seal kokkumurtud paberitüki. Ta pigistas selle nurkapidi kõvasti pihku ja kiirustas kohale tagasi, kus ta jäi oma perest veidi lahus seisma, hoides pilgu käest eemal.

«Allen,» nimetas Summers. «Anderson . . . Bentham.»

«Sihuke tunne, et nende loteriidega pole enam hoo ega hoobi vahet,» ütles tagumises reas emand Delacroix emand Gravesile. «Justkui alles möödunud nädal oleks eelmisega maha saand.»

«Aeg lendab, aeg lendab,» kinnitas emand Graves.

«Clark . . . Delacroix.»

«Noh, minu oma läheb,» ütles emand Delacroix ja hoidis hinge kinni, kui tema mees ette astus.

«Dunbar,» kutsus Summers ja emand Dunbar astus rahulikult kasti poole. Üks naine julgustas teda: «Las käia, Janey,» ja teine lisas: «Kus ta pääseb.»

«Nüüd on meie kord,» ütles emand Graves. Ta jälgis pinevalt, kuidas Graves ümber kasti sammus, väarikalt Summersit tervitas ja kastist loosi valis. Nüüd tammus juba kõikjal rahva seas mehi, kes aina rahutumalt oma suurtes kämmaldes pisikest kokkumurtud paberitükki keerutasid. Emand Dunbar seisis oma kahe poja kõrval, paber näpus.

«Harburt . . . Hutchinson.»

«Mine siis nüüd, Bill,» sundis emand Hutchinson ja ajas naabrid naerma.

«Jones.»

«Kõva jutt käib,» rääkis Adams Warneri Vanale, kes tema juures seisis, «et need seal põhja pool külas peavad plaani loteriid ära kaudada.»

Warneri Vana turtsatas pahaselt. «Lollikari. Kuulavad tattninasi. Nendele ei kõlba ju miski. Pane tähele, varsti tahvad veel tagasi koopasse elama minna. Tööd kah keegi enam ei teeks ja nii nad muudkui elaks. Vanasti öeldi ikka, et: «Loterii on juunikuus, varsti küpse lõikus uus.» Sedasi tuleks meil veel juurikaid ja tõrusi sööma hakata. Alati on loteriid old,» lisas ta südametäiega. «Niigi paha vaadata, kudas noor Joe Summers seal ees igäühega nalja viskab.»

«Mõnel pool loteriisi enam ei peetagi,» teadis öelda emand Adams.

«Siis hused asjad hästi ei löpe,» ei andnud Warneri Vana järele. «Kari noori lolle.»

«Martin.» Ja Bobby Martin saatis pilguga isa. «Overdyke . . . Percy.»

«Teeks nad ometi rutem,» ütles emand Dunbar vanemale pojale. «Teeks nad ometigi rutem.»

«Ega palju pole enam jäänd,» rahustas poiss.

«Et sa siis kohe jooksed ütled isale,» hoiatas emand Dunbar.

Summers teatas omaenda nime, astus mõõdetud sammul ettepoole ja valis kastist paberitüki. Siis hõikas ta: «Warner.»

«Seitsend seitse suve saab loosi tõmmat,» seletas Warneri Vana inimeste vahelt läbi tulles. «Seitsend seitse korda.»

«Watson.» Pikk poiss hakkas endale kohmakalt teed tegema. Keegi julgustas: «Ole rahulik, Jack,» ja Summers lisas: «Aega on, noormees.»

«Zanini.»

Seejärel tekkis pikk vaikus, surmavaikus, kuni Summers oma loosi pea kohale tõstis ja ütles: «Noh, sõbrad.» Hetke seisti liikumatult ja siis tegid kõik oma paberitükid lahti. Korrapealt kukkusid naised uurima: «Kesse on?», «Kes selle sai?», «Kas Dunbarid või?», «Kas Watsonid või?» Siis kuuldus häält: «See on Hutchinson. See on Bill.», «Bill Hutchinsoni käes.»

«Mine ütle isale,» käskis emand Dunbar vanemat poega.

Inimesed vaatasid ringi, et Hutchinsone näha. Bill Hutchinson seisis tummalt, pilk ainiti paberil ta käes. Äkki pistis Tessie Hutchinson Summersi peale karjuma: «Sa ei and tal aega rahumeeli loosi valida. Ma nägin küll. See pold aus!»

«Ole ikka täitsa, Tessie,» hõikas emand Delacroix ning emand Graves lisas: «Kõik me panime oma õnne kaalule.»

«Pea suu, Tessie,» põrutas Bill Hutchinson.

«Hea küll, kuulake nüüd,» vaigistas Summers. «See läks meil päris kähku ja laseme aga kohe edasi, saame veel õigeaks ajaks valmis.» Ta uuris järgmist nimekirja. «Bill, sa tõmbasid Hutchinsoni perekonna nimel. Kas teie peres on veel leibkondi?»

«On küll,» hüüatas Tessie Hutchinson, «Don ja Eva on. Las nemad ka panevad oma õnne kaalule!»

«Tütar tõmbab koos oma mehe perega, Tessie,» seletas Summers leebelt. «Sa tead seda niisama hästi kui iga teine.»

«Aus see ei old,» ütles Tessie.

«Ega rohkem pole, Joe,» ohkas Bill Hutchinson. «Mu tütar tõmmab koos mehe perega, see on täitsa õige. Ja rohkem peret meil enam pole kui väiksemad lapsed.»

«Nii et perekondade arvestuses tõmbasid sina,» selgitas Summers, «ja leibkondade arvestuses niisamuti sina. Õigus?»

«Õigus,» kinnitas Bill Hutchinson.

«Mitu last?» küsis Summers vormitäiteks.

«Kolm,» vastas Bill. «Need on siis Bill noorem, Nancy ja väike Dave. Ja Tessie ja mina.»

«No nii,» sõnas Summers ja küsis: «Harry, kas võtsid neile loosid tagasi?»

Graves noogutas ja näitas paberitükke. «Pane siis need kasti,» juhatas Summers. «Billi oma ka.»

«Minu arust peaks küll uuesti otsast peale hakkama,» väitis Tessie Hutchinson nii vaikselt, kui ta sai. «Ma ütlen, see ei old aus. Sa ei and

tal aega rahumeeli valida. Viimane kui üks nägi ju.»

Gravesil oli viis loosi välja valitud, ta pani need kasti ja viskas ülejäänud paberitükid maha, kus kerge tuulehoog neid edasi kandis.

«Kuulge nüüd ometi,» pöördus Tessie Hutchinson kõrvalseisjate poole.

«Kõik valmis, Bill?» küsis Summers. Bill heitis korraks pilgu naise ja laste poole ning noogutas.

«Pidage meeles,» seletas Summers, «et võtate ühe loosi ega tee seda enne lahti, kui igapähe on käes. Harry, aita sina pisi-Dave'i.» Graves võttis Dave'i käe pihku ja väike poiss astus meelsasti koos temaga kasti juurde. «Davy, võta kastist üks paberitükk,» ütles Summers. Dave pistis käe kasti ja naeris. «Võta üksainuke paber,» ütles Summers. «Sa, Harry, hoia see niikaua oma käes.» Graves tegi poisi kõvasti kokkusurutud rusika lahti ja võttis loosi ära. Väike Dave vaatas talle imestaval pilgul otsa ning jäi tema kõrvale seisma.

«Nüüd Nancy,» kutsus Summers. Tüdruk klassiõed tõmbasid sügavasti hinge, kui kaheteistkümnene Nancy seeliku lehvides ette astus ja sujuva liigutusega loosi võttis. «Bill noorem,» nimetas Summers. Suurte jalgadega Bill, näost punane, pidi peaaegu kasti ümber ajama, kui ta loosi välja tõmbas. «Tessie,» ütles Summers. Tessie kõhkles hetke trotsivalt ringi vaadates, surus siis huuled kokku ja läks kasti juurde. Ta haaras sealt paberi ja pani käe selja taha.

«Bill,» nimetas Summers ning Bill Hutchinson sirutas käe kasti, kobas ringi ja tõmbas lõpuks loosi välja.

Külarahvas seisis vakka. Ühe tüdruku sosin: «Et see ometi Nancy ei oleks,» jõudis ka kõige äärmistele kõrvu.

«Põle enam see mis vanasti,» ütles Warneri Vana selge häälega. «Inimsed põle enam need mis vanasti.»

«Hea küll,» sõnas Summers. «Tehke lahti. Harry, tee sina pisi-Dave'i oma.»

Graves keeras paberitüki lahti ning siis kostis suur ühine kergendus-ohu, kui ta selle üles tõstis ja kõik tühja loosi nägid. Nancy ja Bill noorem avasid oma paberitükid korraga ning mõlema naerukil näod särasid rõõmust, kui nad rahva poole pöördusid ja loose kõrgel pea kohal hoidsid.

«Tessie,» ütles Summers. Tekkis vaikus. Siis vaatas Summers Billi otsa, Bill keeras oma paberi lahti ja näitas seda. Loos oli tühi.

«See on Tessie,» teatas Summers. Tema hää l kõlas summutatult. «Bill, näita meile ta loosi.»

Bill Hutchinson läks naise juurde ja võttis tal paberi vägisi käest ära. Loosil oli must täpp, suur must täpp, mille Summers oli eelmisel õhtul söeäri kontoris pehme pliiatsiga joonistanud. Bill Hutchinson tõstis loosi üles ja rahvasumm liigatas.

«Egas midagi, sõbrad,» ütles Summers. «Lõpetame ruttu ära.»

Ehkki õiget kombetalitust ei mäletanud enam keegi ja ka esialgset musta kasti polnud alles, teadsid kõik, mida kividega teha. Poiste

korjatud hunnik oli hakkamas ja igal pool maas oli kive, mille vahel tuul keerutas minemavisatud paberitükke. Emand Delacroix valis välja nii suure kivi, et pidi selle kahe käega üles tõstma, ja kiirustas siis emand Dunbarit: «Noh, las käia, teeme kähku.»

Emand Dunbaril olid mõlemas peos väikesed kivid. Ta vastas hingeldades: «Ma ei jäksa üldse joosta. Mine aga sa ees, küll ma järele jõuan.»

Lastel olid kivid juba käepärast ja keegi andis ka väikesele Dave Hutchinsonile paar pisemat munakat.

Tessie Hutchinson oli nüüd jäänud lageda ringi keskele. Ta sirutas meeleheites käed vastu, kui külarahvas talle lähenema hakkas. «See pole aus,» ütles Tessie. Ta sai kiviga vastu pead.

Warneri Vana ergutas: «Las käia, las käia, igauks.» Külarahva eesotsas tuli Steve Adams, tema kõrval emand Graves.

«See pole aus, see pole õigel!» karjus Tessie Hutchinson, ja siis olid nad tal kallal.

IGOR SEVERJANIN EUROOPAS

16. mail 1987 saab 100 aastat Igor Severjanini sünnist. Selle sajandi teisel kümnendil oli ta kahtlemata üks tuntumaid vene luuletajaid. Eestlastele on ta hiljemgi olnud eriti hästi tuntud vene poeet, sest pärast 1918. aastat elas Severjanin Eestis, suurema jao aega Virumaa rannakülas Toilas. Ta suri Tallinnas 20. detsembril 1941. a ja on maetud Siselinna kalmistule.

Eesti keelde pole Severjanini teoseid kuigi palju tõlgitud. Seitse tema luuletust on Artur Alliksaare ja Merike Pau eestinduses trükitud Sergei Issakovi koostatud antoloogias «Postitõllaga läbi Eestimaa» (Tallinn, 1971), veel neli tõlget leiab August Sanga «Laenatud laulude» I köitest (Tallinn, 1973). Küll on temast muidu eesti keeles väga palju kirjutatud, ainuüksi «Keel ja Kirjandus» on avaldanud peale Valmar Adamsi artikli «Igor Severjanin Eestis» (1966, nr 8) ja Jüri Šumakovi mälestuspala «Toila poeedile mõeldes» (1984, nr 9) veel mitu publikatsiooni, kõiki samaladseid kirjutisi ei jõua üles lugedagi. Selliste pealkirjadega lood aga justkui pisendavad Severjanini tahtmatult Toila või Eesti kohalikuks tegelaseks, varjutades tõsiasja, et Severjanini hilisema kirjandusliku tegevuse ruum ja tema loomingu kõlapind oli kogu Euroopa. Muidugi on ka Eesti osa Euroopast ning «Severjanin Eestis» peaks nõnda ühtlasi tähendama «Severjanin Euroopas», kuid nii me ise tavaliselt ei mõtle, ehkki V. Adamsi nimetatud artikli venekeelne variant ilmus muide tähelepanuväärsel kombel just kogumikus «Русско-европейские литературные связи» (Москва—Ленинград, 1966). Olgu kuidas on, Severjaninit esitlegu ümartähtpäeva pu-

hul kaks pala, millel rohkem euroopluse kui eestluse hõngu.

Esimese visandi on kirjutanud soomerootsi luuletajanna Edith Södergran (1892—1923). Tema luulevalimik «Tuleviku vari» ilmus meil mullu Debora Vaarandi eestinduses. Käesoleva loo (mille on rootsi keelest tõlkinud Anu Saluäär) avaldas 1922. a novembris radikaalne kultuuriajakiri «Ultra» oma viiendas numbris. Tollane soome ja rootsi lugeja, kellele Södergran kirjutas, vaevalt et teadis kuigi palju Severjaninist ja tema luulekogust «Ananassid šampanjas» (1915). Ehk täidab see pala nüüd ligi 65 aastat hiljem tutvustuse osa ka «Vikerkaares».

Teises kirjutises räägib Severjanin endast ise ja tema naiivsed sümpaatiavaldused monarhidele ning muud süüdimatud iseloomustused otsekui kinnitavad Södergrani sõnu tema kerge- ja lapsemeelsusest. Selle loo kirjutas Severjanin 1930. a detsembris Jugoslaavias viibides ning see ilmus 6. I 1931 prantsuskeelses ajalehes «La Yougoslavie». Ei ole teada, et seda kunagi oleks ka vene keeles avaldatud. Siin ilmub see Joonas Kiige poolt prantsuse keelest tõlgituna.

Rein Kruus

EDITH SÖDERGRAN Igor Severjanin

«Artikkel» Igor Severjaninist! Seletada luuletaja unenägusid, raputada kullatolmu liblika tiibadelt!

Need, kes ei armasta Severjaninit, nime-tavad teda «buduaariajuks», «allakäigu mür-

giseeneks». Sotsialist, kes rehkendab välja, mis maksab ananass šampanjas, samal põhjusel usklik, kes põlgab mürgipuu vilju, samal põhjusel sooja südamega inimene — nad kõik mõistavad teda ühel meelel hukka. Aga pruugib vaid heita pilk Igor Severjaninile, et näha niisuguste arutluste naeruväärsust.

Severjanini kergemeel tõuseb võidukalt igast heitlusest, tema unenägude ämbliku-võrk on liiga õhuline, et rasked kivid võiksid sellele viga teha. Ta on liblikas, laps, temas on hulgani ebateadlikku tarkust. «Piisas viinamarjamahlas varjul on planeedi tarkus,» ütleb Severjanin kusagil. See on Severjanini elu ja õpetuse kvintessents. Tema õige publik on noorsugu, muretu noorsugu, kes ei tea kurjast, kes tahab armastada ja õrnutseda ja püüda päikesekiirt, noorsugu, kes armastab elu ja — (koletiste poolt nii maha tehtud) kaunidust. Severjanini kergemeel on jumalik, tal on sama sisemine õigustus, mis lubas Bayeri Ludwigil ehitada imetabaseid losse, kuigi riigis oli vaeseid. Niisugused hinged kanduvad üle kuristikke, kuhu teised ei saa neile järgneda, nendel on looduse eriline pitser. Me seisame elu ühe müsteeriumi ees, mille nägemiseks meil pole jõudu ja millest Jumala lapsed teavad, et nad seda ei või näha.

Aga kui need psühholoogilised kuristikud kõrvale jätta, näeb asi välja nii: selles ebamugavas maailmas, kus kuulid vihisevad õhus ja vabrikukorstnad suitsevad, leidub kusagil päikesepaisteline aas ja seal kiigub imeline liblikas liilia karikas. Pilt on allegooria nagu kõik siin elus, ja kui see lahti seletada, kõlaks see umbes nii: ananass šampanjas ei ole kallid ega kuritegelik, kui ainult taimi istutatakse ja saaki kogutakse, ja seda võib jaguda kõigile, aga mitte enne kui võidetakse suurim lohe — rumalus.

Igor Severjanini luule on elustav nagu hapnik, võluv, sädelevalt vaimne, immutatud kangete võrtsidega. Nii kõikevaldav sarm saab tulla ainult Venemaalt, kellel on tantsijannad nagu Pavlova ja lauljad nagu Šaljapin. Severjanin on reaalsuse mees. Ta mõistab «rakendada silmapilku oma vankri ette». Noorsugu, kes januneb elu, alistub vaimustusega sellele võluvõimule, mida õhkub Severjanini elureaalsusest. Ta on suur rõõmutooja, elujoobumuse tänapäeval nii kitsikusse surutud positsioonide kaitsja. Severjanin on puhas majesteetlikkus — aga ta on küllalt suur, et langeda alla ja kummardada teisi. Tema süda on vaba kadedusest ja vaba mürgist. Tal on rõõmu süütust.

IGOR SEVERJANIN Elan unelmas

Elan juba kolmteist aastat Eestis, külma Soome lahe panklikul, ent kütkestaval lõunarannikul, keset männimetsa, mis on täis arvutuid kaladest kubisevaid järvi. Ühel kiirevoolulisel jõel on seitse koske või karestikku. Jõgi kihab forellidest; ta voolab nii lähedalt minu majast mööda, et kui aken on avatud, kostab tema nõiduslik kohin mu kõrvu.

Ma elan väikeses kalurikülas ja kasutan selle tagasihoidlikku, tööka ja rahumeelse rahva külalislahkust ja vastutulelikkust. Olen täielikult pühendunud oma lemmikunstile ja olen peaaegu õnnelik... muidugi sel määral, kui saab üldse õnnelik olla inimene, kes on kaotanud oma isamaa, suure maa, mida ta jumaldas ja kus teda armastati.

Paraku rebib karm kitsikus mind nii mõnigi kord välja sealse Põhjamaa looduse rüpest, mida ma lapsest saati nii väga armastan, ja sunnib minema mujale otsima vahendeid eluks, mis on enam kui tagasihoidlik, ent siiski kütkestav ning kaitsitud inimliku kergluse eest, askeetlik ja poeetiline.

Ma lahkun siis kurbusega oma armsatest sõpradest, oma idüllilise elu ustavatest kaastelastest — sulepeast ja õngest — ja sõidan Läände... sest Ida — päikese ja ka minu sünnimaad — ikestavad barbarid, keda Euroopa ei mõista, kuid kes ilmuvad ka tsiviliseeritud Läände, mis on päikese haud ja saab võib-olla ka minu hauaks.

Nii olen ma viimaste aastate jooksul külastanud Soomet, kolm korda Saksamaad, Poolat, Tšehhoslovakkia, Leedut ja Lätit. Kõikjal olen lugenud oma luuletusi, mis on sündinud looduses ja on lihtsad ning selged nagu looduski, igal pool on mu laule hästi vastu võetud, sest nad ei ole keerulised; nad on lihtsad ja siirad. Linlased elavad komplitseeritud, ent mitte alati arukat elu, mis on täis eksimusi ja absurdust; aeg-ajalt naeravad nad enda üle, ning ka mitte luule pole see, mis lähendab neid taas loodusele, mida nad järjest rohkem ja rohkem kipuvad unustama.

Tõepoolest, kolmeteistkümneme aasta jooksul olen ma külastanud mitmeid maid. Aga mind, Severjaninit (Põhjamaalast), on alati ligi tõmmanud Aadria meri, Jugoslaavia ja tema rahvas, kes on mulle lähedasem kui teised slaavi rahvad, ja oli seda juba enne sõda. Aastal 1914, Maailmasõja alguses Peterburis elades kirjutasin oma luulekogus «Victoria Regia»: «Väikese armsa ja vapra Serbia nimel/ tungime edasi, sõbrad, üksmeelsed ja tulised».

Alles sel sügisel on minu unistus täide läinud. Olen jõudnud maale, mis on mind nii

kaud veedelnud, ja juba kuu aega uurin ma uudishimulikult ja rõõmsalt Belgradi, mis on nii maaliline; neil päevil sõidan edasi Dubrovnikusse. Ültal Kalemegdanilt imetlen Doonaud, ajaloo tunnismest, ja tema unelvat öde Savat; Avala mäelt vaatan ma tundide viisi Lõuna pealinna tulesid, mis säravad nagu selle elanike südamed, mis on head ja õrnad ning tulvil hellust. Vähehaaval võtan ma kontakti «maa häältega» — oma luuletajatest ametivendadega; ma tõlgin neid juba oma emakeelde, olles võlutud nende keele nukrast õrnusest ja südamesse tungivast meloodiast . . .

Eriti aga olen liigutatud ja õnnelik mõeldes, et selle külalislahke ja sõbraliku maa kuninganna on kirglik kalastaja. Seda sporti

armastan ka mina üle kõige ja Eestis tegelen sellega tervete päevade viisi. Aasta tagasi lõikasin Riia ajalehest «Segodnja» («Tänapäev») välja foto, millel on Tema Majesteet Kuninganna, õngeritv käes. See on mul alati kõikjal kaasas ja nii ma lõpetangi sõnadega, mis tulevad sügavaimast hingepõhjust:

— Kuningannal peab olema luuleline hing, kui ta armastab kalapüüki ja järelikult ka loodust.

— Kuningal peab olema luuleline hing, sest ta on endale abikaasaks valinud luulelise naise.

— Elagu Kuningas ja Kuninganna, vene rahva, minu rahva tõelised ja ustavad sõbrad.

Belgrad, 10. XII 1930

ÜLO VOUGLAID

JUHTIMISE JA VALITSEMISE EETIKAST II

Moraal ja käitumise moraalsus

Moraal on ajaloolise iseloomuga, s.o nii kultuurist kui ka ühiskonnakorrast tulenev, inimeste sotsiaalses praktikas formeeruv ja toimiv faktor. Moraal on süsteem. Eetilised printsiibid ei ole käsitletavad ega mõistetavad üksahaaval, omaette. Üksahaaval saab neid vaid kirjeldada. Ükskõik millise eetilise printsiibi rikkumine toob endaga kaasa kogu moraali (süsteemi) logisemise ning ka teiste moraali-printsiipide rikkumise. Peamised moraali funktsioonid on regulatsioon, kasvatus, tunnetus, orienteerumine, motivatsioon, kommunikatsioon, interaktsioon, otsustus, prognoos. . . Moraal on suhteliselt stabiilne element ühiskondlikus elus. Moraal loob järjepidevuse arusaamades ja toetab kindlustunnet. Moraalne inimene eeldab ka teiste moraalsel käitumist. Nii formeerub ja tugevneb moraali vahendusel sotsiaalne kontroll. Sotsiaalse kontrolli varisemise eelduseks ja tagajärjeks on amoraalsus. Moraal on kompassiks orienteerumisel väärtustesüsteemis, ta reguleerib käitumist, võimaldades eristada head halvast, sobivat sobimatust, kohast kohatust. . . Moraalist kasvab südametunnistus, mis nõuab inimeselt olla inimlik, kaitsta tõde, hoida ja austada headust, võidelda kurjuse, õeluse jm pahelise vastu endas. Peaks see küllalt hästi õnnestuma, tekib (alles!) moraalne õigus tegelemiseks teiste pahelisusega. Muidu võidakas meenutada vanasõna: «Teise

silmas näed pindu, oma silmas ei näe palki». Moraalist kasvab välja ka inimese kohus olla väärikas, aus, õiglane, austada ennast ja teisi, austada kõigi õigust olla mina ise. . . Kahjuks tunneb enamik inimesi moraalkategooriaid ja -nähtusi üpris ähmaselt. Juhtivad töötajad ja spetsialistid ei ole selles suhtes erandiks. Mis asi on formalism, bürokraatia, demagogia? Kuidas kujunevad ja avalduvad variserlikkus, labasus, jõhkruus, jultumus, ülbuss, upsakus, auahnus, küünilisus. . . ? Neid ja teisi amoraalseid nähtusi tuntakse ära, kui nad elus ette tulevad, ent ei tunta nende tekke- ja hääbumismehhanisme ega neid soodustavaid ja pidurdavaid tegureid.

Selliseid inimesi, kes ikka veel seletavad, et kõik sotsiaalsed pahed, kaasa arvatud kuritegevus, joomine, prostitutsioon, altkäemaksu andmine ja võtmine, onupojapoliitika, laste ja vanurite hülgamine, huligaanitsemine, valetamine, varastamine, tööpõlgamine jne on vaid igandid, eeskätt kodanlikud igandid, enam palju ei ole. Seetõttu enam ei räägita, et meie ühiskonnas, (antagonistlikest?) vastuoludest ja eksploatatsioonist vabas ühiskonnas ei ole mingisuguseid põhjusi ühiskondlike pahede ja amoraalse käitumise kujunemiseks. Ajaloolise materialismi nii vulgaarset käsitlemist kohtame tänapäeval harva, kuid korralikke, teoreetilisel pädevaid ja esindusliku empiirilise informatsiooniga ülevaateid ühiskondlikest pahedest sotsialistlikus ühis-

konnas pole tänaseni siiski ilmunud. Käesolev materjal seda lünka ei täida, vaid on üksnes põgusaks pilguheitaks, sissejuhatuseks, mis peaks aitama veenduda vajaduses tegelda eetiliste probleemidega põhjalikult ning järjepidevalt, mitte märguliselt ja naljaviluks, vaid tõeliselt ja mõtestatult. Sel puhul peab omandama sellised moraaliprintsiibid nagu humaansus, õiglus, inimese ja inimõiguste austus... Sellega seoses tuleb põhjalikumalt selgitada, mida endast kujutavad ideaalid ja müüdid, mis on tõde ja mis on vale, individuaalsus ja kollektiivsus, individualism ja nihilism... Sel puhul tuleb aru saada sellistest moraalsetest seisunditest nagu süütunne, patt, sõprus, vaen, kadedus, ideelisus, kahetsus, kohustus, vastutus, auahnus, väärrikus, armastus, vihkamine... Siis tuleb tutvuda selliste moraalikategooriatega nagu kurjus, headus, südametunnistus, au, häbi, hirm ja julgus... Veel tuleb sügavamalt tundma õppida selliseid kõlbelsi omadusi nagu suuremeelsus, solidaarsus, ustavus, tagasihoidlikkus, abivalmidus, visadus, mehisus, uhkus, optimism, kangelaslikkus, patriotism, energilisus, sallivus, kokkuvõetlikkus, ettevõtlikkus, aga ka selliseid omadusi nagu egoism, kahekeelsus, alatus, õelus, häbitus, laimujanu, armu- jm kadedus, julmus, väiklus, hoolimatus, karjerism jpm omadusi, mis iseloomustavad inimese väärtust. Oluline on arvestada, et inimese ei ole üksikomaduste summa, vaid hoopis rohkem ja midagi muud. Inimene on isiksus — ainulaadne, kordumatu individuaalsus. Tal on oma teadvus, ala- ja ülateadvus, oma moraal, oma ideaalid ja eesmärgid, oma usk ja lootused. Huvitav ja oluline on käsitleda moraalinähtusi üksikinimeste tasandil, ent vähemalt samavõrra huvitav ja oluline, eriti juhtimise ja valitsemise seisukohalt, on käsitleda moraalil inimgruppi ja ühiskonda tervikuna iseloomustavate omadustena. Järgnevalt vaatleme mõningaid moraalil- (amoraalsus-) nähtusi. Lootes, et igaüks ise mõtleb juurde nende dialektilise vastandi, jäävad positiivse suundusega nähtused allpool käsitlemata.

Formalism

Formalismil on mitu tähendust. Loomingus ja interpretatsioonis, asjaajamises, õppimises, õpetamises, karistamises ja kiitmisel (...) märgitakse selle sõnaga vormielulist, sisu ohverdamist vormile. Ametialases asjaajamises enesestmõistetavalt vajalike dokumentide vormistamist nimetatakse formaalsuste täitmiseks. Ühiskondlik-poliitilises elus, administrerimises ja juhtimises tähistab formalism ka pahet, mida iseloomustab formaalne, sisu kõrvalejättev, kuidagiviisi tegutsemine, pimesi käsutäitmine hoolimata võimalikest resultaatidest ja tagajärgedest. Formalismile on oma-

ne mõtlematu, üldse mõtet välistav sehkendamine, mis ei vii kuhugi ja mis kokkuvõttes teenib mandumist. Formalist (formalistist läbiimbunud ja seda kummardav isik) lähtub mingitest käskudest ja eeskirjadest, ei ole tema asi, on nad õiged või valed, kaasne nende täitmiseks kui tahes suuri ebameeldivusi, kannatusi, raiskamisi, pidurdusi vm. Pesuehtne formalist hoolitseb kõigepealt selle eest, et elu tema ümber jääks üldse seisma, et kõik, mis vähegi võimalik, oleks keelatud, et iga tegevus, mis siiski toimuma peab, oleks rangelt reglementeeritud, dokumenteeritud, mitmekordselt viseeritud ja kooskõlastatud. Formalisti unistuseks on seada sisse kord, mille kohaselt kõigil temast sõltujail oleks lubatud teha üksnes seda, mida ta neile lubab (mitte mingil juhul seda, mis ei ole keelatud ja mida nad ehk ise teha tahaksid!). Siis saavutaks ta kontrolli kõigi ja kõige üle, keelaks ära kõik, mida teha tahetaks, ettekäändel, et «pole ette nähtud», «pole plaanis», «pole õige aeg», «ei kuulu meie kompetentsi», pole või ei või ükskõik mida. Kui juhtub, et see, mida oli väga vaja ära teha, saab keelust hoolimata ometi tehtud ja kõik läheb korda, ütleb formalistist demagoog: «Meie kollektiiv saavutas järjekordse (töö)võidu». Kui aga alluvate ettevõtmine ebaõnnestub, on tal paras aeg rusikast vibutada ja küsida: «Kes lubas?», «Kust see nahaalsus pärit on?». Formalist ei eksi. Seda, kes on (kes paistab olevat) väga printsiipiaalne, kes võitleb korra eest ega eksi... tuleb ju edutada (?).

Üks ja teine inimene võib olla formalist. Olukord aga, mis kujuneb, kui formalist on formalistis kinni, kui formaalne asjaajamine on printsiibiks ja sisusse pürgimine naeruväärne, on ühiskondlik nähtus, pahe, millest kasvab välja teisi pahesid, mis kipuvad levima nagu vähttõbi ja millest vabanemine on erakordselt raske.

Formalismil on ja peabki olema mõnel määral igas eluvaldkonnas. Ühiskonnaohtlikuks muutub formalism, kui kaob tasakaal, kui formaalne lähenemine asendab sisulise. See, mis on ühel sotsiaalse regulatsiooni ja juhtimise tasandil subjektiivne (konkreetselt subjektist tulenev ja sõltuv), on teistel regulatsiooni- ja juhtimistasanditel objektiivne. Ohtlik on formalism kui objektiivne paratamatus.

Käsitlеме siinkohal ka üht näidet formalismist haridussfääris. Elu näitab, et igati põhjendatult ettekirjutust õppeudukuse tõstmise kohta saab täita mitut moodi. Sisulisel lähenemisel peaks seda nõuet täites parandama programme, meetodikat, arendama tehnilisi võimalusi, individualiseerima tööd õpilastega, sihivõrre organiseerima klassi- ja

koolivälisest tegevusest jpm, mis aitaks kaasa õppetegevusele. See eeldaks kardinaalseid muudatusi pedagoogide ettevalmistamises ja täiendamises, mammutkoolide likvideerimist, õppekabinettide materiaalse varustatuse kaasajastamist, klasside suuruse normaliseerimist (kuni 26 õpilast), mis võimaldaks õpetajate-õpilaste personaalset kontakti, st sisulist kommunikatsiooni ja interaktsiooni, õpetajate töötasu ja koormuse niisugust reguleerimist, mis võimaldaks ja ajendaks tegema enamat individuaalses korras, austada õpilaste isikupära, sünnipäraseid eeldusi ja kujunenud huve, arvestada saavutatud taset, lünki ning püüdlusi.

Kuid on ka teine, formaalne tee õppeedukuse järsuks ja püsivaks tõstmiseks: keelata mitterahuldavate hinnete panemine. Klassikursuse kordajaid siis ei ole ja ebaseeldivusi samuti mitte — ei kooli direktioonil, ei rajooni haridusosakonnal, ei haridusministeeriumil ega ühiskondlike organisatsioonide tegelastel, kellel on ka kohustus õppeedukuse tõusul silm peal hoida. Ainukesed, kes sellisel teel saavutatud «edu» pärast süümeipiinades vaevlevad, on südametunnistuse ja kultuuritunnistuse säilitanud õpetajad. Mures on ka lapsevanemad, kes näevad ja mõistavad, et lapsed peavad küll koolikohustust täitma, ent jäävad haridusest ilma, ei ole suutelised õpinguid jätkama ega töötama ning elama teiste inimeste keskel. Õpilastele teeb koolimäng algul nalja, aga hiljem, kui nad selle tagamaid taipama hakkavad, kasutavad nad võltsimist omakorda õpetajate, kogu kooli ja kogu ühiskonna üle naermiseks.

Pärast seda mõnevõrra masendavat näidet püüame teha ka kokkuvõtva üldistuse. Selleks et tõepoolest formalismi levikule vastu seista ja sellega ka toime tulla, on vaja vähe-malt järgmist:

1) käsitleda formalismi subjektiivset alget kui eetilise-moraalse kompleksi, sellest nakatunute massilist käitumist kui sotsiaalset protsessi, ühiskondlikku nähtust, millel on laostav mõju kultuurile ja ühiskonnale ning tagasi-mõju isiksusele, gruppide, kollektiivile, organisatsioonile. . . ;

2) käsitleda formalismi objektiivseid ja subjektiivseid algeid nende dialektilises ühtsuses; teadvustada ja avalikustada formalismi tekkepõhjused ning funktsioonid (objektiivsed kaassõltuvused);

3) teadlikult ja avalikult väärtustada või taastada formalismi välistavad uued ideaalid, mis mõtestaksid nii mineviku, oleviku kui tuleviku, samuti inimeste töö ning tegevuse minevikust ja olevikust parema tuleviku väärimiseks;

4) luua ja garanteerida nii ülalt- kui alt-poolt võimalus tuua avalikkuse ette igasugu-

sed katsed asendada sisuline lähenemine formaalsega ning tõkestada vastutus- ja asjatundliku käsitluse kahjustamist profaanide formalistliku jukerdamisega;

5) avada ja avalikustada iga vähegi olulise (sotsiaalset mõju omava) tegevuse tegelikud ja deklareeritavad väärtused, igaks tegevuseks kehtestatud tegelikud ja deklareeritud normid, iga resultaadi hindamiseks kehtestatud tegelikud ja deklareeritud kriteeriumid, iga plaani ja programmi loomiseks kasutatud tegelikud ja deklareeritud printsiibid jne.

Esitatud abinõud aitaksid vähendada vastuolu reaalse ja verbaalse käitumise vahel, aitaksid avastada ja õigeaegselt hoiatada uue formalismiohu tekkimise eest. Siis saaks tasapisi asuda välja tõrjuma formaliste kui ühiskondliku elu ning arengut raskelt häirivaid inimesi.

Variserlikkus — silmakirjalikkus

Variser on inimene, kes täidab kõlbelise käitumise norme näiliselt. Variser käitub normatiivselt, ette heita pole midagi, kuid ta peab seda oluliseks mingil muul põhjusel — traditsiooni pärast, võimalike sanktsioonide vältimiseks, lojaalsuse demonstreerimiseks vms. Seejuures on iseloomulik nii käitumisnormide täitmise punktuaalsus kui ka puht-formaalne iseloom. Variserile muutuvad moraalireeglid rituaaliks. Nende tegelikku sotsiaalset ja inimlikku tähendust ta ignoreerib või asendab.

Variserlikkus on sotsiaalne pahe, mille näitajaks on ühest küljest variseride hulk ühiskonnas, teisest küljest niisuguste rollide hulk, mille normatiivne täitmine eeldab teatud variserlikkust, aga ka niisuguste regulatsioonimehhanismide olemasolu või puudumine, mis tõkestaksid variseride kujunemist ning esinemist.

Variseri tabab inimene vaistu varal enamasti ilma erilise vaevata. Juhtimise ja valitsemise kontekstis on oluline märkida, et variser saab (kuidagi ja mitte alati) käskida-keelata, kuid ta ei saa kasvatada, arendada, mõtestada toimunut ega esseisvat. Variseri arutlused kasvandike või kolleegidega õigluse, au, väärrikuse, töökuse, inimlikkuse jms üle omandavad retoorilise iseloomu ja neid käsitletakse parimal juhul kui harjutusi teemadel, millest peab oskama igal võimalikul juhul rääkida. Enamasti aga kutsub variseri pateetika esile põlguse nii tema enda kui ka tema poolt käsitletava teema suhtes, ta saab vaid määrada kõike seda, mis peaks olema puhas, väärikas, õiglane, ilus. . .

Labasus (triviaalsus, banaalsus, maotus)

Labasus iseloomustab mõtte- ja elulaadi, milles vulgariseeritakse inimlikke vaimseid

väärtusi, taandatakse neid argilogejeja tasan-
dile ning ei alandata kokkuvõttes mitte ainult
inimlikku väärikust, vaid ka ideed inimlikust
väärikusest. . .

Labast inimest iseloomustavad järgmised
tunnused:

- 1) huvide piiratus;
- 2) kitsas silmaring — tegelikkuse ja selle
poolt esitatavate nõuete lihtsustatud mõist-
mine;
- 3) motiivide muutlikkus;
- 4) tegude tühisus, mida varjavad kõrge-
lennulised arutlused ning sentimentaalsed
unistused («Väikesed teod ja suured unistu-
sed». K. Marx ja Fr. Engels, kd 3, lk 184);
- 5) enesega rahulolev keskpärasus ja püüd
end maksma panna kõige tõelise, igapäevasest
kõrgema, parema, kangelasliku, üleva eita-
mise ning väljanaermise kaudu;
- 6) elutõdede demagoogiline käsitlemine
ning püüd niiviisi lahendada keerukaid elu-
probleeme;
- 7) kalduvus õigustada eluprobleemide
lahendamist mingi kogemuse, varem juhtunu
vms varal;
- 8) huumorimeele ja teravmeelsuse puu-
dumine ning sellest tingitud sagedane koo-
milisse olukorda sattumine;
- 9) maitselagedus, moeorjus, inimesele-
ajale-kohale sobimatu riietuse kandmine ja
alpine maneeride austamine;
- 10) labastatud elutarkuse tunnistamine
oma moraaliprintsiibiks ning sellekohane ene-
searmastus ja eneseimetlus.

Auahnus (edevus, alpus, upsakus)

Auahnus kui pahe iseloomustab inimest,
kelle tegutsemismotiiviks on tähelepanu päl-
vimine, kuulsuse saavutamine, vaimustuse
esilekutsumine. . . Niisuguse inimese käitu-
mine on seetõttu osaliselt sõltuv teiste suhtu-
misest, mitte enda arusaamadest. Moraali-
printsiipide süsteem on auahnusest pimestatud
inimesele tarbetu, sest kuulsuse saavutamine
pühendab tema jaoks iga abinõu. Auahneks
nimetatakse inimest, kes on kaotanud võime
objektiivselt hinnata oma tegevust ning selle
resultaate, enesearmastajat, kes ei taha ega
oska näha enda ja oma tegevuse ühiskondlik-
ku tähendust, kes seetõttu ületähtsustab en-

nast ja oma saavutusi. Sellega kaasneb ena-
masti teiste alavääristamine ning avalik või
varjatud konfliktus, kadedus, salakavalus,
õelus. . . Auahnetel on väärtustunud grupi-
kollektiivi- ja ühiskonnatunnetus, mis kah-
justab ka sotsiaalse kontrolli tunnetust ning
soodustab seetõttu hälbivat käitumist.

Auahne eelistab välist efekti, kära sise-
misele sügavusele ja väärikusele ning loku-
löömist järjekindlale visale pürgimisele.
Kuulsust pole auahnele kunagi küllalt. Selle
suurendamiseks on ta nõus võltsima: suu-
rendama-korrutama oma saavutusi, varjama
oma möödalaskmisi, valetama, teiste tulemusi
enda arvele kirjutama. Auahnus välistab
seltsimehelikkuse, toidab egoismi, püüd olla
mitte halvem kui teised läheb pahatihti üle
haiglaslikuks tahtmiseks olla parem kui teised.
Mingites seostes see tunne ju ka tiivustab
ning sunnib eneseületamisele, ent kokku-
võttes viib ometi enesetunnetuse varingu kau-
du eneseteadvuse vääramisele ning siis ju-
ba ka grupi- ja ühiskonnateadvuse vääras-
tumisele.

Kuna enesehinnang laekub inimesele läbi
teiste inimeste silmade, on liiga auahne in-
mene põlastuse ja üksilduse tõttu õnnetu.
Siit tekib kibestumine, solvumine, viha kõigi
ja kõige vastu. Kompensatsiooniks hakkab
alaväärsust kogev auahne inimene pürgima
kõigest väest võimu poole, et siis «näidata»
ja «keerata» nii, et kõik mäletaksid elu lõpuni
ja kauemgi. Patoloogiliselt auahne inimene
püüab end ümbritseda lakeidega, kes väldivad
objektiivse informatsiooni jõudmist oma üle-
miste kõrvu, et teda mitte erutada ega kur-
vastada. . . Siit on juba avatud tee igat liiki
moraalse kuritegevuse poole. Ülemäärane
ja ohjeldamatu auahnus kätkeb suurt ohtu,
mistõttu võib järeldada, et auahne trügija
edutamine kannab kuriteo pitsarit. Ettevaatlik
on vaja olla väga suurt ja väga väikest
kasvu inimeste edutamisel, samuti nendega,
kel mõni kõigile nähtav füüsiline puudus,
krooniline või pärilik haigus, kes on olnud
isiksusena tõrjutud, keda on lapsest saadik
lükatud-tõmmatud, keda on alailma nokitud
ning kelle arvel on nalja saadud. Võimuga ei
oska sellised inimesed sageli mõistlikult ümber
käia.

HANNU OITTINEN

LÜHIKE SISSEJUHATUS SOOME UUEMASSE PROOSASSE

Soome nüüdisproosat nagu iga teisegi maa kirjandust valitseb suur hulk kirjanikke, keda hästi tuntakse. Need kirjanikud on jõudnud Parnassile, kunstivälja, esimeste hulka. Neid loetakse palju, ja et neid palju loetakse, siis kujundavad just nemad soome proosa üldpildi. Niisuguste kirjanike nimedid nimetades võib viidata nende loomingule ja öelda: «Ma olen neid lugenud: Veijo Meri, Hannu Salama, Paavo Rintala, Eeva Joenpelto...» Nimi ütleb, kuidas kirjanik kirjutab, ja lugeja mõistab iseenese tarkusest, mis laadi kirjandusega on tegemist. Kõige uuema kirjandusega on hoopis iseasi.

Kuna Soome kirjanduskorraldus (riik, kirjastajad, raamatukaupmehed, raamatukogud, lugejad) kirjandust pidevalt toetab, makstes kirjanikele abirahasid, kirjanduspreemiaid ja isegi palka, siis tähendab see, et kaunis paljud kirjanikud on end ühiskonna silmsid õigustanud. Avalikkuski märkab kõigepealt neid, kellele on määratud mõni suur kirjanduspreemia. Selles mõttes on oma kirjanikuseisust viimasel ajal kinnitanud Erno Paasilinna, Jörn Donner ja Sirkka Turka (*Finlandia*-preemiad 1985, 1986 ja 1987), Antti Tuuri (Põhjamaade Nõukogu kirjanduspreemia 1985) ja Paavo Haavikko (rahvusvaheline Neustadt-preemia 1984). Nende preemiate nii rahaline kui avalikkuseväärtsus on suur.

Tippude taga seisab palju teisi, vanu ja noori, tuntuid ja vähemtuntuid. Käsitledes siinkohal uut soome proosat, ei too ma esile niivõrd tähti, kes praegu kirjandus-taevas säravad või tuhmuvad, kui neid, kes on alles sinna tõusmas.

Sädelev keel

Proosa lubab keelel võtta tuhandeid erinevaid vorme. Uus proosa toob soome kirjandusse sädelevat keelt ja luuleomast rütmi, vähem vormiotsinguid ja realismi, aga rohkesti esikteoseid, noori naisi ja novelle.

Uute väljendusviiside otsing proosas avaldub sageli keeles: vana uueneb, muutub ja uus tahab olla senisest parem. Helsingist pärit Anja Kaurase (s 1953) kolmes 1980. aastate teoses ilmneb see suund kõige selgemin. Anja Kauranen rajab oma tekstid kõnekeelele, helsingi slängile, mis, nagu praegu rahvusvaheliselt kombeks, kubiseb anglitsismidest. Kuid Anja Kauranen on soome keelt rikastanud ka kasutades teisi keelesfääre: muu hulgas karjala murret,

või lükib ta lauselühendid lihtsalt üksteise alla, teeb uusi sõnu ja käib kirjutatuga kaunis vabalt ringi. Selle tulemusena on Kaurase tekstid enamasti hoogsad, kiire tempoga ja hingamisruumita. Keeleline suutlikkus annab lootust, et kirjanikul on midagi tähtsat öelda, aga selle ütlemisega ei ole Anja Kauranen esialgu toime tulnud.

«Anja Kaurase aeg» algas 1981. a teosega «Sonja O käis siin» («Sonja O kävi täällä»). Teose pealkiri viitab muidugi seinakirjutisele ehk *graffiti*le ja sedakaudu ka noorsookultuurile laiemas mõttes. Raamat üritab tuulutada 1970. aastate seisunud proosat peaaegu niisamuti nagu Antti Hyry ja teiste modernistide napp sõna põlgas ära traditsioonilise kirjutamisviisi 1950. ja 60. aastate vahetusel. Kirjaniku enese elukogemusest pärit Sonja on ehtne *stadin friidu* ('linnaaplika' slängis), Helsingi töölislina-osa kasvandik, kes nii keele kui kirjutamise, aga ka algjärgulise käitumise (ehk vabade seksuaalsuhete) kaudu otsib oma elule sisu ja mõtet. Selle elu on ära märkinud halb vahekord vanematega, pettumine kõiges ja inimsuhete kalkus. Kuigi raamatus pakutud lahendus, armu õigestil — on ju naiivne, ei saa Kaurase teosest ometi õlgu kehitades mööda minna. Tema stiil jätkab soome kirjanduses eksperimentaalse keelekasutuse traditsiooni ja nimelt isepäise noorsookirjanduse liini. Siinkohal tuleks nimetada J. D. Salingeri eeskujuna, tema romaani «Catcher in the Rye» (eesti k «Kuristik rukkis», 1961) ja eriti selle hiilgavat soomendust Pentti Saarikoskilt.

Anja Kaurase keelust ei ole uuemas soome proosas enesega võrdset leidnud. Katsetav kirjandus on otsinud endale teisi kanaleid või siis on anjakaurasliku proosa üritused ebaõnnestunud. Anjakauraslikke, noorte täiskasvanute elujanu ja seksuaalset vabadust rõhutavaid romaane on keskmise menuga kirjutatud Pamela Mandart (s 1951), Harri Sirola (s 1956) ja noorte lemmik, rock-luuletaja Pelle Miljoona (s 1955). Neid raamatuid lugedes võib ainult imestada, millise näiva loomulikkusega, aga sageli põhjalikult kaalumata paigutavad kirjanikud oma teoste sündmustiku ükskõik millisesse maailma nurka: Anja Kauranen on liikunud Egiptuses ja USAs, Harri Sirola Kesk-Euroopas ja Kreekas, Pelle Miljoona Indias ja Kaug-Idas. Ositi räägib see soome kirjanduse rahvusvahelistumisest, aga õnneks suu-

dab Soome maailmale pakkuda ka kunstiliselt täisväärtuslikumat kirjandust.

Lüüriline proosa

Teisiti tuginevad keelele kirjanikud, kes tahavad ühendada luulet ja proosat, rännata kirjandusliikide välimaadel. Paljud on alustanud luuletajana ja siirdunud lüürikast proosasse, lüürikat siiski hülgamata. Jyrki Pellinen (s 1940) on oma viimastes teostes meisterlikult kasutanud mina-jutustust: tema tekst on arutlev, kujundlik ja väga minakeskne, ja siiski autor ei imetle iseennast, vaid on isikupärane ja aus. Kaarina Valo-aalto (s 1948) on oma seni ainsas proosateoses minu arvates taotlenud samasugust sära, aga vähem edukalt.

Eraldiseisev ja üksildane fantaseerija soome nüüdiskirjanduses on Leena Krohn (s 1947), kes oma kahes viimases teoses «Donna Quijota ja teised linnakodanikud» («Donna Quijota ja muita kaupunkilaisia», 1983) ja «Tainaron» (1985) on suutnud luua kirkaid, lüürilisi fantaasiaailmu. «Tainaroni» tegevus toimub putukate fantastilises riigis, unenäos, mis meenutab inimeste maailma. Leena Krohni keel on haruldaselt rikas ja lihvitud, tema kujundites on varjul salapäraseid õpetusi, nagu neid võib lugeda loomalgude lõpust, aga palju keerulisemaid, lugejale arvata.

Vormiotsingutest on saanud tõsine asi

Matti Pulkkinen (s 1944) on 80. aastate soome noore proosa källakujusid ja teenäitajaid. Tähelepanu äratas juba tema esikteos, mis ilmus 1977. a. Oma kolmandas raamatus «Romaanikangelase surm» («Romaanihenkilön kuolema», 1985) ühendab Pulkkinen vaba, kirjandust ennast parodeeriva vormi tõsise aktuaalse sisuga. Autor kasutab kompositsioonelementidena muuhulgas aforisme, teoseväliseid tekste ja neisse puutuvaid viiteid.

Pulkkiise raamatus on fiktiivne, kujutletud kirjanik, kes juhuslikult on kirjutanud sama pealkirjaga teoseid kui Pulkkinen. Kirjanikust järelejäanud materjale uurib ja kommenteerib kirjandusteadlane Makkonen.

«Romaanikangelase surm» on silmatorakavalt hoiakuline teos. Fiktiivne kirjanik on palju ringi rännanud ja käsitleb kriitiliselt Lääne-Aafrika probleemi, viimase aja sündmusi maailmapoliitikas ja poliitikat üldse. Raamat on saanud publiku hulgas kaunis vihase vastuvõtu. Lugejad ei ole osanud vahet teha teoses esineva kirjaniku ja selle vahel, kelle nimi on trükitud raamatu kaanele. Need kaks on eri meelt. Päriskirjanik võib nimme jälgi segada, et lugejat ärritada ja teda mõtlema sundida. «Romaanikangelase surmas» on ilmselt tehtud just nii. See-

sugust tõlgendust toetavad eneseparoodilised võtted teoses.

Teist Pulkkiisega võrdset vormikasutajat on raske nimetada. Esko Raento (s 1948; eesti k «Tee. Sügis ja pimedus», 1985) on oma teoses «On päev, on öö» («On päivä, on yö», 1984) liikunud samas suunas, lähendades proosat näidendile, ja ka muidu traditsioonilise jutustamisviisiga vabalt ringi käies.

Mõtlevale kirjanikule tüüpilises vabaduses läheneb Pulkkinen Paavo Rintalale, kes kuulub soome kirjanduse eliidi hulka. Aga mõne tõsise mõtleja suudab välja panna ka uuem kirjandus. Dan Steinbock (s 1954) käsitleb oma esikromaanis «Öö» («Yö», 1985) juudidprobleemi. Tema sõnumit avab tsiitaat raamatust: «Ma näen iseene ja Saksamaa vahel kuut miljonit kõrvallauset.» Küll poleemiline, ei ole teos lihtsustav ja oskab olla kriitiline ka juutluse suhtes. Ritva-Kaija Laitinen (s 1935) on Lapi sõja (Teise maailmasõja lõpus peetud rängad lahingud Saksa, kunagise liitlase vägede väljatõrjumiseks Lapist 1945. a aprillis) teemalises romaanis «Kurja mõrja» («Pahan morsian», 1986) toonud päevavalgele soome naiste ja saksa sõdurite suhted. Kahjuks on teos kirjanduslikult nõrk.

Olli Jalonen (s 1954) on oma 1980. aastate teostes olnud julgelt kaasajakriitiline. Raamatus «Rõõm ja häbi» («Ilo ja häpeä», 1981) analüüsib ta totalitaarset süsteemi ja propagandat kusagil väikesel maal. Jalose peateoseks loetud «Hotell elavatele» («Hotelli eläville», 1983) käsitleb nüüdismaailma kummitavat massihävingu võimalust. Raamatu peategelane projekteerib paljude ühist tööd — pommivarjendit, kus osa ühiskonnast, selle ladvik, võiks pärast tuumakatastroofi ellu jääda. Teisalt kritiseerib teos ülikoolimaailma ja sealset konkurentsi, karjerismi ja jõupoliitikat, mis varjutab kõik, ka inimsuhted. Konkurentsiõhkkond süvendab mehe ja naise vahelist ebavõrdsust töös ja hirmu, et teine sugupool võib ülemvõimu saavutada.

Erilist tähelepanu pälvib armastus, mida harrastatakse paljudes eri vormides. «Hotell elavatele»-raamatu armastus on armastusepuudus, kohati isegi täielik kalkus, loomallikkus. Kirjanik lisab oma loole värve, jututades abordist, naise seksuaalsest kurjastikasutamisest, hooramisest, kõmulehe-lugudest, abieluvälisest vahekorradest, perekonnanahete jähennemisest, ükskõiksusest. Kuna kõik kirjeldatu on orgaaniliselt seotud raamatu üldise temaatilise pessimismiga ja et teose keel on hea ja kompositsioon haruldaselt õnnestunud, siis on «Hotell elavatele» kindlasti praeguse soome proosa parimaid romaane.

Soome kirjanduses nii haruldast satiiri ja paroodiat on uuemas proosas kasutanud Jouko Turkka (s 1942) ja Markku Turunen (s 1952). Raamatus «Teemad» («Aiheita», 1982, eesti k katkendeid «Loomingus» 1984, nr 2), kusjuures neid teemasid võib nimetada esseedeks, pilab Turkka inimest kõigest väest ja teeb seda stiilis, mis keelereeglitele allub väga tõrksalt. Turunen on kasutanud populaarteadusliku jutu ja müüdi traditsiooni ja ehitanud oma loo üles inimese hirmule tuleviku ees. Tema viimane teos kordab Noa veeuputuse-lugu, irooniliselt üle kantuna nüüdisaega.

Traditsiooniline ja mitte

Mitmeid autoreid uuemas proosas võib lugeda «realistide» hulka. Juhani Salokannel (s 1946) on küllap kõige selgemalt jätkanud nn traditsioonilise jutustamise ja keskea problemaatika liini. Nature nooremate täiskasvanute elu on vaadelnud Sirpa Vartiainen (s 1950). Detektiivromaanide kirjutajana tuntuks saanud Matti Yrjänä Joensuu (s 1948) teosed on ennekõike realistlikud romaanid kriminaalpolitsei tööst (eesti k lähemal ajal ilmumas «Harjunpää ja politseiniku poeg», «Harjunpää ja poliisin poika», 1984). Teemad ja süžee on sageli üles ehitatud tegelikkuses asetleidnud sündmustele. Joensuu kirjutab hästi ja seetõttu on kahju, kui krimikirjanduse halb maine tema lugejaskonda piirab.

Annika Idströmi (s 1947) kolmes romaanis on põnevad inimsuhted. Autor kirjutab psühholoogiliselt ja realistlikult, kirjutatule annab värvi grotesk, mis tekitab hirmu ja ahistab. Oma viimase raamatuga «Minu vend Sebastian» («Veljeni Sebastian», 1985) sai Annika Idström üheks kümnest *Finlandia*-preemia kandidaadist. Raamat räägib arenguhälvetega noore Sebastiani elukäigust kümneaastase Antti silmade läbi. Teos avardub lohutuks pildiks hirmust, vaimsest julmusest, mille paine all Sebastian pidevalt on. Ta ei suuda vabaneda oma piinajatest — teistest lastest. Julmus kordub Antti ja tema ema vahelistes suhetes, kus piinajaks pooleks on Antti. Vanemate ja laste vahekorrad saavad nõnda esitatuna uue värvingu. Ema on Anttil peos, nagu Antti on peos teistel lastel.

Teisalt kritiseerib teos arenguhälvetega lastele mõeldud ravilaid ja nende armastuseta õhkkonda, mis kirjaniku arvates sunnib noori pigem surma otsima kui elust huvituma. Siin on Annika Idströmi protestikasutus kõige ilmsem: ta pakub lugejale nii palju surma, mis lihtsalt ei saa olla tõsi. Et need pöörasused paigutatakse kõrvu teose iseeneest tõsise sõnumiga, siis saab «Minu vend Sebastian» mõneti musta huumori värvingu.

Naised ja esiklapsed

Kogu aeg püüab suur hulk algajaid kirjanikuks saada, ka Soomes. Ilmunud esikraamatud on tegelikult juba korra arvustatud, sest nad on läbinud kirjastaja tiheda sõela. Ka Soomes nagu mujalgi maailmas avaldavad kirjastajad ainult murdosa neile pakutud käsikirjadest.

Viimasel ajal on soome kirjandusse tulnud niisugused noored naised nagu Saara Sarkkinen (s 1959), Eve Hietämies (s 1964), Päivi Tapola (s 1953) ja Anna-Leena Härkönen (s 1965). Kahjuks on nende nimelega liitunud ka kirjandusvälist kõmu, millel ei ole teose kirjandusliku väärtusega mingit pistmist. Abituimad nende raamatutest on olnud lausa romantiliselt naiivsed ja mõttelt sedavõrd skemaatilised, et lähenevad ajaviitekirjandusele. Märgatav erand teiste seas on olnud Anna-Leena Härkönen, kelle esikteost «Härjatapuriist» («Häräntappoase», 1984) on nimetatud koguni haruldase kirjandusliku andekuse näiteks (Pekka Tarkka). «Härjatapuriist» on noorsooromaan, mille aine on noorte suvi maal, nähtuna linnaposis silmade läbi. Anna-Leena Härköse teine romaan «Söduri lugu» («Sotilan tarina») ilmus 1986. a sügisel.

Menukate noorte naiste hulka võib veel lugeda Rosa Liksömi (s 1958), kelle tihedad, rohkem miniatuureid kui novellid ei äratanud kriitika tähelepanu mitte ainult tänu kirjaniku ülestunnistusele, et ta ei ole elus ühtki raamatut läbi lugenud!

Novellid!

Lühiproosa ei ole Soomes kunagi hinnas olnud. Vastupidiselt eesti lugejale on soomlastel juba ammust ajast au sees romaanid ja nii jäävad novellid tihti tõsisema tähelepanuta. Novellikirjutajalt oodatakse romaani, mis peab tõestama autori tegelikkude andekust. Novellidega teenitakse kannuseid, romaani-dega kannustele saapaid.

Uuemas proosas rõõmustab novellide hulk ja nende kõrge tase. Juba mainitud kirjanikest on kirjanutanud lühiproosat Leena Krohn, Rosa Liksöm, Pamela Mandart, Jyrki Pellinen, Juhani Salokannel, Jouko Turkka ja Kaarina Valoalto. Nendele lisaks tuleks vähemalt mainida nimesid nagu Arto Melleri (s 1956), Jorma Moilanen (s 1956), Hannu Salakka (s 1955), Esa Sariola (s 1951), Raija Siekinen (s 1953; eesti k tulemas ««Loomingus» Raamatukogus» novellivalimik «Elu keskpunkt») ja Juha Seppälä (s 1956).

Uued novellistid on nii kindlatasemelised, et nende hulgast on raske nimetada parimat või halvimat. Teatud tippu esindavad ehk Jorma Moilanen, Hannu Salakka ja Esa Sariola. Nende novellides saab kaasaja

kirjanduse lemmikteema — võõrandumine ja inimese nürstumine — kunstiliselt läbikaalutud vormi. Parimates novellides kujutatakse seda teemat irooniliselt, huumorit kasutades (Sariola, Moilanen), mõnikord vaid riivamisi (Salakka). Paljusid novelle märgistab elunukrus, ükskõiksus, küünilisus ja isegi julmus, otsekui kuuluksid need tingimata kirjanduse juurde. Niisuguses seltskonnas tõuseb Leena Krohni katsetav fantaasia teiste hulgast oma optimismiga esile.

Enamasti on novellid üles ehitatud traditsioonilisele jutustusele kolmandas isikus. Julgeid vormi- või muid katsetusi palju ei ole. Teistest erinevad ehk Rosa Liksömi miniatuurid ja Arto Melleri hoogne koomiksi-keel ning mina-vorm. Rõõmustavalt palju on mitut laadi huumorit, sageli on see klouni naer, mis kulisside taga kurbuseks muutub.

Uus novell, kui seda ikka nii nimetada võib, kasvab realismi pinnal ja kisub end sealt ettevaatlikult lahti — katsetama. Ettevaatus on sageli tark.

Kuhu on jäänud 70. aastad?

Uuel soome proosal on näiliselt kaunis vähe ühist 1970. aastate kirjandusega, kuigi tal muidugi on ka oma juured. 70. aastate kirjanduse kohta ütleb professor Kai Laitinen, et siis leebus kuuekümnendatel alanud pahempoolne radikalism. Oli vähem dokumentaalseid ja maailmavaateraamatuid, tööliskirjandusest siirduti keskklassi kujutamisele, kuigi ka tööliskirjandus elujõulisena edasi arenes. Luule tegi sedasama: mässumeel lahtus ja esile kerkisid argipäeva pisisjadest rõõmu tundvad sentimentaalsed ja maastikke estetiseerivad looduslüürikud. Soome proosa pärisalu — maaeluproosa — püsis elujõulisena.

1970. aastate kirjandusest jäänud pilt on hajus: poliitilise kirjanduse mõju ja ühes sellega tulnud stiilimuutus, keskklassi kujutused, maaeluproosa, sõjajärgse perioodi käsitlused ja selle ülehindamine; kirjanduses hakkab valitsema põlvkond, kes ei ole sõda kogunud, leidub ka huumorit. Ka 1970. aas-

taid ei saa tühjaks kallata ja välja viia nagu õppotti.

Aga 1980. aastad? Kümneenditesse lahterdamise kunstlikkusest hoolimata tundub uus proosa erinev. Taas näib olevat ajakohane võtta osa ja vastutada maailma asjade eest, aga teisiti kui 1960. aastatel, kunstiauhnete tööde vormis. Paremaid näiteid on Matti Pulkkinen ja Olli Jalonen. Keskklassi kujutamine edeneb ja ilmselt pole lähemal ajal suunamuutust oodata. Tööliskirjandus ja maaeluproosa ei näita end uuemas kirjanduses parimast küljest, neid jätkavad enamasti juba nime saanud autorid. Huumorit on napilt, ehk vähem kui eelmisel aastakümnel. Võimalik, et huumor nõuab kirjutajalt küpsust, mis tuleb koos eaga. Fantaasiat ja mõningaid stiilikatsetusi peaks siiski rõõmuga tervitama, nad leevendavad uue proosa tõsidust.

Selgelt mässumeelseid hääli ei kosta, nii nagu neid ei kostnud ka 1970. aastatel, aga selle asemel leidub raamat raamatult pettumusi elu pakutud võimalustes, kurbust, süngust, ükskõiksust, lohutamatust. Uue proosa hääl kõlab tema omas keeles, aga see hääl ei tule kunstilise lõpetamatuse seest esile. Ka tundub sageli, et noorel kirjanikul ei ole midagi tähtsat öelda, mis teoste kunstilist väärtust kärbib.

Uuele proosale on probleem ka see, millest kirjutada. Muidugi on soome kirjaniku kohus vaadelda Soome ühiskonda. Praegusel hetkel tundub, et see vaatlus on pigem psühholoogiline ja kaudne kui otseselt osutav. Võiks öelda, et raamatute häda on ühiskonnakriitika ilma otsese objektita ja põhjusi otsimata. See, et noor proosa end välismaal hästi tunneb, räägib peaaegu et sama keelt: miljöö valikus on eskapismi pagemist, ja jälle — põhjused ei selgu. Uuel proosal oleks asja suu puhtaks rääkida. Uus proosa võiks ahistuse pähklikoorest välja pugeda ja selge pilguga ringi vaadata. Küsimus Pentti Saarikoski luulekogu pealkirjas: «Mis toimub tegelikult?» («Mitä tapahtuu todella?», 1962) — on üha õhus.

AIME HANSEN

TÜHI RUUM — TÄIDETUD RUUM EHK VEEL ÜKS TEATRIMANIFEST

«Teatris on kriis» — sellise pealkirjaga artiklit võisime lugeda TMK 1985. a 12. numbrist. Sedasama võib öelda teatrisituatsiooni kohta nüüd, peaaegu aasta hiljem. See mind käesolevat kirjatükki paberile panema ajendaski.

T. Sarv väidab teatrikriisi olevat ülemaailmse. Mina pole kahjuks laias maailmas käinud. Seetõttu pean jääma kitsamate liistude, s.o eesti teatri juurde.

Muide arvan aga, et kriis ei ole puudutanud üksnes teatrit, vaid hõlmab vaimuvalda palju laiemalt. (Midagi on toimumas, käärimas, miski, mis veel varjul, kuid juba olemas, valmis esile astuma, ilmsiks tulema. Ma ei pea silmas konkreetseid ühiskondlik-sotsiaalseid protsesse ja ümberkorraldusi, vaid midagi, mis on inimeste meeltes, salateadvuses ja õhus.) Kuid kogu kultuurisituatsiooni analüüs paisuks ilmselt üle ajakirjanumbri mahu.

Kriis on kunsti puhul loomulik nähtus. Igal kunstnikul tekib periood, kus ta on end ammendanud ning kus ta sisemus vajab settimist-selgimist ja uut energiat. Sama kehtib ka kunstikollektiivide ja rahvuskultuuri kohta tervikuna.

Kriisiseisundis loojal (loojatel) puudub väljund või on see nõrk, tema tippvõimetele ja tegelikule olemusele mittevastav. Õieti need välised tunnused panevadki meid hüüatama: tal (neil) on kriis! Kriis! Ent meie eest varjatuna toimub seesmine liikumine, metamorfeerumine, ümberstruktureerumine.

Sarnane protsess näib käivat praegu ka teatris. Kui see majanduslikult võimalikuks osutuks, oleks mitmete teatritele kindlasti parem üksteisest ajaks täiesti kinni panna, selmet häda sunnil nõrku lavastusi välja lasta.

Ent kas oleks mõni positiivne programm eesti teatritele, n-ö kurss, kuhu hoida kriisist väljudes?

Siinkohal tahaksin viidata teisele programmilisele sõnavõtule, nimelt M. Undi ja P. Torga «Teatrimanifestile number üks» (TMK, 1985, nr 9). Toon ära kaks tsitaati:

«On teatrisemiootika aabitsatõde, et peale ruumikontseptsiooni kuuluvad teatrimärkide nimistusse dekoratsioon, rekvisiit, valgus, kostüüm, frisuur, mask, prokseeemika (liikumine ruumis), žestikulatsioon, miimika, müra, muusika, paralingvistika ja lingvistika (*last but not least*).

KÕIK NEED MÄRGID MOODUS-

TAVAD SÜSTEEMI.»

«Me pooldame... kõigi teatrimärkide koostähtsust, sellest tulenevat semiootilist ansamblit, mis on asetatud idee teenistusse.»

Eelnevaga liitub ideeliselt ka M. Undi arvustus etendusele «Tuul Olümposele tuhka tõi», kus M. Unt lavastust arvustades käsitleb suurelt osalt samu probleeme mis «Manifestki»:

«Kirjandusinimesed (mitte ainult nemad — A. H.) ... ei tunnista tegelikult inimese ja tema Ruumi (tema näo, tema keha jne) immanentset poeesiat (ja poeetikat). Ühelt poolt puudub neil vist vastav meel. Nad võivad pingutada, aga nad ei saa ikkagi aru, mis tähendab kas või näiteks valgusvihus keerlev tolmu-kübe (õhupall, mängulennuk jne). Või liikumatu inimnägu aknal. Parimal juhul võivad nad ehk püüda leida sellele mingisuguseid tagamõtteid. Aga see on ka kõik.»

T. Sarv tahab öelda, et teatris on midagi niiku. Kuid ta ei ütle, mis nimelt on kehvasti, ei analüüsi sügavamalt. M. Unt ja P. Torga räägivad konkreetset keelt. Mõiste, milleni ma tahtsin jõuda tsitaatide äratoomisega, on sünteetiline teater.

Sünteetiline teater kui meetod tähendaks teatri kui mõjuvahendi spetsiifika maksimaalset kasutamist. Mulle näib, et lähimineviku teater ei ole küllaldaselt oma potentsiaale rakendanud, ei ole kõigi oma võimaluste (taas) avastamiseni jõudnud. Ei ole kasutanud iseennast kui ainulaadset võimalust luua helide, vormide, värvide, liikumise, ruumi, sõna, rütmi ja näitleja juuresolu (peamine komponent, mis eristab teatrit kinost, kõike muud saab ju ka kino teha!) koostööju. Just teater on võimalus sulandada ühtseks mõjuväljaks kõik visuaalsed ja auditiivsed kunstid: muusika, kujutava kunsti, kirjanduse, tantsu, pantomiimi (põhilike võiks muidugi omakorda liigendada), kusjuures teiste kunstiliikide spetsiifika leiaks kasutamist võrdset sõnakunsti omaga. Idee pole muidugi uus, kuid tundub, et on tekkinud vajadus ta taas kilbile tõsta. Miks? See küsimus peaks artiklis vastuse saama.

Ent kunsti erinevate vormide ootamatud kombinatsioonid avaldavad tugevat mõju meie sisevõngetele, võime kogeda näiteks audiovisuaalseid programme jälgides. AV programmi all mõten muusikaga ühendatud slaidirida. Ent ka ansamblivideod võib siia

alla liigitada. Muusika poolt saadetud pildi-seeria on ilma süžee või õieti võiks öelda, et tal on intuiitiivne süžee. Näiteks sürrealistide maalid Štšedrini «Carmeni» saatel (T. Bachmanni AVP). AVP on muusika ja visuaalsuse koostoime jälgimiseks parem seetõttu, et puudub stampse tõlgenduse võimalus. Mõtlemise stampidel ei ole aoloogilise pildirea puhul lihtsalt võimalik millegi külge haakuda. Kui meile näidatakse kord ahvi puuris, kord jõeäärset maastikku, kord Eiffeli torni ning seda kõike näiteks Bach muusika saatel, siis on meil kaks võimalust: kas lüüa käega ja kuulutada see jamaks või püüda oma mõtlemise struktuure avardada, et jälgitavat mõista. Vaatajapoolne õige psüühiline hoiak on muidugi väga oluline. Kui algusest peale luua psühholoogiline barjäär selle «jama» suhtes, ei aita ei ahv ega Bach. Tähelepanu ning lõdvestatus üheaegselt moodustaksid sobiva seisundi. (Teatris kaasneb näitleja lavaleilmumisega enamikul vaatajaist süžee ja psühholoogilise teatri ootus. Isegi kui vaataja on võimeline teistsugust teatrit vastu võtma, siis taolise ootus-kujutluse tõttu jääb see realiseerimata. Laval toimuvat püütakse taandada piiratud arvule skeemidele. Mis väljaspool neid, jääb tunnetamatuks. Häda tuleb sellest, et otsitakse kinnitust üksnes oma kujutlustele ega vaadata, mida teater tegelikult pakub. Sama viga teeme ju kogu aeg ka inimestega suhtlemisel, neile head ja kurja tehes. AVPde kui täiesti uue kunstiliigi suhtes aga loodetavasti veel puuduvad eelarvamused, mis ja kuidas peab olema.)

Muide, AV programm ei pea tingimata koosnema slaididest ja muusikast. Lülitage näiteks sisse makk sõitvas autos, mille aknalaasid on hästi pestud, ja kõik sõidumuljed muutuvad AV programmiks. Katse autoga tehke sellepärast, et autoaken annab ümbritsevale maastikule raami ning meie igapäevateadvus on harjunud kunsti nägema nn tegelikust elust eraldatuna, raamituna. Ent kui olete küllalt praktiseerinud autoaknaga, laenake sõbralt *walkyie*-stereo, pange klapid pähe ja käige nii kodus, tööl, linnas jne. Kogu teie elu muutub audiovisuaalseks programmiks. Kõrvus kõlav muusika annab esiteks kõigele toimuvale uue, otseku ülevaata tähenduse, teiseks aga ühendab hakitud, hüplevad muljed tervikuks.

Ja nüüd rakendage see kogemus tagasi teatritele. Vaadake laval toimuvat, nagu vaataksite AV programmi ja hiljem oma elu muusika saatel. Ning seejärel kujutlege, et olete lavastaja, kes tahab publikule avaldada samasugust mõju, nagu temale endale avaldas AV programm.

Süntheetilise meetodi üks põhikomponente näib olevat muusika. Tugevaim mõju saavu-

tatakse kombinatsioonide muusika—sõna, muusika—pilt (visuaalne kujund), muusika—liikumine abil. Kumbki komponent ei illustreeri teist, mitme (ka enama kui kahe) elemendi koosmõju on täiesti uus kvaliteet, mida ei omaks ükski neist eraldi.

Miks aga on muusika kõige sagedamini esinev partner? Siin tuleks vist tungida muusika olemusse — ent kui palju ka ei oleks definitsioone, muusika libiseb nende alt ikka välja. Ehk väljendub n-õ universumi kood muusikas kõige otsesemal kujul? Kuid vahetevahel kutsub ka mõne abstraktse lehe või iidse ornamendi vaatlemine esile seisundi, mis sarnaneb muusika poolt looduga. Ehk on tegemist struktuursusega, mis kõige sagedamini ja otsesemalt avaldub muusikas, mõnikord aga ka muus vormis?

Kuid milleks on vajalik süntheetilise teatri meetod? Kas pole see asi esenees, kunst kunsti pärast, klaaspärlimäng?

Vastus peitub osaliselt juba eelnenud AVPde kirjeldustes. Selgub, et on olemas sisusid või sellist informatsiooni, mida saab edasi anda ainult niimoodi. Mõtlen siin informatsiooni laiemas tähenduses kui konkreetset faktilist teavet. Informatsioon võib ju olla ka näiteks teadvuse seisundi või materiaali oleku edastamine.

Igal sisul on oma paratamatu vorm. Arvan, et õnnestunuks peetud etenduste puhul, mis tekitavad tunde terviklikkusest, on lavastaja antud sisu paratamatu vormi n-õ lihtsalt üles leidnud ning teostanud ühtsuse, kus sisu on vorm ja vastupidi.

Arvan, et on olemas sisusid, mille paratamatu vorm on süntheetiline teater.

Süntheetilise teatri võtteid kasutatakse muidugi pea igas etenduses: meeoleolude võimendamise muusikaga, tegevustikule teise mõtme andmine helitausta ning visuaalsete sümbolite abil, kus üks ja sama lavakujundus või kujunduse elemendid omandavad erinevaid funktsioone ja tähendusi. Teatud tinglikkuse ja kujundlikkuse aste on kaasaja teatrikeeles enesestmõistetav. Ent need kujundid on vaid ajutised väljahüpped etenduse üldisest käigust, kus tegevus toimub põhiliselt psühholoogilise realismi tasapinnal (olgu siis tegemist isikudraama või laiemate ühiskondlike probleemide käsitlemisa). Mind huvitab teater, kus kogu tegevus toimuks teisel tasandil — kus ei nähta ainult üksikute tegevuslõikude, vaid kogu tegevuse kujundit. Kujundi teke on omamoodi selgeltnägemine, asja olemuse äkiline äratamine. Mind huvitab teater, kus kogu etendus on loodud n-õ kujunditeadvuse pinnalt.

Kuid mis on siis see sisu, mida on kutsutud väljendama too minu poolt kiidetud süntheetiline teater? Ütleksin nõnda: see on sisu, mis

avaneb meile, kui äkitselt tungime igapäevase elu taha, kui äkki näeme asjadevahelisi seoseid ja maailma tervikuna, kui unustame aja ja tajume igavikku. Ma nimetaksin seda kaemuseks — seletamatu hüpe, mille teadvus mõnikord teeb. (Ent niipea, kui püüame seda kogemust analüüsida, ratsionaliseerida ja kinni nabida, valgub ta laiali.) Kas ei ole suurteks hüütud kunstiteosed meile just seda kogemust vahendanud? Kas ei ole ka teatri peamine ülesanne seda vahendada ning viia ka vaataja teadvus n-ö ergastatud seisundisse?

Ent kuidas teha seda kogemust inimesele tajutavaks, lähedaseks? Kuidas anda edasi taju maailmatervikust ja inimese olemise sügavaimast alusest? Teatri puhul ma kujutlen seda kui sisu vaba voolamist meeleliselt tajutavatesse kujunditesse. Nagu ennist juba mainisin, on teatril kujundi realiseerimiseks suuremad võimalused kui teistel kunstidel eraldi: ta saab kujundit visualiseerida (mida ei saa kirjandus), saab näidata kujundi liikumist ajas ja ruumis (mida üldiselt ei saa kujutav kunst, kuigi näiteks keskaegne simultaanne maal või moodne kunst on püüdnud seda teha), ta saab lisada kõigele sellele SÕNA (kuid sõna, milles on jõud ja tähendus, mitte lobisev ja latrav, lõpmatutes dialoogides ja monoloogides kenitlev sõna).

Milline peaks aga olema sellise teatri retseptioon? Kahtlemata nõuab see publikult palju rohkem kui harjumuspärane teater. Ka vaataja vajab siin teatud psühhotehnikat, mis oletatavasti peaks arenema, mida enam ta sellise teatriga kokku puutub. Kuid nõutav ei ole mingisugune vektoriaalne pingutus, vaid krambivaba lõtv-olek, mida mainisin juba AVPde puhul. Kuid ma võrdleksin sellise teatri vaatamise tehnikat veel jaapani luuletajatega: luuletaja (vaataja) laseb olukorral, maastikul, sündmusel end peale toimida ning selle kaudu taipab asja olemuse (mille luuletaja siis muidugi luuletuseks vormib).

Kuid meie tsiviliseeritud inimesele on omane vektoriaalne mõtlemine, usk kvantiteetide kasvamise ja kõigele eesmärgipärasuse projekteerimine.

Vahemärkus. On meelde jäänud kuskilt loetud targa mehe ütlus, mille mõte oli, et isegi taevast lendavat lindu ega aasal õitsevat lille ei saa me rahule jätta. Selle asemel et nende loomuliku ise-olemise kaunidust nautida, püüame neile ilmingimata mõnd kasulikku eesmärki külge pookida (kui lind, olgu kirjatuvi, kui lill, andku hästi mett).

Ei maksa arvata, et seda artiklit kirjutades ma juba ei näe suurt hulka teatritavaatajaid kätega vehkimas ja hüüdmas: sa heldene aeg, nüüd peab teatrisse minemiseks ka mingit tehnikat harjutama! Mul on niigi muresid

küll, ma teen päevad otsa tööd, ma tahan teatris meelt lahutada ja puhata!

Kuid peatu ometi, inimene, sa orav rattast! Meelt lahutada sellises teatris arvatavasti tõesti ei saa, kuid puhata ja puhastada küll. Eks muuda ju hea etendus meie siseseisundit, kas või hetkekski? Eks olene ka see, kas oleme õnnelikud või õnnetud, meie siseseisundist, meie suhtumisest sündmustesse, mis meiega toimuvad, mis iseenesest ei ole ei head ega halvad. Suurimakski õnnetuseks peetud sündmused võivad kellelegi kasulikuks osutuda: maja mahapõlemine võib selle omanikus vallandada ootamatu eneseületamise ja vapuse, muuta inimest tugevamaks.

Kui hea kunstiteos, sh teatrietendus suudaks meie teadvuse seisundit pikemaks ajaks muuta, hakkaksid ehk senised mured meile nalja tegema.

Teater, mis püüab edasi anda kaemust, nägemust, ilmutust — ma nimetaksin seda kosmiliseks ehk kõiksuse-teatriks. Teater, mis suudaks meid panna oma olemise põhja vaatama ja seda uues, vapustavas valguses nägema. See oleks ideaal.

Kuid üks ideaalide teostumisega ole nii, nagu ta on. Hea, kui teostub miski, milles ideaali vähemalt aimata võime.

Süntheetiline kõiksuse-teater läheneb paratamatult algeliste ühiskondades teatri aset täitnud rituaalidele, maagiale ja sünkretismile. Ent ilmselt siis juba uuel tasandil, kui kasutada maailmas toimuvate protsesside võrdpildina spiraali. Alateadlikku lähenemist teatri lähteallikale näeme ka sel sajandil moodsa kunsti vormidena tekkinud *happening*'ides, *performance*'ites ja mitmesugustes *underground*-teatri vormides: tendents kaotada subjekti-objekti, etenduse—vaataja vahetust — vaataja saab ka osalejaks, ta peab uskuma seda, mis toimub, sest see toimub tõeliselt, siin ja praegu, veel enam, ta peab toimuvat ehtsalt läbi elama, sellega samastuma, ühinema.

Võõrandunud inimesel oleks taas vaja taastada side Loodusega, Kosmosega, maailmatervikuga. Ma arvan, et muuhulgas ka teater suudaks selles inimest aidata.

Vahemärkus. Kui inimene oleks täiesti avatud Elule endale, siis ilmselt ta ei vajaks kunsti katalüsaatorina.

Ennist mainisin klaaspärlimängu, küsides, kas süntheetiline teater pole paljas klaaspärlimäng. See sõna tähistab kõnekeeles üldjuhul midagi äärmiselt snobistlikku ja estetistlikku, millel sügavamaid humaanseid ja elulisi väärtusi pole. Ent kas see on nii? Kas mäng on ikka nii paha? Kas ei aita mõnikord just mäng meil paremini mõista ka nn tegeliku ehk igapäevast elu? Meenutagem kas või Idamaade meditatiivseid lauamänge, mille mõned

lihtsustatud variandid on meilegi jõudnud. Mängu kaudu mõisteti Elu.

Muidugi ei taha ma seega igasugusele teist laadi teatrile kriipsu peale tõmmata. Kuid teater nagu muugi kunst on vahend — üks vahenditest, mille kaudu inimene peaks jõudma enese ja maailma tunnetamiseni. Kui kunst meelelahutuse ja ajaviite kõrval ei täida seda peamist ülesannet — siis on ta mõtte kaotanud. Kas aga psühholoogiline ja probleemteater ei avara enesetunnet? Avardab, kuid teatud piirini. Sünteetiline teater nõuaks teatri uurimises põhjani minemist.

Võib tekkida küsimus, kas mõtlen sünteetilise teatri all üksnes laval toimuvat publikust eraldatud vaatamängu, kus kõikvõimalik butafoorsid, lavalised efektid jne on obligatoorsed? Ei sugugi. Sünteetiline teater võib koosneda ka ühestainsast näitlejast, kes suudab täita lavaruumi. Eks ole kujund juba näitleja keha, ta olek, ta olemasolu või puudumine? Kõik oleneb sellest, kuidas näitleja iseend kasutab. Ka otse publikusse pöörduv, publikut totaalsesse mängu kaasahaarav teater võib siia alla kuuluda.

Kas ma võiksin nimetada lavastusi, mis vastaksid või vähemalt läheneksid minu teatriideaalile, küsib mult nüüd arvatavasti lugeja ja küsiksin ma endalt ka ise.

Näide maailmateatrist: Maurice Bejart, ta balletid — ehk on lugeja juhtunud neid televisiooni vahendusel nägema. Loomulikult traditsioonilised Ida teatrid. Kuid näinud neid praktiliselt ei ole ja teadmisi on vähe. Ei haka näiteks tooma enda poolt läbitunnetamatut. Kuid kahtlemata oleks Ida teatritest väga palju õppida.

Ja meie teater? Oma teatrikogemusest (mis olnud umbes kümne aasta pikkune): Toominga «Põrgupõhja» ja M. Undi «Bernarda Alba maja». Esimest on arvatavasti näinud enamik teatrisõpru, teist aga vähesed — etendus oli laval lühikest aega, seepärast kommenteeriksin pigem viimast.

Vahemärkus. Mulle tundub, et «Teatri-manifestiga» ja arvustusega «Tuulele...» kaitseb M. Unt ühtlasi iseennast ja oma teatrikontseptsiooni. M. Unt lavastajana on minu meelest üks vähesed Eesti režissööridest, kes omab sünteetilise ja poliifoonilise lavamõtlemise võimet. M. Undi kujundikeel on küllalt keeruline, kuid literatuursust või konstrueeritust ei saa talle küll ette heita. Ometi on tema mitmed, minu arvates parimad lavastused pannud õlgu kehitama nii professionaale kui mitteprofessionaale ning läinud pooltühjadele saalidele nagu «Bernarda Albagi». Julgen põhjuseks pidada seda, et meil sellist teatrit veel lihtsalt vaadata ei osata. Kahetsusväärset paljud vaatajad ja ka teatri-

tegijad ei näi omavat visuaalse ja üldse kujundliku mõtlemise võimet. Etenduse visuaalne, ruumiline, rütmiline külg näib neile olevat paljas ripats asja sisu küljes. Viimase tahavad nad võimalikult ruttu ilma noa ja kahvlita sisse ahmida. Nad ei mõista (kuigi teavad), et sisus on vorm ja vorm on sisu. Nad ei taju laval liikuvate näitlejate omavahelisi polaarsusi, jõupositseione, sõnadetaguseid suhteid. Visuaalse mõtlemise avaldust peetakse tarbetuks bufonaadiks (näiteks A.-E. Kerge «Inimese elu», kunstnik M.-L. Küla).

Ennist rääkis, et igas etenduses on «väljahüpped», kuid mind huvitab teater, kus kogu tegevus toimuks teisel tasandil. «Bernarda Albas» toimus kogu tegevus teisel tasandil — müüdi tasandil. Etenduse atmosfäär oli müüdiline. «Müüt» on mitmeid aastaid üsnagi moesõna olnud, sõnake «müüt» kirjandus- või teadusürituse kuulutusel meelitab huvilisi kokku nagu kärbsed suhkru-paber. Millest selline buum?

Kuid ehk see polegi nii arusaamatu. «Müüt» viitab inimkonna algusaegadele, loomise algjõududele. Müüt ei anna hinnanguid ega moraliseeri, müüt ei ole psühholoogiline. Ta kirjeldab asjade toimumist ja toimimist, erinevate jõudude liikumisi. Tema tegelased, kui nad ka on isikud, ei ole karakterid ega isiksused. Ka müüt on kaemus maailmast, ta erinevatest aspektidest.

Meiegi ratsionaliseeritud ajastul on inimese teadvuses säilinud mingi «tume element», mis on aldis stiihiale ja salapärale. Niisiis maiustavadki inimesed müüdi kallal. Kui tervelt või ebatervelt, ei oska öelda.

Ent kuidas müüti edasi anda, kuidas see nähtavaks, ilmsiks teha? See on küsimus. Lavastajal võib olla nägemus, kuid ta ei suuda seda edastada. «Bernarda Albas» oli see õnnestunud (unustasin kunstniku mainimata — J. Vaus). Püüan oma muljeid kirjeldada, et etendust mittenäinud lugejal tekiks mingi kujutus.

Tugev visuaalne sümboolsus sai alguse lavaruumist, mis oli organiseeritud nii (vaataja poole avaneb kandiline valge lehter, mille seinad pidid meenutama lagunevast lubjakivist müüre, põrandaks kaldpind), et iga selle ruumi konteksti astuv näitleja ja tema tegevus-liikumine muutus automaatselt sümboliks, samuti ka iga selle visuaalsuse kontekstis öeldud sõna. Iga misanstseen oli otsekui maal. Misanstseenide ja sõnade voolamisel oli pidev rütmiline toime, millele lisandus kogumulje toime lõpus. Kuid toimuva sümboolsuse, müüdi tajumine ei tekkunud mitte pärast, teksti, konteksti jne lahates, vaid otsekohe, vahetult lavalt saali.

Olen näinud mitmeid etendusi, mis preteenderivad müüdi ja suurtele üldistustele.

Kuid toimuva müüdilisus on neis väljendatud intellektuaalselt ja kontseptuaalselt. «Laval toimuv on projekteeritav müüdi» — on nende etenduste võtmeks. Tervikkontseptiooni haaramel alles etenduse lõpus ja elamus, mille saame, on pigem intellektuaalne nauting ning võib saabuda alles kodus mõttetöö tulemusena. Müüdilisusele vihjatakse näitlejavälisete vahenditega, väljahüpetega jne.

Ma ei taha väita, et intellektuaalne, analüüsiv ja vaadeldav teater poleks

vajalik. Ent kui sünnib etendus, mis meid vahetult ja jäägitult haarab, mille lõppedes otsekui kuu pealt kukkununa hämmastunult põrnitseme tooli, millel istume, siis on sündinud just see teatriime, mille poole püüdleb iga lavastaja, teatriime, mis tõmbab meid endasse ja hävitab kõike fikseeriva ja registreeriva teise mina.

Millise hüüdlausega lõpetaksin oma manifesti? Kõlaga see nii: uskugem vajadusse ideaale teostada — nii teatris kui Elus.

MIRJAM PEIL

RETI LAANEMÄE. INIMENE PILDIS

Heinrich Bölli «Iiri päeviku» järelsonale on tõlkija Mati Sirkel valitud moto pilke- ja mõrumeele humanisti teisest raamatust: «Kummalisel kombel meeldivad mulle need, kelle liigist ma olen: inimesed». Liigikaaslased näivad meeldivat ka noorukesele Reti Laanemäele ja kummaliseks võib pidada sedagi, sest praeguses eesti kunstis on säärane kiindumus üsna erandlik. On ju inimesteta toime tuldud ning hästi pealegi. Kujutatud kahhel- või silikaatseina, vihmaveetoru, tänavasilti, liiklusmärki, kaktust, topist, pussnuga, diivanit, kehatut, ent omaette tühjalt püsti seisvat seelikut või pluusi — ja miks ka mitte! Iga selline parool-atribuut toob meelde mõne eesti kunstniku hea või parema pildi. Tsivilisatsiooni võõrandusi, ohte ja ahistusi on küllap saadud just seekaudu enesest välja ja hinge pealt ära öelda. Aga tulevik võib ühe teatava kümmeaastaku (?) kunsti niiviisi panna ühte ritta painajalike ulmfilmidega, kus maailm kõigi oma asjadega on puutumata ja tervena alles — ent inimene kadunud. Kriitika on neid ajakajastusi kunstis, s.o ka asjade-kunsti ennast respekteinud ja leidnud siit inimese tänapäevaseid suhteid maailmaga, ohutunnet ja maailmamuret, tahet näha ilus aegumatut jõudu, mis kasoole ja hävingule vastu astub, asjade endi salapärasest võimetest avada inimesele elu metafüüsilisi sügavusi. Ka mina ei vaidle vastu — liiatigi on see kunst esteetiliselt nii lihtvõitu ja veatu.

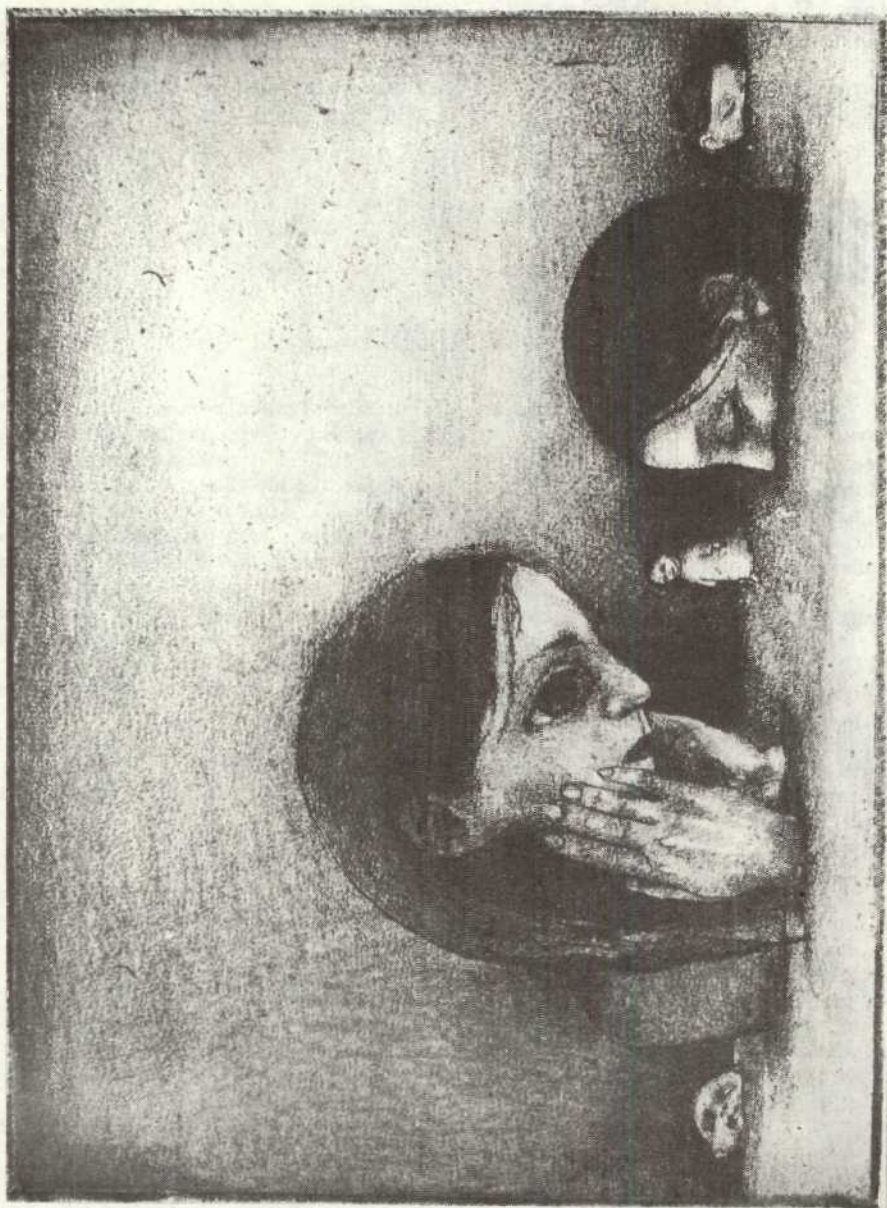
Aga Reti Laanemäest rääkimiseks — küsimus on muide laiem, puudutades otseselt praegu toimuvaid muutusi kõige nooremas kunstis — on vaja vaadelda olukorda ka teisest nurgast. Kas üldse tohib tahta, et uus põlv eelmise väärtused vaidlusteta omaks võtaks? Selle normatiivse esteetika, jaheda

džentelmeni-hoiaku, *comme il faut*. Vahepeal paistis, et liiga arvustamatult oligi see omaks võetud; nüüd, kus midagi muutumas ja iseisvusmas, tunduvad kriitika noorterünnakud ebaõiglasena. Miks peakski noorele kunstile sümpatiseerima too «valmissaanud» eesti kunst, too normatiivne esteetika? Vastupidi, mitmedki märgid on näidanud, et pigem on neile lähedane muu foonil eraklik Peeter Mudist ja tema kunstihoiak, mis vaatab ülalt alla igasugustele normidele ja *comme il faut*'le — puudutab aga see-eest avameelselt, varjamatult inimest ennast.

Midagi lõpmata olulist on ju pikka aega jäänud kunstisfäärist välja. On armastus ja hellus, vihkamine, põlgus, au- ja häbitunne, igatsus ja kannatus, uhkus, halastus ning kaastunne — Faulkner on neid nimetanud inim-südame igavesteks tõdedeks. Ja ei saa unustada, et kunikaua inimene oli kunsti aineks, olid need kunstiski igavesed tõed. Vihmaveetoru ei tekita uhkust ega häbi, topist või agaavi ei saa armastada ega vihata, aga võib-olla kuulutab ihutühi pluu koguni, et süda ja ta igavesed tõed on lootusetu anakronism? Võib-olla polegi lood nii küünilised: oleme aga lihtsalt väsinud püüdmast positiivseid sõnumeid ja kinnitusi eituste rägastikust?

Ilmselt just kartmatu ja häbenematu huvi inimese vastu, inimese kujutamine, avameelset ja soojad tunded ta vastu olid põhjuseks, miks noorele graafikaüliõpilasele Reti Laanemäele anti triennaali preemia. Rõhutaksin: preemia anti esindusnäitusel, kolme maineka graafikavabariigi väljapanekul, mis tõestab, et graafikatudengi tööde vormiline, tehniline ja väljenduslik kultuur on kõrge, triennaalimõõdupuude kohane, lisada võib üksnes, et nii andeka ja tööka noore puhul on enesest-

Reti Laanenäe. «Uni». Pehmelakk. 1985

Reti Laanemäe. «Mäng». Pehmelakk. 1985

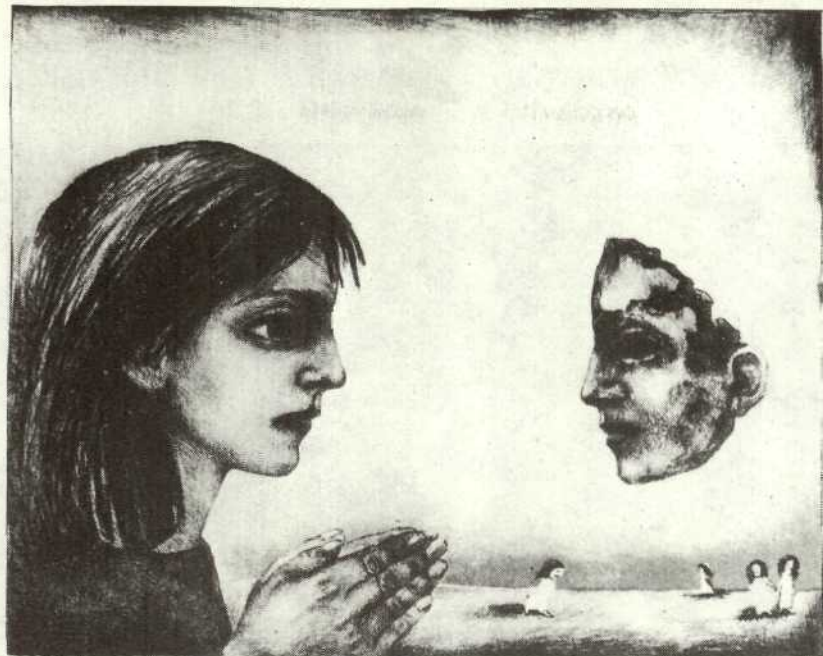

Reti Laanemäe.
«Peegel». Ofort.
1986

Reti Laanemäe.
«Koeraga». Lito.
1986

Reti Laanemäe.
«Soov». Lito.
1986

Reti Laanemäe.
«Otsija». Ofort, metsotinto.
1985

Reti Laanemäe.
«Astuja». Ofort.
1986

Reti Laanemäe.
«Portree». Ofort, pehmelakk.
1986

Reti Laanemäe.
«Ootaja». Ofort, pehmelakk.
1986

Reti Laanemäe.
«Putukas I». Ofort.
1986

mõistetav edasine kiire areng. Ees seisab diplomitöö kaitsmine, ja ka sellest on põhjust loota ainult head. Aga triennaalitunnustuse juurde tagasi pöördudes: mulle tundub, et kõige tähtsam oli siin nimelt sisu ja küllap rõhutas seda sisulist kaalu triennaalijärgses kirjutises ka Boriss Bernšteini väites, et tema meelest alati vajaliku, n-ö inimlikkuse-preemia andnuks ta sedakorda Reti Laanemäele.

Reti Laanemäe piltides on niisiis inimene keskne. Ja see on üpris naljakas inimene: naine või laps (?), igatahes pisike ja lühike, õrn, kaitsetu ja suuresilmne; et ta pildiruumis õige paistaks, peab kunstnik talle õigest inimesest hoopis erinevad proportsioonid andma — pead suurendama, jäsemeid ja keha lühendama. Niisugune ta siis on — kohmakas ja graatsiline, tõnts ja habras, uskumatu ja usutav ühtekokku just säärasena. Ikka ja alati näitab see inimene ainult oma profiili: kumerat kukalt, painutatud kaela, õrna lõuga ja nina ja üht ülearu suurt silma. Muuseas, kunstis on olnud terveid profiiliajastuid ja andunud profiilimeistreid, alates vanadest egiptlastest ja *quattrocento*-kunstnikest — Ghirlandaio, Filippo Lippi, Botticelli, madonnareljeefide mehed Desiderio da Settignano võluvas laadis ja muidugi Masaccio, kes on suutnud profiili välisjoonte nõtkust eimiskiks pannes tuua ilmsiks vormi enese seespärase nõtkuse, ja lõpetades juugendikunstnike ja preraffaellitidega ja nende maneeriks kultiveeritud profiiliarmastusega. (Muuseas, neid kunstiperioode ja kunstnikke ütleb noor graafik end armastavat. Meie aja kunstist aga—sic!—Peeter Mudistit.)

Reti Laanemäe inimene esitleb end ainult profiilis — aga see pole tüütu, ta pole jäik, omaette ega suletud. Enamasti pole sel inimesel ka mingit olustikulist tagapõhja, oma tuba, maastikku, erilist stafaaži; ta esildub kas

hämärukest või heledalt foonilt, aga kummalgi juhul on tema ümber piisavalt ruumi kujutlusele. Isegi ta riietus — ikka ühesugune, keha varjav ürp — ei konkretiseeri teda, sellisena rändab ta pildist pilti, ja mis kõige toredam, ta on salapärane ja sisenduslik. Aga need on üpris õrnad inimlikud tunnused, mida ta sisendab: inimene on kaitsetu, vajab hellust ja hoidmist, kogu tema maailm, tema elu ja tunded on haprad, kõik tõesed ja väärtused, mida alati hinnatud, on nüüdki vajalikud ja võib-olla nüüd veel eriti vajalikud.

On veel midagi olulist, mis paneb mind Reti Laanemäe annet uskuma. Nimelt see, et ta järgib väga kindlalt oma sisesundi ja veendumust — ta lihtsalt ei või ega saa teisiti, mood ja välised käsud on seejuures hoopis kõrvalised. Inimene lihtsalt tuleb tema pilti — kas või vägisi. Näiteks: Reti Laanemäe koolitoid lehitsedes jäin imestades silmitsema pilti, kus nood tillukesed naljakad inimesed askeldavad vapralt konkretiseeritud olustikus, taga Tornide väljak. Kunstnik seletab, et kooliülesandena nõuti linnavaadet, tema aga inimesteta ei saanud. Või teine pilt: väikesed inimesed hämaras ruumis ümber laua, kus midagi söödavat — selgub, et seekord nõuti koolis natüürmorti, aga juba olid inimesedki kohal. Mul on sügav kahtlus — kuigi õigem on olla veendunud —, et tõeline, spontaanne anne ongi säärane, keelamatu ja käskimatu, ükskõikne moe, hea tooni, kaanonite ja normide ning konjunktuursete nõuete suhtes. Reti Laanemäel on sisesundi ja tarkust seda kuulata, tema anne on isepäine, spontaanne, ükskõikne väliste ja tundlikult kullekas südamekäskude suhtes, sellisena on ta võluvalt omanäoline meie ratsionaliseerunud kunstis. Kasvuruumi on tal ka — ja kes võib veel teada: ehk otsustab tema inimene meile kord *en face* otsa vaadata?

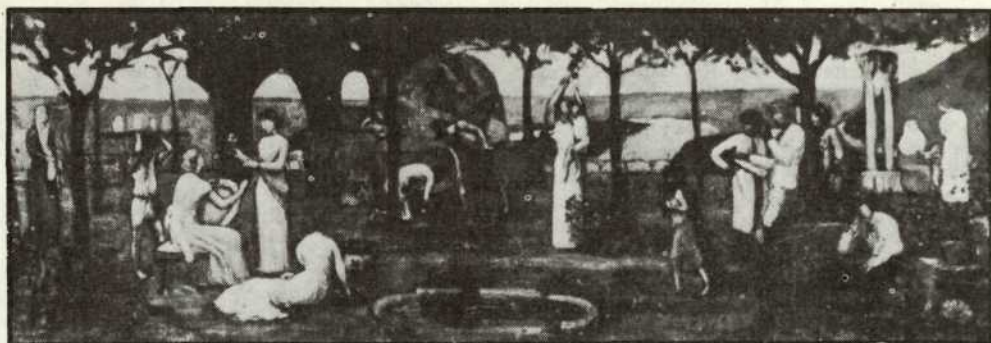
MOODSA KUNSTI AJALOOST

ANTS JUSKE Süntetism

Neoimpressionistide puhul nägime kõige muu kõrval taotlust teha suureformaadilisi, dekoratiivsusele kalduvaid figuraalseid kompositsioone. Nimetatud tendents ühendab paljuski kogu postimpressionistlikku liikumist. Impressionistide muljelisus, mis keskendus reaalsuse fragmentide eksponeerimisele, andis «juhuliku kompositsiooni». 1880. aastate algul

hakkasid kunstnikud intensiivselt otsima kindlamaid maali ülesehituse seaduspärasusi, kui seda oli impressionistide nägemismulje otsene ülekandmine pildi tasapinnale. Senise etapi ammendumist tajusid kõigepealt impressionistid ise. Renoir kurtis, et ta on tupikus, et «eelnev tee on võimatu», ning üritas minna ajas tagasi, ammutamaks kasulikku 18. sajandi ja veelgi varasemate kunstnike loomingust. 1883. aastal võttis ta käsile suure figuraalse kompositsiooni «Suplejad», mille kallal ta töö-

1. Pierre Puvis de Chavannes. *Inter Artes et Naturam*. 1890.

tas kolm aastat! — meenutagem, et impressionistide meetod eeldas maali valmimist paari seansi jooksul. Isegi järjekindlaim impressionistidest C. Monet katsetas suure formaadiga. Õ. Zola romaani «Looming» kangeline Claude Lantier maadles mäletatavasti samuti monumentaalse lõuendiga ning on ilmne, et ainet olid Zolale andnud tema sõprade impressionistide kogemused. Mitmed kunstnikud võtsid käsile monumentaalmaali. 1880. aastate Salongis eraldusid üldisest akademistlikust massist P. Puvis de Chavannes'i pannood. Impressionistide metseenid Durand-Ruel ja Choquet tellisid monumentaalseid seinamaalid vastavalt Renoirilt ja Cézanne'ilt.

Kõik need uued ülesanded nõudsid kunstnikelt ka põhimõtteliselt uut maalitehnilist arsenalit. Teed rajas siin paljuski Puvis de Chavannes, kes oli muuhulgas ka freskomaali taastaja prantsuse kunstis. Luues arvukalt seinamaale sai ta aru, et suured arhitektuurised pinnad nõuavad hoopis teist laadi lähenemist kui tahvelmaal. Puvis maalisküll literatuursetid allegoorilisi kompositsioone, mis sidus teda akademismiga, kuid seinamaalist töi ta kaasa rea uuendusi nagu tendents tasapinnalisusele, hästi tasakaalustatud kompositsioonid, maalimine suurte tasapinnaliste värviplaanidega jms (1). Maalist pidi nüüd saama midagi sama jäävat nagu varasem klassikaline kunst. Tuntu on Cézanne'i loosung: «Uuendada Poussini, lähtudes loodusest.» Teiste sõnadega püüdsid postimpressionistid anda impressionistlikule maalile püsivama struktuuri, sünteesida impressionismi klassikaga ning sellega teha temast samasugune püsiväärtus, nagu seda oli nüüd juba muuseumidesse kuuluv varasem kunst. Siit ka neoimpressionistide «absoluutse ilu» seaduste otsingud ja loodusmuljete sünteesimine puhtmaalispetsiifiliste kompositsiooni- ja järvi- (ülesehituse) reeglitega. Neoimpressionistide eksperimentide kõrvale ilmusid peagi otsingud ka teistes suundades.

Kõrvuti neoimpressionistidega esines viimasele impressionistide näitusel 1886. aastal

Paul Gauguin — kunstnik, kellest kujunes peagi impressionistide noore põlvkonna liider. Gauguini ennast võis nooreks kunstnikuks pidada vaid tinglikult — ta oli sel ajal juba 38aastane, kuid alles 1883. aastal oli ta lõplikult loobunud pankurikarjäärist ning pühendunud täielikult maalikunstile. Gauguin oli osalenud juba neljandal impressionistide näitusel 1879. aastal, ka kaheksandal näitusel esines ta impressionistlikus laadis. Näituse avamise puhul korraldas Gauguin ühes türitud hotelliruumis kunstnikele suurejoonelise peo, ning ära ootamata näituse lõppu, sõitis ta Bretagne'i väikelinna Pont-Aveni, tunnustamata ja rahatute kunstnike varjupaika. Elu oli siin tunduvalt odavam kui Pariisis. Ühte Pont-Aveni pansionaati oli kogunenud küllalt kirju kunstnike seltskond. Esialgu polnud Gauguini loomingu olulisi muudatusi veel märgata — endiselt maalisküll Pissarro nõuandeid järgides impressionistlikus laadis. Otsustavaks sai reis troopikasse, millest Gauguin oli juba ammu unistanud. Pole juhuslik, et paljud postimpressionistid eelistasid üldse töötada lõunas. Impressionistid olid põhiliselt maalinud Pariisi ümbruses, nüüd hakati eelistama Lõuna-Prantsusmaad: van Gogh, kes oli 1886. aasta algul saabunud Pariisi, siirdus kahe aasta pärast Arles'i, lõuna poole kolisid ka neoimpressionistid. Kunstnikke meelitas sinna eelkõige lõuna päikese eriline valgus, millel, nagu allpool näeme, oli oluline tähtsus värvikäsitluse arengus.

Gauguin sõitiski 1887. aasta kevadel Panamasse, töötas seal mõnda aega kanali ehitusel, et koguda raha edasisõiduks Antillidele. Koos oma sõbra kunstnik Ch. Lavaliga otsustas Gauguin Martinique'i saare kasuks, kus kunstnikud töötasid peaaegu aasta lõpuni. Järgmise aasta jaanuaris korraldas Theo van Gogh oma galeriis kolme maalija — Pissarro, Guillaumini ja Gauguini näituse, kus viimane esitas 12 Martinique'il maalitud lõuendit (2). Muutused kunstniku loomingu olid kohe märgatavad. Lõunas on päikese valgus tunduvalt intensiivsem, tänu millele on värvid ere-

damas ning valguse-varju vahekorrad kontrastsemad. Vormid joonistuvad siin selgemini välja — esemete piirjooned ei haju, vaid eraldavad esemed suurte tihedate massidena, mida pole enam mugav vahendada skitseerivate pintsliilöökidega, nagu seda tegid impressionistid. Lõuna päikese valguse mõjul loobus Gauguin toonide analüüsisist ning hakkas neid lihtsustama. Vormid ja mahud muutusid loetavamaks ning järjest rohkem hakkas Gauguin impressionistlike pintsliilöökidega asemel värvima esemeid ühtlaselt kaetud värvitasapindadega.

1888. aasta veetis Gauguin uuesti Pont-Avenis, kus oli kujunemas terve kunstnike rühmitus. Gauguini ümber koondusid mitmed noored maalijad: eelkõige tema lahutamatu sõber Émile Schuffenecker, Paul Sérusier, Émile Bernard, Charles Laval jt, kes kõik olid haaratud mõttest luua uus, impressionismist erinev stiil. Olulise tõuke selleks andis 1887. aastal Pariisis toimunud jaapani värvilise puugravüüri näitus, mis kutsus kunstnike seas esile üldise vaimustuse. Jaapani gravüüride dekoratiivne-tasapinnaline ülesehitus, üksteisest kontuuridega eraldatud lokaalvärvidega pinnad ning ebaharilikud rakursid andsid olulise tõuke uue maalitehnika, nn kluasonismi tekkeks. Initsiatiiv ei kuulunud siin siiski mitte Gauguinile, kes oma Martinique'i piltides oli vaid intuiitiivselt lähenenud analoogilisele maalikäsitlusele. 1887. aastal avastasid kluasonismi kaks noort kunstnikku — Émile

3. Émile Bernard. *Tatralõikus*. 1888.

Bernard ning tema sõber Louis Anquetin. Viimane oli algul innukas Seurat' pooldaja ning katsetas ka ise puäntillismiga. Otsustavaks said ilmselt Bernard'i suunamised. Bernard on kirjutanud oma 1880. aastate otsingute kohta: «...me peame lihtsustama, et avada kujundi tähtsust. Ma võin selle saavutada kahte teed pidi. Esimene seisneb selles, et olles silm silma vastu loodusega, lihtsustan ma teda äärmise rangusega, viies jooned väljenduslike kontrastideni ja varjud seltsme spektrivärvi. Teine tee seisneb selles, et toetudes kontseptsioonile ja mälule vabastada end igasugusest otsesest kontaktist loodusega.» Nagu näeme, püüdis Bernard ületada impressionismi subjektivismi eemaldumisega loodusmuljest, mis võimaldas lihtsustada vorme ja suurendada seega maali dekoratiivset üldmõju. 1888. aastal eksponeeris Anquetin oma tööd rühmituse «Les Vingt» näitusel Brüsselis ning seejärel Pariisis Sõltumatute Salongis. Kunstnik sõber E. Dujardin kirjutas kohe artikli, kus ta tervitas uue kunstinaäituse sündi, andes ka omapoolse iseloomustuse: «Esimesel pilgul tekitavad need tööd dekoratiivmaali mulje. Rõhutatud väline kontuur, intensiivne ja veenev värv viivad mõtte tahes-tahtmatult rahvakunstile ja jaapani gravüüridele.» Ilmselt just sarnasus vanade emailmaalide ja jaapani gravüüri, kus puhtad värvid on üksteisest eraldatud tumeda kontuuriga, andis Dujardinile mõtte nimetada uus kunstivorm kluasonismiks (*cloison* — prantsuse keeles «vahetara, vahesein»). Kolmanda olulise allikana nimetatakse veel gooti katedraalide vitraaže, mis on üles ehitatud sarnastele printsiipidele. Siiski on kluasonismi autorluse küsimus paljuski lahtine. J. Rewald näiteks arvab, et Bernard hakkas värvipindu kontuuriga varem eraldama kui Anquetin, kes sai otsustava impulsi just Bernard'ilt (3). Igal juhul oli Bernard see, kes tutvustas uut tehnikat

2. Paul Gauguin. *Martiniq'ie'i troopiline loodus*. 1887.

Gauguinile, ja koos eksperimenteeriti Pont-Avenis edasi.

Gauguin haaras uuendusest kohe kinni ning asus klausonismi arendama. Impressionistid ja neoimpressionistid olid varjude nüansseeritud vahendamisele omistanud suure tähtsuse. Jaapani gravüürides aga puuduvad varjud ja heletumedusega modelleerimine. Gauguin nõudiski nüüd jaapani meistrite eeskujul loobumist varjude maalimisest: «Ma püüan niipalju kui võimalik eemalduda kõigest, mis loob objekti illusiooni — kuid et varjud loovad päikese illusiooni, siis loobun ka neist.» Võttes lähtepunktiks Bernard'i maali «Bretoonlannad aasal», maalis Gauguin 1888. aastal etapilise tähtsusega «Nägemus pärast jutlust» (4). Jaapanlaste eeskujul on kompositsioon puutüvega jaotatud kahte tsooni. Seejuures ei teki sügavuse illusiooni: ülemine steen asub just nimelt üleval, mitte kaugemal. Esiplaani külmadele toonidele vastanduvad ülemise tsooni soojad toonid. Valguse ja varju suhted on taandatud miinimumini. Gauguini erilise tähelepanu on pälvinud bretoonlannade dekoratiivsed peakatted, mis võtavad enda alla peaaegu kogu esiplaani. Seejuures pole kunstnikule tähtsam olnud mitte modelleering, vaid peakatete silueti dekoratiivne mõju. Gauguin arendas leidlikult edasi Bernard'i ja Anquetini avastust, millele ta oli juba Martinique'il iseseisvaltki üsna lähedale jõudnud. Impressionism hakkas nüüd lõplikult selja taha jääma.

Gauguin kujunes kogu Pont-Aveni rühmituse vaimseks liidriks. Esiteks oli ta teistest ligi paarkümmend aastat vanem, teiseks läks ta oma otsingutes tunduvalt kaugemale kui ülejäänud kunstnikud. Oma uut stiili eelistas ta nimetada süntetismiks. Peab ütleva, et süntetism iseloomustab hästi kogu postimpressionistliku maali otsinguid. Impressionistide huvi oli keskendunud peamiselt värviaistingute analüüsile. Postimpressionistid asusid taastama vormi täpsust, säilitades või täpsemalt öeldes sünteesides impressionistide värvikäsitluse vormi konstruktiivsusega. Oma «Sünteesilistes märkmetes» rõhutab Gauguin, et joonistus kasvab välja värvist ja vastupidi ning ainult joonistuse ja värvi orgaaniline seos, mis toetub looduse vaatlemisele, on igasuguse kunstiteose põhialus. Seejuures lubas Gauguin looduse värvide ja vormide allutamist pildi väljenduslikkuse huvidele. Maalides koos Sérusier'ga Pont-Aveni lähedal sügismaastikku jagas Gauguin oma noorele kolleegile õpetusi: «Millisena näete neid puid? On nad kollased? Siis pange kollast. Aga vari on pigem sinine. Maalige see puhta ultramariniiga. Aga need lehed on punased. Laske käiku *vermillon*.» Loodusest saadud värvimulje on siin vaid ettekäändeks, et maa-

lida puhaste, ühtlaselt kaetud värvipindadega. Teisal defineeribki Gauguin süntetismi kui meetodit, mille järgi «mulje loodusest peab ühinema esteetilise tundega, mis valib, organiseerib, lihtsustab ja sünteesib». Gauguini juurutatud süntetismi mõistest kujunes 1880. aastate lõpul kunstikriitika moesõna. Ühtlasi omandas süntetism ka mitmeid lisatähendusi.

Põhimõtteliselt sarnaseid printsiipe järgides kasvas impressionismist välja ka teine postimpressionismi tähtsamaid kunstnikke Vincent van Gogh, jäädes samas suureks erakuks oma ajas. Van Gogh saabus Pariisi 1886. aastal (näeme jällegi, kuidas kõik olulisemad sündmused postimpressionismi kujunemisel langevad just sellesse aastasse). Peamiselt oma venna Theo vahendusel tutvus ta Pissarro, Degas', Bernard'i, Anquetini ja Gauguiniga. Läbinud kiiresti impressionistliku etapi, sõitis van Gogh 1888. aasta algul Arles'i, kus ta vaimustus looduse värvide intensiivvusest, mille annab lõuna päikese spetsiifiline valgus. Arles'is pidas van Gogh aktiivset kirjavahetust Pont-Aveni grupiga, unistades samasuguse rühmituse loomisest, nagu see oli olnud impressionistidel (5). Gauguin külastas van Goghi Arles'is mitmel korral, kuid eelistas siiski töötada edasi Pont-Avenis. Van Gogh omakorda kavatses luua «Lõuna ateljee», kuhu ta mõtles kutsuda uue põlvkonna kunstnikud. Plaan jäi teostamata ning kokkuvõttes tuli van Goghile tema üksindus kasuks: Pont-Aveni rühma otsingutest oli tal ülevaade peamiselt kirjade vahendusel ning van Gogh läks rohkem oma teed. Pealegi jäid talle ähmaseks Gauguini ja Bernard'i teoreetilised arutlused — van Gogh juhendus rohkem intuitsioonist ja emotsioonidest kui mõistuslikust arutlusest. Jaapani gravüüridelt omandas ta samuti puhast värvipindadel põhineva maalitehnika (van Gogh nimetas seda «japonismiks»), kuid pintslitehnikas ei eelistanud ta ühtlast pinnakatmisviisi nagu Pont-Aveni kunstnikud, vaid

4. Paul Gauguin. Nägemus pärast jutlust. 1888.

5. Gauguini kiri van Goghile. November, 1889.

loetavaid, faktuurseid ja närvilisi pintslilööke. Värv oli kunstnikule eelkõige emotsionaalsete seisundite väljendaja. Van Gogh uskus, et igale emotsioonile vastab kindel värv: «Pika-peale loodan ma selles valdkonnas teostada avastuse. Näiteks väljendada kahe armunu tundeid kahe täiendvärviga, nende segamise ja vastandamisega, lähedaste toonide salapärase vibreerimisega.» Elu lõpu poole arutles ta palju «värvi sugestiivsusest» ja «värvide metafüüsikast». Van Goghi viimased maalid muutusid järjest lapidaarsemaks, värvi-varjundid jäid täiesti tagaplaanile, kogu mulje rajati intensiivsete värvide lausa barbaarse-tele vastandustele (6). Oma traagilise lõpu eel oligi kunstnik ilmselt lähedal oma eesmärgile — iga tema maal on omamoodi dokument kunstniku hingeseisundist. Siit ka ekspressionistide hilisem huvi van Goghi loomingu vastu, milles nad õigustatult nägid oma suuna eellugu.

1889. aasta kevadel toimus Pariisis neljas maailmanäitus, mille üheks naelaks sai vast-avatud Eiffeli torn (7). Viimase vahetus läheduses asus ka maailmanäituse kaunite kunstide osakond. Lõpuks eksponeeriti siin ka impressioniste, kuigi peamiselt nende varasemaid töid. Impressionistide uuele põlvkonnale seal ruumi aga ei leitud. Gauguinil ja ta kaaslastel tekkis mõte eksponeerida oma maale iseseis-valt. Selleks leiti sobiv ruum kellelegi itaala- lasele Volpinile kuulvas kohvikus, mis asus otse kaunite kunstide paviljoni kõrval. Peale Gauguini esinesid Schuffenecker, Guilla-

min, Anquetin, Bernard, Laval ja veel mõned grupiga seotud kunstnikud. Probleeme tekkis näituse nimetuse ümber. Kuigi Gauguini rühmitus koondus teoreetilises plaanis süntetismi mõiste ümber, nimetasid nii Gauguin kui ka van Gogh end endiselt impressionistideks. Seurat oli oma meetodi juba nimetanud neo-impressionismiks, rõhutades sellega nii impressionismi järjepidevust kui ka suuna uud- sust. Gauguinil ei jäänud muud üle, kui valida lihtsam tee: näitus sai nimeks «Impressionistid ja süntetistid». Erilist edu ei olnud näitusel isegi sõltumatute kriitikas. Samuti ei saa rää- kida mingi ühtse taotlusega rühmituse sün- nist. Hiljem märkis Bernard, et ainult Gaugu- ni, Lavali ja teda võis pidada süntetistideks, teised esindasid puhtakujulist impressionismi. Vaatamata kõigele muutus Gauguin küm- nendi vahetusel üha rohkem eeskujuks kogu noorema põlvkonna kunstnikele. Gauguini mõju säilis ka pärast seda, kui ta 1891. aasta kevadel sõitis Tahitile, et end jäädavalt sidu- da oma unistuste maaga.

1886. aastal, kui impressionistide viimasel näitusel tekkis fuuroori Seurat' «Grand- Jatte», kui algasid Gauguini ja ta kaaslaste süntetismi otsingud, kui Pariisi saabus van Gogh, toimus veel üks tähelepanuväärne kunstisündmus: Jean Moréas formuleeris sümbolismi manifesti. Sümbolism tekkis eel- kõige kirjandusliku liikumisena (S. Mallarmé, A. Rimbaud, P. Verlaine jt). Moréas nägi sümbolismi olemust selles, et «ta püüab kuju- tada ideed meelelises vormis». Maalikunstis jätkati akademistlikku laadi, mis täideti nüüd groteski, fantasmide ja literatuursete alle- gooriatega. Moréas kuulutas manifestis, et «reaalsus võib kunstile olla vaid lähtepunk- tiks», kuid sümbolismile ei tähendanud see siiski reaalsete vormide jäljendamisest loo- bumist. Kujutamiseviisilt jäid sümbolistid (G. Moreau, J. Ensor, O. Redon jt), nagu öeldud, akademistliku meetodi juurde, muu- tus vaid ainevaldkond, kus püüti jäljendada nähtavaid vorme nende kõikvõimalikes nihestustes. Seega pole praeguses kontekstis põhjust sümbolismil pikemalt peatuda, kuna moodsa kunsti kujunemises pole sümbolistidel sellist rolli nagu neoimpressionismil ja Gauguini rühmal. Sajandilõpu kunstipildi kui terviku proportsioonide õige tajumise huvides olgu siiski öeldud, et pigem olid ajastule iseloomulikud just sümbolistide otsingud. Sa- jandi lõpp oli paljuski dekadentluse, müstis- mismi ja sümbolismi õitseage.

Sümbolismiga on kaudselt seotud 1880. aastate lõpus formeerunud rühmitus «Les Nabis» (tuleneb heebrea sõnast *nabi* 'proh- vet'). Nabiide (M. Denis, P. Bonnard, P. Sé- rusier, F. Vallaton, J. Verkade, É. Vuillard jt) kujunemine toimus Gauguini vahetus

mõjusfääris, mis seob rühmituse rohkem impressionismijärgse kunstiga kui sümbolismiga. Täpsem oleks öelda, et ka nabiid lähtusid sümbolismist, kuid ei mõistnud seda mitte literatuursena, vaid seoses maalispetsiifiliste väljendusvahenditega. M. Denis' järgi «on olemas tihe vastavus vormide ja emotsioonide vahel ja see ongi sümbolism». Sümbolismi üks põhilisi teoreetikuid A. Aurier sõnastab sisuliselt sama määratluse, märkides, et sümbolism püüab «mõista joone, valguse ja värvi saladuslikku tähendust, kasutades neid elemente tähestikuna, et maalida oma ideede poemi». Meenutagem, et ka van Gogh otsis emotsioonidele visuaalset ekvivalenti, sümbolismist huvitusid ka Gauguin ja Signac. Igal juhul on ka sümbolismil tähtsus jäljendusliku kujutamiski kriitikas. Tuntud on selles suhtes Denis' artikkel «Neotraditsionalismist», mis algab sõnadega: «Pilt — enne seda, kui ta on lahinguratsu, alasti naine või anekdoot — on oma olemuselt tasapinnaline kindlas korras värvidega kaetud pind.» 1891. aastal toimus kunstikaupmees Le Barc de Boutteville'i galeriis näitus «Impressionistid ja sümbolistid», kus esinesid nabiid ja nendele lisaks veel Bernard, Anquetin ja Toulouse-Lautrec. 1893. aastal nabiid lõhenesid — üks osa rühmitusest eesotsas Denis'ga kaldus üha enam müstitismis ja literatuursesse sümbolismi, teine osa (Bonnard, Vallaton, Vuillard) jätkas impressionismi arendust süntetismi ja dekorativismi piiris.

Nagu nägime, on postimpressionismis

6. Vincent van Gogh. Autoportree. 1887.

7. Vaade Pariisi 1889. aasta maailmanäitusele.

põimunud mitmed erisuunalised liikumised. Seepärast ongi siin raske eristada mingeid kindlate voolulooliste tunnustega kunstinähtusi. 1880. aastate teisel poolel kujunenud sümbolismi ja süntetismi baasil arenes 1890. aastatel rahvusvaheline liikumine, mida meie tunneme juugendi nime all. Üheaegselt mitmetes maades tekkisid grupid, keda ühendas huvi dekorativismi ja kunstide sünteesi vastu: Inglismaal ajakirja «Studio», Prantsusmaal «Revue Blanche'i», Saksamaal «Jugend'i» ümber. Münchenis kujunes 1892. aastal rühmitus «Sezession», Venemaal «Mir Iskusstva». Sarnaseid jooni (puhastel värvidel põhinevad dekoratiivsed pinnad, keerulised lineaarsed arabeskid) võib leida kõige erinevamate kunstnike juurest, olgu need siis nabiid või näiteks belglane van de Velde, šveitslane F. Hodler, norralane E. Munch, venelane M. Vrubel. Mitmetel neist kunstnikest oli mõju ka moodsa kunsti kujunemisele, kuid sisuliselt olid 1890. aastatel Gauguin, Toulouse-Lautrec, Cézanne ja nabiid ainsad, kes arendasid impressionismi, püüdes vabaneda natuuri jäljendamisest. Otsustava sammuni nad siiski ei jõudnud — sajanditepikkune traditsioon oli veel niivõrd tugev, et looduse vormidest täielik lahtiütlemine tundus liialt radikaalsena. Selles suhtes on iseloomulikud P. Sérusier' kahtlused: «Milline peab olema kunstiteoses looduse osa? Kus on piir? Kas on vaja praktiliselt töötada vahetult natuuri järgi

või tuleb üksnes vaadata loodust ja meelde jätta? Liiga suur vabadus hirmutab mind, vaest kopeerijat. Ometi on mu pea kuhjaga täis kujundeid, mis on välja kasvanud sellest, mida ma pidevalt enda ümber näen, ja lihtne looduse kopeerimine tundub mulle ebaoluline

ja banaalne.» Siiski leidis kunstnik, kes peaaegu täielikus erakluses viis impressionismi-järgse kunsti uutele rajajoonetele, kujunedes sellega vaimseks isaks praktiliselt kõigile uue sajandi alguse moodsa kunsti vooludele. See kunstnik oli Paul Cézanne.

DIXI

OLEV REMSU

Législation du point d'honneur

Kättesaadavamatest tähtsamad üldentsüklopeediad pühendavad märksõnale *honneur* — (*die*) *Ehre* — *честь* — *gods* — *kunnia* — *au* — *hono(u)r* ruumi niipalju:

8köiteline «Nouveau Larousse illustré», Paris, ca 1905 — 307 rida (siin ja edaspidi on editsioonidaatumiks aasta, mil ilmus meid huvitava märksõnaga köide);

62köiteline «Grosses Universal Lexicon», Halle-Leipzig, 1734—244 rida;

10köiteline «Grand Larousse encyclopédique», Paris, 1962 — 236 rida;

82köiteline «Энциклопедический словарь», Лейпциг — С.-Петербург, 1903 — 186 rida;

21köiteline «Latviešu konversācijas vārdnīca», Rīga, 1930—1931 — 101 rida;

49köiteline «Meyers Conversations-Lexicon», Amsterdam—Paris—Philadelphia, 1846 (saksakeelne) — 61 rida;

30köiteline «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1978 — 48 rida;

10köiteline «Tietosanakirja», Helsinki, 1913 — 48 rida;

1köiteline «Petit Larousse», Paris, 1972 — 46 rida;

33köiteline «Meyers Lexikon», Leipzig, 1925 — 46 rida;

8köiteline «Eesti Entsüklopeedia», Tartu, 1932 — 43 rida;

51köiteline «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1957 — 41 rida;

kavatuslikult 10köitelisena ilmuv «Latvijas padomju enciklopedija», Rīga, 1983 — 30 rida;

18köiteline «Meyers Neues Lexikon», Leipzig, 1972 — 22 rida;

23köiteline «Encyclopaedia Britannica», Chicago—London—Toronto—Geneva—Sydney—Tokyo—Manila, 1971 — 21 rida;

planeeritult 10köitelisena ilmuv ENE-2, Tallinn, 1985 — 14 rida;

8köiteline ENE, Tallinn, 1968 — 8 rida;

10köiteline «Otavan iso tietosanakirja»,

Helsinki, 1962 — 7 rida;

12köiteline «Everyman's Encyclopaedia», London, 1967 — 3 rida.

Ja nüüd nende nimekirja, kus märksõna *au* ei esine:

16köiteline «The New American Cyclopaedia», New York—London, 1858—1860;

25köiteline «The Encyclopaedia Britannica», New York—Philadelphia, 1878—1881;

kõik «The Encyclopedia Americana» väljaanded, mis Teaduste Akadeemia Raamatukogus olemas;

16köiteline «Еврейская Энциклопедия», С.-Петербург, tsensuurist möödahiilimise lootuses ilma kirjastusajata;

9. köite kohalt katki jäänud saksakeelne «Encyclopedia Judaica», Berlin, 1928—1931;

65köiteline «Большая Советская Энциклопедия», Москва, 1926—1947;

1978. aastast ilmuv, 24köitelisena mõeldud «Otavan Suuri Ensyklopedia», Helsinki; ENEKE, jälle alles kirjastatav, Tallinn.

Esitaks: tunnustus noorele lugejale, kel edetabeli uurimine silmad kirjuks võttis. Ehk pole ka liiga koolmeisterlik-pealetükkiv juhtnõore jagada. Entsüklopeediaid tuleks grupeerida ajati ja maiti, võrrelda paksusi (köidete arvu) ja aule pühendatud ridu, meenutada, mis toimus ühes või teises riigis entsüklopeedia väljaandmise ajal. Näiteks on märksõna ruudumine «Большая Советская Энциклопедия» 65köitelisest esitrükist põhjendatav sellega, et ilimumisaastail mäletati veel aadlivastast võitlust ning et tollane isikukultuslik bürokraatiamaailm püüdis sõna (ja vastava hoiaku) unarule määrata. Süveneda võiks niisuguse põhjalikkusega, et avastatud oleksid ortograafiamuutused, mille tõttu samas keeles kirjutatud tiitelnimetused on kord üht, kord teistmoodi.

Lugejale, kes ei viitsi jännata, julgeksin öelda, et ta jääb põnevast intellektuaalsest mängust ja oma kõikvõimalike järelduste tegemise võimalusest ilma.

Teiseks, ja innu jahutamiseks: entsüklo-

peediate ülesehitused on muidugi isesugused (palju pisikesi ja vähem, aga kopsakamaid märksõnaartikleid). Ka keeliti on tõlkevastete tähendusmaht mõneti erinev. Sestap peaks olema tagasihoidlik rahvaste ja aegade kohta üldistusi tehes.

Kolmandaks, ja kreedona: ometi on tehnokraatlikust ratsionalismist toituv mandumine silmatorkav, näiteid pole ma toonud läbi filtri, et tõestada soovitud. Statistiline valim peaks tabelis sisalduma. Märkame, et huvi kasvu auküsimuste vastu tunnevad üksnes «Большая Советская Энциклопедия» ja pisut ENEgi, viimasele jätab küll pleki märksõna puudumine noorsooväljaandes.

Agas piisab pedagoogitsemisest, hakkamoraliseerimast!

Usun, et olen demonstreerinud nn õhtumaa-allakäigu uut aspekti. Tahtsin fikseerida madalseisu — enne kui hilja, kuna taas on kilbile tõusnud iidised väärtused. Mitte ainult nostalgia ja retrohõngu (nendegi tekkimine eeldab põhjust) tõukel ei räägita praegu inimlikkust alahinnanud TTRi diskrediteerimisest, muutusist isiksuse tasandil. Amerikanismi traditsiooniliseks oponendiks Läänes on jäänud Prantsusmaa, kus kogu ajaloo vältel on olnud meeldiv nõrkus auprobleemaa-tika vastu ja kust lendasid teistesse maadesse au- ja duellikoodeksid.

Millele siis oldi rahvusliku koguprodukti nobeda kasvu, aatomite, geenide ja elektroonika kummardamise perioodil selga pööras?

Mõiste *au* jagatakse kaheks: objektiivseks (*existimatio* ladina keeles) ja subjektiivseks (*honor, dignitas*) auks.

Subjektiivset au pole seni kellelgi õnnestunud adekvaatselt formuleerida. See põhineb kõlblisel enesetunnetusel, peitub inimese olemuses, on instinktiivselt tajutav. See on kaasaantud eetilise alge elav aisting (vahest ka nn kuuenda meelega), mis paneb meid tegutsemisel säilitama enese ja teiste väärikuse hindamise, hoiduma eemale kombelistest valesammudest ja väljendama respekti kõige hea vastu. Corneille: armastus on nauding, au kohustus. Hugo: au ühendab kuulsuse, renomee ja tunnustuse, au kingivad meile voores, ausus, julgus ja andekus. Breton: surnud au kohal lehvib häbi. France: au on mitte evida kasu. Camus: katkust päästab ainult au.

Meie teod olgu nooblid ja kaasinimeste vastu lojaalsed. Au tähendab truudust, jäägitut pühendumist üritusele, ent eetikareegleid eiramata. Dumas (Athose suu läbi): pigem surm ja kaotus kui aukoodeksi rikkumine! Kuigi: tänu poliitikale ja võltsile hiilgusele pole kangelase mõök alati au sümbol (de Bellou). Agas ometi: au on jagamatu, au kas

on, ja siis kõigest materiaalsest üle, või teda pole (Voltaire).

Existimatio baseerub subjektiivsel aul, on Rooma aegadest pärit juriidiline termin ja sisaldab tänapäevani ühiskonnaliikme nõuet, et kaaskodanikud teda vääriliselt hindaksid. Kel himu laimata, teadku, et inimese au ja väärikus on vale ja solvangute eest kaitstavad ka siis, kui insinuant enda arvates tõtt lansseeris.

Käib see kriitikugi kohta? Ju.

On tuntud kodanikuau (-õiguste) äravõtmist, kodanlikku hukkamist, osaliselt või täielikult lindpriiks kuulutamist. Vana germaani õiguse järgi elimineeriti kodanikuau automaatselt timukatelt ja näitlejatelt — kui inimene juba nii madalale langeb, et lavale ronib ja seal rahvale esineb, mis õigus on tal siis loota seaduse turvale?

Kodanikuau äravõtmine põhineb platonlikul arusaamal, et kurjategija on roima sooritamise aktiga end ise sootsiumist eraldanud. Selle nüüdisaegseteks paralleelideks on vanemlike õiguste kustutamine, organisatsioonidest väljaheitmine, seltskondlik boikott.

Objektiivse au kohta on kirjutatud terved biblioteegid raamatuid, seda käsitlevad kõik seadustekogud, ka kehtiv kriminaalkoodeks.

Objektiivne au jaguneb kaheks: üldiseks ja korporatiivseks. Igal klassil, ühiskonnakihil on oma aureeglid, olgu fikseeritud või fikseerimata. Rohkem on juttu olnud sõjamehe (ohvitseri), arsti, poliitiku, teadlase, burši jne, isegi varaste ja prostituutide aust. Kunagi kõneldi naise- ja neitsiaust — mõisted, mille pruukimiski peavad meie päevade hüsteeritavad sufräzetid falkokraatlikuks vaenuaktiks naissoo vastu. Agas see ei päästa: need mõisted (nendega kaasnev seadumus) on naasmas, ideede ja hoiakute spiraal keerleb. Kirjaniku aukoodeksis peaksid olema nõuded: ei mõtetki oma positsioonile ja hüvedele, kirjutan tõtt, ainult tõtt.

Üldise ja korporatiivse au suurimat vastuolu tunti Venemaal. Tsaari kinnitatud sõjaministeeriumi käskkirjaga 20. maist 1884. aastast lubati ohvitseridel juhul, kui aukohtu lepitusaktisioon nurjus, kahevõitlust pidada. Enamgi: tegelikkuses osutus duellile minek kohustuslikuks, kuna loobuja arvati väeosast välja, ning see oli sõjamehele rängim häbi ja teotus. Üldise, samuti tsaari kinnitatud kriminaalkoodeksi järgi olid aga kahevõitlused range karistuse ähvardusel keelatud, ja sellele pidid alluma ohvitseridki. Muide, nad on keelatud olnud läbi aegade peaaegu igal pool, ja alati on karistatud (surmamõistetud) duellantidele antud armu. Tavaliselt on teinud seda kuningas või keiser.

Tänapäeval on Prantsusmaalt lähtunud loosung: Euroopal on uhke ajalugu, mis USA!

puudub! Euroopa ajalugu on täis auprobleemaatika! (Et ameeriklased aust vähe peavad, see on küll meie tabelist tuletatav.)

Mõttemaailm keeb — nagu alati. Uued ja uued ideoloogilised teooriad püüavad asendada kulunud. Otsitakse alternatiive tehnokraatide kujundatud künismile ja ambivalentsele teadvusele, võimalusi iga inimese sisepotentsiaali ja eneseteostuse realiseerimiseks. Ja need leitakse klassikalistest au- ja moraaliprintsiipidest — Ameerikaski. Meie sotsioloogid on hoiatanud, et me ei samastaks neid tendentse «uute parempoolsete» liikumisega.

Küllap see kajastub kõik kunagi entsüklopeediaisgi, näib, et madalseis on ületatud.

Minu isiklikud soovid on tagasihoidlikumad — kohata elus või nüüdiskirjanduses inimest, kes häbenemata, epateerimata, ironiseerimata, tõemeeli teataks: mu au on mulle kallim kui elu.

MATI UNT

«Meie»-mehe vahemärkus

Arvan, et üheks sümptomaatiliseks ja tähtsamaks kultuurielu avalduseks viimasel ajal on olnud Margit Sutropi artikkel «Meie ja nemad» («Edasi», 17. jaan 1987). Olin selle üle siiralt rõõmus ja heietasin omaette mõtet talle vastata, kuid seda ja teist tuli ette, ilmselt polnud mu enda mõtted veel küllalt selged ja probleem veel küllalt erutav. Kui aga lugesin noortenäitusel esinejate sõnavõttu ajalehes «Sirp ja Vasar» (13. veebruar 1987), leidsin, et peaksin siiski vaidlusesse sekkuma.

Jah, vaidlusesse? Kõigepealt pean tegema ühe eelneva kõrvalepõike ja märkima, et suur osa vaidlustest, mis praegu meie ajakirjanduses aset leiavad (kas ehitada kunstigalerii ja teater või mitte ehitada, kas kool on hea või halb), jätavad veidi traagilise mulje. Rõhutaksin, et ilmselt on meie avalik diskussioonikultuur nukras olukorras. Stagnatsiooniperioodil on inimestesse kogunenud väga palju agressiivsust ja stressi. Avalikustamise käigus voolab päevavalgele kõiksugu viha ja vaenu. Vaidluse asemel ollakse tihti mures, kuidas võimalikult halvasti öelda, «ära keerata» ja solvata. See on mõistetav, sest kultuurse diskussiooni harjumust ju pole. Takerdutakse kõikvõimalikesse pisisjadesse. Teatri puhul muretsetakse teatriinimeste eest, et kui halb saab neil seal vanalinnas olema, ja vaatajate eest, kui kole on kangi alt sisse tulla. Kunstigaleriid nimetatakse laoks, restaureerijaid maffiaks, hõlmikpuud sündroomiks ja Jõerüüti Kombinaadi mõrtsukaks. Muidugi pole sellest kauaogunenud mürgist vaba ka noorte kunstnike sõnavõtt. Kuid olgu,

ammu pole viisakus enam kõige määravam, ja nagu ma ütlesin, on teravus psühholoogiliselt mõistetav. Siiski, ei tahaks, et avalikustamine muutub lihtsalt spontaanseks sõimlemiseks.

Sissejuhatav kõrvalepõige tehtud, asuksin asja juurde. Mulle tundub nimelt, et kuuekümnendate aastate puhul on tekkinud mingi optiline pete, mida vastastikku omakasutüüdlilikult võimendatakse. Tahaksin seda petet veidi korrigeerida, väga hästi teades, et võin ehk ju lisada vaid oma isikliku optilise pette, kuid kogu võimaliku ekssklükuse juures näen ma neid asju praegu viisil, mida tahaksin lugejatega jagada.

Kuuekümnendad aastad olnud möllavad ja aktiivsed? Muidugi, maailmas toimus neil aastatel palju olulisi protsesse, aga need protsessid ei olnud huvitavamad ja keerulisemad kui need, mis toimusid seitsmekümnendatel, või mis toimuvad praegu. Tagantjärele, pikksilmaga selja taha vaadates on kõik korraga hunnikus koos. Kassetipõlvkond, Pariisi ja Tšehhoslovakkia sündmused, biitlid, hipid, poliitilised mõrvad. Jätame esimese algul kõrvale. Kõik need ja teised sündmused toimusid mujal maailmas, mitte Eestis. Muidugi jõudis mingi kaugel kaja siiaagi, aga «meie» põlvkond ilmselt idealiseerib oma mälestusi, kujutledes end Odeoni teatrit vallutamas ja Woodstocki kontserdil viibinuna. See tundub tagantjärele nii. Protsessid olid kuuekümnendatel sama vastuolulised kui praegu. Korraga leidsid aset tehnokraatlik optimism ja selles pettumine, superrelvade leiutamine ja lillelaste liikumine. Paljugi sellest jõudis meieni hilinemisega ja me elasime seda tegelikult samasuguse jahedalt eestlasliku skepsisega läbi nagu praegu — näiteks Iraani—Iraagi sõda. Nüüd on muidugi meeldivam ja efektsem mõelda, et surime kaevikus.

«Me elasime... surime...?» Ja siin algab minu arust tõeline optiline pete. Nn kassetipõlvkond ei väljendanud minu arust mitte kuskil «meie»-manifeste ega tulnud «võitlushimulise jõuguna». See kukkus lihtsalt niiviisi välja. Muidugi, me hoidsime mingil määral kokku ja käisime läbi. Kokku hoidma sundis meid vaenlaste («konservatiivide») hulk. Meid pandi kohe ühte patta ja suruti piiramisrõngasse. Tegelikult olime individuaalid nagu kõik inimesed. Meil olid täiesti erinevad taotlused ja plaanid. Meid ühendas elu. Meie sõprussuhted olid mitmesugused ja suurelt osalt tingitud ühesugusest vanusest ning ülikoolides ja kirjandussfäärides kokku puutumisest.

Muide, me ei tulnud tühjale kohale! Paljus ühendasid meid vanemad kolleegid, kelle juures käisime tihti kuulamas nende jutte ja mälestusi: Sang, Merilaas, Alliksaar,

Kaalep, Masing, Kross, P. Rummo. Nad suhtusid meisse kolleeglikult ja kadeduseta ning nende «salongides» me ka tihti tutvusime uute inimestega. Ühiselt jaatasime isade ideaale! Mingit põlvkonnadeklaratsiooni ma ei mäleta! Tõesti, minuvanuste luuletajate ja proosakirjanike noorpõlveteostes esineb «meie»-väljendit, kuid selles on mingit universaalsemat, poolbioloogilist nooruse ühisinstinkti. Polnud ka saladus, et meie endi hulgas oli vastuolusid ja grupe, kes keeldusid kõigest mõistmast ning tunnustamast.

Mulle tundub, et «põlvkonna» või «meie»-illusiooni tekkele on palju kaasa aidanud meiega paralleelselt liikunud eakaaslased, keda võis ja võib nimetada ideoloogideks. Nad olid enamasti väga kunstitudlikud ja uusi tuuli hindavad inimesed. Mäletan näiteks TRÜ komsomolikomitee kunstilembust (üheks ilminguks kas või K. J. Petersoni preemia, mis kahjuks jäi lühiajaliseks). Neil, sotsiaalselt teadlikemal, enam angažeeritud inimestel oli «meie»-tunne palju selgem. See «meie», kelle hulka mina justkui kuulun, jäi ikka enamasti kassideks, kes kõndisid omapäi. TRÜ komsomolikomitee kaitses küll mehiselt «Tuhkatriinumängu», aga selle näidendi tundetoon oli siiski individualistlikult traagiline ja mitte eriti angažeeritud. Prints'i käitumist iseloomustab kõige paremini Jaak Rähesoo introducteeritud termin «jõuetus ja raev», mitte aga sotsiaalne optimism. Ärme unustame, et kassetipõlvkonna eelkäijateks olid eelkõige arbujad oma õilsalt mõrkja kunstisangarlusega, ja ehk alles teises järjekorras «Noor-Eesti». (Kaudne vihje Joel Sanga analüüsile «Vikerkaares» nr 1/1986.) Tõsi, kassetipõlvkonna loominguks tee algul (almanahhid, esimesed kassetid) leiame ka pingutatult angažeeritud meeleolusid, kuid ei tohi unustada, kust me tulime. Olime koolis käinud viiekümnendatel ja meis pesitses varaküps teadmine, kui hea ja nõutav on «optimism». Tihti piirdus meie siiras lapselik kavalus vaid kroonoptimismi pakkimisega «uudsesse vormi». («Hüvasti, kollane kass», aga miks mitte ka «Ankruhiivaja», «Kandilised laulud»?)

Mis puutub ideoloogidesse ja süstematiseerijatesse, siis on nad alati olnud alid kõik-sugu suundade ja rühmituste väljaselgitamisele ja toetamisele. Ka tõelise, isegi esoteerilise kunsti kaitsmine on alati kuulunud haritud filosoofi hea tooni juurde (esimeste näidetena tuleb meelde Prantsuse KP osa Baudelaire'i rehabiliteerimisel ja hiljem küll hoopis teistel põhjustel «renegaadiks» kuulutatud Roger Garaudy tundlikud analüüsid Kafka, Picasso ja Perse'i kohta). Paraku võib ajaloo meeleheitliku suurteks tendentsideks rühmitamisega ka optilisi petteid tekitada — asjaolu,

mis praegugi silma torkab. Tahaksin tagasihoidlikult meenutada, et näiteks kolleeg Valton on juba pikemat aega püüdnud mõista anda, et mingit «uut põlvkonda» pole vaja oodata, ta on olemas ja tuleb temaga leppida, nagu ta on. Näiteid tegevkirjanike kaitseks võib tuua teisigi. Üldiselt arvan ma siiski, et ehkki kassetipõlvkonna esindajatel oli aegajalt oma isiklike resignatsioonid, on enamus neist jätkanud oma tööd, igaüks eraldi, ilma mingi rõhutatud «meie»-tundeta (mille kohta ma juba ütlesin, et seda polnud varemgi). Põhimõttelisem resignatsioon võis aga tabada aktiivseid poliitikuid põhjustel, mida partei on analüüsimas, ja see sunnib neid ehk rääkima endast kui kadunud põlvkonnast ja ootama lunastust tundmatute «nende» käest.

Ideoloogide osa maailmas on alati komplitseeritud. 1968. aastal kulmineerunud noorsoorahutusi provotseerisid (kõige paremate kavatsustega) ikkagi vanema põlvkonna rahulolematud mõtlejad, esimeste pähetulnud näidetena kas või Marcuse ja Sartre. Viimane ju teatas noortele, et nad peavad võimalikult ruttu tegutsema ja mitte analüüsima, «meie analüüsime teie eest!»

Midagi tuttavat, kas pole? Poisid, pange, nagu meie panime!

Kas ikka nii väga panime ja mida?

* * *

Ei oska teha kokkuvõtteid. Tahtsin vaid tähelepanu juhtida, et «meie» ja «nende» konflikt on tihti peale tekitatud interpretatorite ja kaasaaitajate poolt. Ei mäleta, et Runnel, Künnapu, Tolts, Traat oleksid virisenud, et «noorus ei vii ellu nende teostamata unistusi».

Ja kui nüüd taas meenutada alguses mainitud noorte kunstnike sõnavõttu, siis pole mõtet imestada selle jõhkral tooni. Mõelgem, kuidas seda põlvkonda («neid») on sõimatud. Küll debiilikuteks, küll tummadeks, küll jumal teab milleks veel. «Meid» küll ei sõimatud omal ajal. Meid pandi tugitooli istuma ja pakuti kohvi. Ehkki luulekogu «Üks noormees otsib õnne» autoril oleks võinud ju olla palju etteheiteid «Hüvasti, kollane kass» autorile, ehkki «Tolmu ja tule» tegija oleks võinud «Pilvede püha» tegijast üle vaadata, ehkki «Jäljed allikal» ei olnud nii hea kui «Neemed vihmade lahte» — keegi ei nimetanud meid debiilikuteks, mida me tegelikult ehk olimegi.

Võib-olla on asi milleski muus? See nn «kuuekümnendate» nn «meie» oli nii harjunud faktiga, et tema järgi kedagi ei tule, ei saagi ial tulla, talle oli nii lohutav end mõelda viimaseks, järeltulijateta generatsiooniks, kes nagu Lutsu Mobi tahtis kaduda kustuva tähe-
na, et uue põlvkonna ei-tea-millal-tekkinud häälekas ja iseseisev kohalolek, mida oma

jutu järgi küll nii kaua ja iharalt oodati, lihtsalt häirib ja hirmutab? Umbes nii, et me teame, et kedagi ei ole ega tule, järelikult ei tohi teidki olla, või vähemalt mitte sellisel kujul, sest me pole teid ju ette näinud, vähemalt mitte sellisel kujul? Kust te siia saite? Kes lubas?

P. S. Üle lugedes — hädavajalik täpsustus.

Mõnele jääb ehk mulje, et ma võitlen angažeeritud kunsti vastu, ajal kui... jne. Jah, kollektiivse, hüsteerilise angažeerituse vastu küll. Olgu igaüks omamoodi, oma salajasel või avalikul kombel angažeeritud nii, nagu seda tema südametunnistus talt nõuab, ja küllap selgub peagi, et seda omamoodi olekut on riigile ja rahvale miskipärast just praegu vaja.

FILOSOOFI MÄRKMİK

ÜLO KAEVATS

Jätkame «Vikerkaares» nr 2 alustatud mõtte-
matka TEADMISTE maailmas.

Kus ja kuidas teadmine eksisteerib? Mis-
sugune on teadmise olemise viis? Ei ole ju
teadmine olemas samamoodi kui näiteks
puu ürgmetsas või inimeste ehitatud maja ega
ka nagu karskusühing või teaduslik artikkel.
Siin on peidus sügav probleem, mida aegade
jooksul erinevad filosoofiasuunad on vägagi
erinevalt seadnud ja lahendanud. Milline
on individuaalse ja indiviidülese, kollektiivse
teadmise vaherkord?

Esimene idealistliku mõttesüsteemi looja
Platoni õpetuse järgi koosneb tegelikult nagu
kahest sfäärist — ideede maailmast ja ini-
meste olemise materiaalsete asjade ja nähtuste
maailmast. Esimene neist on reaalne, igavene
ja täiuslik, inimene ja asjad on aga vaid ideede
mittetäiuslikud koopiad, ideede juhuslikud,
muutuvad ja ajalikud kehastused. Ideed eel-
nevad asjadele kui nende prototüübid ja
tekkepõhjused, tänu neile on elusloodus suhtelisel
otstarbekohane ning nad säilivad ka
pärast konkreetsete asjade hävimist. Asju ja
nähtusi tajuvad inimesed meelte abil, ent nii
ei saada teadmist, vaid üksnes (meelelise
tunnetuse tingimustest sõltuvalt) ebakindlaid
ja muutlikke arvamusi. Teadmised on ini-
meste hinges ainult ideede kujul, mida meeled
anda ei saa. Tõelise tunnetuse alus on tarkade,
s.o filosoofide armastus ideede vastu, mida
tabatakse vastavate mõistete abil. Et asjad on
oma alusideedega ligikaudselt sarnased, siis
asja meelelise tajumise osaks teadmise kujunemises
on vaid meenutada hingele seda, mida
too teadis juba enne kehasse asumist,
ideederiigis olles. Teadmine tekib, niisiis,
ülemelelise ideedemaailma **m e e n u t a m i s e**
tulemusena inimhinges mõistete kujul.

Materialist Demokritose teadmise-mõist-
misest — teadmine kui eseme mikroskoopiline

duplikaat inimese hinges — oli meie eelmises
loos natuke juttu, praegu lisame sellele
Aristoteelse arusaama. Aristoteles eitas oma
õpetaja Platoni väidetud ideedemaailma
olemasolu, olles kindel selles, et teadmiste
peamine allikas ei ole mitte ideede mõtte-
kaemuslik tabamine, vaid reaalsete asjade,
nähtuste ja seoste põhjalik uurimine. Aris-
toteelse jaoks tähendab «teadma» asjade
«esimeste põhjuste ehk elementide teadmist».
Teadmine üldisest ei ole kaasa sündinud,
selleni jõutakse järk-järgult tunnetuse ast-
meid pidi: aisting — mälu — kogemus —
teadmine. Kuigi teadmise kõrgemad print-
siibid saadakse intellektuaalse intuitsiooni
teel, võib asjade olemuseni jõuda ainult nähtumuse
uurimise kaudu, meelelise ja mõis-
tusliku, üksiku ja üldise dialektikat raken-
dades. Aristoteelse suurimaks teeneks tuleb
lugeda teadmiste süstemaatilise loogilise ana-
lüüsi, formaalse loogika loomist, samuti mõt-
lemise kategooriate uurimist.

Niiviisi pandi Vana-Kreekas alus kahele
avarale, põhiolemuselt vastandlikule teadmise
mõistmise ja arendamise filosoofilisele prog-
rammile, mis on olnud karkassiks kogu järg-
neva Euroopa filosoofia tunnetusteoreetilise
mõtte arengus. Ja sealtkaudu üldse teaduslik-
teoreetilise maailmatunnetuse, selle printsiipide
ja üldise tehnoloogia väljatöötamisele.
Vaevata märkame järjepidevust ja tunneme
ära juured praegusaegsete teadmisõpetuste
vaatlemisel.

«Filosoofi märkmikus» kord juba maini-
tud Karl R. Popperi («kriitilise realismi»
liidri, 20. sajandi ühe filosoofiaklassiku)
põhiteesi kohaselt koosneb tegelikult kolmest
omavahel seotud maailmast. «Esimene ma-
ailma» moodustavad füüsi(ka)lised kehad,
nähtused, protsessid, samuti inimesed, ühis-
kondlikud institutsioonid jne; «teise maailma»
— inimese psüühilised seisundid, tema vaimne
tegevus, s.o tajud, mälu, mõtlemine, ette-

kujutused, läbielamised jms; «kolmanda maailma» — mõtlemise objektiivne sisu, st eeskätt teadusliku ja poeetilise mõtlemise tekstides esitatud teadmiste sisu. Viimasena nimetatud maailma «elanikeks» on probleemid, teooriad, kriitilised argumendid, hüpoteesid, neid tõestavad või kummutavad faktid ja arutlused. «Kolmas maailm» on teise (s.o inimeste tunnetustegevuse) produktiks umbes samamoodi kui ämblikuvõrk on ämbliku või vaha mesilase elutegevuse saaduseks. Olles küll sündimisakti läbi psüühiliste seisundite, tunnetusprotsessidega seotud, omandavad teadmised pärast nende loomist-esitamist iseseisvuse, impersonaalsuse ja objektiivsuse. Ehkki nad on teadmised «esimese maailma» nähtuste kohta, on nad valmiskujul sama objektiivsed (subjektist väljaspool ja sõltumatud) ning autonoomsed kui nende alus-põhjaks olevad esemed ja protsessidki.

Asjahuvilised saavad K. Popperi teadmis-õpetusega lähemalt tutvuda muidugi tema enda töid lugedes, millest kättesaadavam on tõlkekogumik: K. Поппер. Логика и рост научного знания. М., 1983. Ülalõeldust märkame siiski, et K. Popper kasutab teadmise mõistet kahes erinevas tähenduses — subjekti teadmisenähtuse mõistuse olekute näol ja objektiivse teadmisenähtuse probleemide, teooriate ja arutluste kujul. Kirjeldatud olemisõpetuse alusel teeb K. Popper «revolutsioonilise pöörde» teadmise käsitamisel. Traditsiooniline «teise maailma» uurimine ei heitvat peaaegu mingit valgust teadmise saladustesse, otsustava tähtsusega olevat subjekti «kolmanda maailma» analüüs, sealtkaudu avanevat ka subjektiivse tegevuse varjatud küljed. Igavesed probleemid — kus on teadmise allikas? missugune on teadmise kasvu mehhanism? mis suunas see kasv toimub? kuidas teadmisi omandatakse? — paistavad, niisiis, jälle uues valguses. Ons sellega ka kauaotsitud lahendused-vastused nüüd käeulatuses?

Marksistlikud teoreetikud on K. Popperi lähenemises tunnustanud mitmeid ratsionaalseid momente nagu teadusteadmise objektiivsuse, «esimese maailma» primaarsuse jms rõhutamine, kuid on näidanud ka mõnede põhikujutluste paikapidamatust. Ennekõike käib see «kolmanda maailma» mõistes väljendatud teadmise objektiivse külje, selle sisu, tähenduse ja koha mõistmise kohta. Märgisüsteemid, sh teaduslikud tekstid nende omateotlemises ei ole veel teadmised, nad on vaid teadmiste materiaalsed kandjad, fikseerijad, väljendajad; teadmine tekib ja on olemas üksnes mitmemõttelises sotsiokultuurilises suheteväljas, inimese intellektuaalse ja praktilise tegevuse seostes märgiväljete nähtustega. Mingi ülestähendus osutub teadmist

kandvaks väiteks üksnes sel juhul, kui see käib mingi asja või protsessi kohta ja keegi kasutab seda niisuguses rollis. Kahjutules hävinud käsikirja puhul on kindlasti imelik öelda, et ka teadmine põles ära. Isegi siis, kui tegemist oli käsikirja ainu-eksemplariga ning seda pole enam võimalik taastada.

K. Popper illustreerib «kolmanda maailma» autonoomsust mõtteeksperimentidega, kus peategelasteks on raamatukogud, mis pärast tundmatut katastroofi on inimsivilisatsioonist ainsatena imekombel terveks jäänud. «Arvamus, et ilma lugejata raamat endast midagi ei kujutagi,» kirjutab ta, «on üheks peamiseks teadmisele subjektiivse lähenemise põhjuseks.» Edasi osutab ta, et säilinud «kolmanda maailma» ja inimese õppimisvõime alusel on võimalik taastada «esimese maailma» elamud, masinad, institutsioonid jms. Kas ikka on?

Hävinud materiaalse kultuuri taastoomise mehhanismi ja eriti inimese õppimisvõimet Popper lähemalt ei analüüsi, aga marksistlike oponentide arvates teadmise saladuse võti just siia peidetud ongi. Teadmist ei saa võtta muidugi kui mingit asja, subjekti ja objekti vahel olevat iseseisvat eset, oma olemisviisilt meenutab ta omadust. Viimane aga eksisteerib hoopis teistmoodi kui asi või protsess: omadus on olemas kui võimalkkus, potents, mis avaldub vaid mingis vastastoimes. Kui vastavad tingimused puuduvad, võib võimalikkuse tegelikkuseks ka mitte saada. Rääkides näiteks keedusoola niisugusest omadusest nagu lahustuvus vees, ei tohi me unustada vett, st lahustuvuse omaduse mõistmisel on keedusool ja vesi võrdtähenduslikud. Popper näitab hästi, et teadmine-olla on omadus, kuid ta ei analüüsi üldse potentsiaalset lugejat, kelle töös tekstiga teadmine üldse ilmnedas saab. See ongi tema peamine tegematajätmine ja siitkaudu tekivad mõrad kogu sellesse esmapilgul kõitvasse kontseptsiooni.

Mis teeb inimese lugejaks, kust ta võtab teksti lugemise ja mõistmise oskused? Kui (mõttes) hävitada kogu esemete, tööriistade, nende kasutamise oskuste, samuti kõigi subjektiivsete teadmiste maailm, siis on täiesti ekslik oletada, et raamatutekstidesse talletatud teadmised säilivad. Kui pole saagi ja saagimise oskust, nõela ja nõelumise oskust jne, siis kaotavad mis tahes mõistusega olendite jaoks, ükskõik kas siis kuskilt ilmuvate inimeste või kosmosetulnukate jaoks mõistet «saagima», «nõeluma» jne igasuguse tähenduse, muutuvad lihtsalt märgijadaks. Nõnda on lugu enamiku tegusõnadega, mis teadupärast moodustavad meie keeles eriti olulise osa. Pealegi omandavad inimesed suure hulga oskusi imiteerides, järele tehes. Teadmistena

neid kunagi ei fikseerita, ometi on nad teadmiste omandamise tingimuseks. Kui kaovad kõik asjad, siis ei mõista tulevane lugeja, kes ei ole nende asjadega ial kokku puutunud, midagi nende kohta kirjutatud tekstist. «Esimene maailma» taasloomisel oleks võimatu ka see, et need mõistusega olendid suudaksid nii asjatundlikult tegutseda, et realiseerida säilinud tekstide mõistmisel «unest äratatud» teadmised. Seepärast tuleb K. Popperi mõtteeksperimenti hinnata kui katset säilitada maja ülemised korrused pärast vundamendi ja alumiste korruste lõhkumist.

Niisiis, «kolmandat maailma» kujul, mille sellele andis K. Popper, ei ole olemas. Raamatukogude fondid säilitavad teadmist vaid niivõrd, kuivõrd toimib ja taasloob end kultuuri elav maailm. Teadmist ei ole väljaspool inimeste tegevust, väljaspool arenevat sotsiokultuurilist konteksti, ilma tootmise, tunnetuse ja suhtlemise normide-mallide-ideaalide süsteemideta. Muutused kultuurisüsteemis sunnivad vanu tekste uut moodi lugema, panema neisse uue sisu. Kord raamatuisse pandud teadmised muutuvad järelepõlvede lugejate jaoks, sest iga suur muutus teadmistes toob endaga kaasa selle kujunemisloo ümbermõtestamise.

Minevik, teadagi, muutub koos meiega.

Teadmist tootmise ühiskondlik mehhanism toimib ja areneb seetõttu, et juhtida inimeste üha keerustuvat tegevust tegelikkuse hõlvamisel. Uute teadmistega luuakse uued tegevusfiguurid, tegutsemise uued skeemid ja projektid, objektidega ümberkäimise uued meetodid ja viisid. Teadusliku teooria ehitamine tähendab ühtaegu tulevase praktilise tegevuse võimalike viiside kogumi loomist. Milline neist võimalikkudest tegelikkuseks saab, see sõltub juba ühiskondlik-ajaloolistest tingimustest. Muidugi, teaduse seadused iseenesest ei ole veel tegevusjuhised, küll aga on nad objekti mõttes taasloomise ja materjalise tootmise alustpaneavaks skeemiks. Et praktilist tegevust efektiivselt orienteerida, peavad teoreetilised teadmised teisenema sel määral, et nad teadmistest maailma kohta muutuksid teadmisteks sellest, kuidas asju teha ja protsesse juhtida. Arenenud ühiskond on seks tarbeks loonud institutsioonide rea: fundamentaalteadus — rakendusteadus — konstrueerimistegevus — tehnika.

Kõige selle taga, ees ja sees seisab loomulikult INIMENE. Ükskõikne, impersonaalne ja kasutamise suhtes ambivalentne teadmine ei ole ainult tänu täiesti konkreetse (te)le inimes (t)ele, kes seda kordumatus ajas ja ruumis hangivad, paljundavad, praktikas rakendavad. Seejuures objektiivne teadmine paratamatult subjektiveerub, sulandub just nimelt antud (vanuse, hariduse,

erialaga, soost, rahvusest jne) inimese tegevusse. Küsimus üksikinimese teadmistest ja nende suhetest sootsiumi üldkehtivate teadmistega, individuaalse ja indiviidilisele kihi vahekorras teadvuses on filosoofias samuti üks põliseid. Ja kui keeruline see on! Siin koonduvad intiimse loomeprotsessi ja selle üldkultuurilise tähendusega resultaadid, inimese psühholoogiline ainukordus ja ajastu intellektuaalne, väärtuseline, sotsiaalne jms foon, ühesõnaga subjektiveeriva ja objektiivse dialektilise seose lai spekter.

Vaatleme praegu põgusalt ainult üht alaküsimust. Kuidas on võimalik teadusliku maailmavaatega inimene? Tuletame meelde: maailmavaade on inimese elutegevuse printsiipide süsteem, selle «ehituskivideks» on/võivad olla argiteadvuslikud, teaduslikud, poliitilised, kõlblusalased, religioossed või ateistlikud, esteetilised, mütolooilised ja filosoofilised teadmised, ideed, ideaalid, tunded, veendumused, usk.

Kas selleks, et igas olukorras tegutseda kooskõlas teadusega, peab inimene oma teadvusse mahutama terve teaduse hiigeluniversumi? Selge, et see pole võimalik, aga ka mitte vajalik. Teadmiste ja argumentatsioonide koguhulga alusel loob ühiskondlik praktika mitmekihilise sotsiokultuurilise keskkonna, kujundab ühiskogemuse, mille mõjuvallas siis inimene on. Too ühiskogemus oma garantiidega lubab teadmise kasutajal loobuda peaaegu kõigest teadusele eriomasest (teadmiste saamisloo ja süsteemi ülesehituse tundmistest, teadmiste tõesuse tõestamisest ja kontrollimisest jms). Küll aga on vaja veendumust tarvilike teadmiste tõesuses, usku nende töökindlusesse ja jõusse.

Teadmised, kuivõrd nad peegeldavad objektiivset paratamatust, on üldised, kohustuslikud kõigi jaoks, deskriptiivsed (oma objekti «kirjeldavad»). Veendumused on isiksuslikud, vaimseks kindluseks üksnes «Mina» jaoks, imperatiivsed (tegudele sisu ja suunda andvad). Teadmised eksisteerivad kui tegelikkuse kujundid, veendumused kui tegelikkuse suhtumise motiivid. Veendumused on isiksuse eriline psühholoogiline struktuur, mis «tõlgib» teadmised teadvuse abstraktse sisu tasandilt (indiviidiülesest kihist) inimese vaimuilmale konkreetseks osiseks. Veendumusena «läheb» teadmine (NB! võimalikkuse teostamine!) inimese poolt seatud eesmärgi saavutamiseks vajaliku tegevusplaaniga koostisosaks. Objekti loomust kajastav teadmine on aluseks adekvaatse tegevuse tehnoloogia väljatöötamisel. Teadaolev saab niiviisi isiksuse omaduseks. Aga siitpeale ei realiseeri inimene enam teadmist, vaid iseenest. Eesmärgi saavutamisel esemestub teadmine tegevuse produktides.

Inimese vaimuilmas kohtub teadmine teiste sealsete «elanikega». Et me peaaegu mitte kunagi ei saa tegutseda kõiketeadmise olukorras, tuleb tegevusprojektide n-ö tühjad pesad täita mitut laadi subjektiivse energiaga...

Mulle antud seekordsed märkmelehed saavad kohe-kohe täis. Katkestan oma vaatluse ja lõpetan autoriteetidega. Oma eluraamatus «Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit» kirjutas J. W. Goethe: «Usu puhul, ütlesin ma, on tähtis see, et usutakse; mida usutakse, on täiesti ükskõik. Usk on suur kindlustunne oleviku ja tuleviku jaoks... Usk on püha anum, millesse igaüks on valmis ohverdama oma tunnet, oma mõistust, oma kujutlusvõimet nii hästi, kui ta suudab.

Teadmisega on just vastupidi; ei ole tähtis see, et teatakse, vaid mida teatakse, kui hästi ja kui palju teatakse. Seepärast

võib teadmise üle vaielda, kuna ta laseb end parandada, avardada ja ahendada. Teadmine algab üksikust, on lõputu ja vormitu ja teda ei saa kunagi, äärmisel juhul vaid unistades, kontsentreerida ja ta jääb niisiis usule just vastupidiseks.»

Inimese suur rikkus on palju, täpselt ja põhjalikult teada. Ent suurim inimlik hüve on ometi TARKUS, teadmiste ühendus kogu elukogemusega, maailma ja inimeste mõistmine koos suutlikkusega seda mõistmist kasutada.

Ehkki tarkuse lõplikku valemist pole keegi veel suutnud anda ja arvatavasti ei saagi seda teha, on selge üks: praegusaja teabetulvas ei jõua tarkus teadmiste kasvule järele. Vaid vähestes on see harmoonia olemas.

Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad, tuleb tarkus tunnistada.

Mees peab tarkust taga nõudma. Nimelt tarkust, mitte ainult teadmisi.

NON OMNIS MORIAR

ANNE LILL

Milleks etendada tragöödiad (Vana-Kreeka kogemus)

Lugedes-kuuldes, mida ja kuidas meil räägitakse antiiktragöödiast, olen jõudnud arusaamisele, et selle valdkonnaga probleeme küll pole: kõik on imeteldavalt lihtne, harmooniline, korduv ja... igav. Üllatav on visadus, millega sajandi algupoolel väljakujunenud klišeed kanduvad edasi teosest teosesse, omandades nagu mingi ornamendi rolli, mis valmiskujul sobib kõikjale külge riputada ja oma eruditsiooni näitamiseks demonstreerida. Need tuhmunud tõeterad panevad aga nii mõnigi kord ehmatama veidriku, kellel on olnud piisavalt vähe praktilisust, et ära õppida kreeka ja ladina keel, ning kes oma raamatukuhja taga õndsalt naeratades uurib ei-tea-mitmendat aastat näiteks Sophoklese «Trahhislannade» 485. rea kaheksanda sõna interpreteerimisvõimalusi. Õnneks on neid ehmatajaid siin üpris vähe-seks jäänud ja kultuuriloo tundmine edeneb kenasti n-ö mälumängu tasemel: tark on see, kes teab kes? mis? millal? Sellised küsimused nagu miks? ja kuidas? on juba liigne peenutsemine ja ekstravagantsus. Vaatamata sellele lootan ma mõistvale heatahtlikkusele,

kui siin veidi arutlen mõnede antiiktragöödiad mõistega seotud küsimuste üle.

Kujunenud välja 5. sajandiks Ateenas, pöördus vanakreeka tragöödia selle aja ja koha vaatajate poole, arvestades neile sobivaid konventsioone. See triviaalne tõde sunnib ennast ikka kordama, kuna küsatus panna kaasaja mõtteid ja hoiakuid üle kahe aastatuhande vana nähtuse olemuse mõistmisse on läbi aegade olnud liiga suur. Kuivõrd sobib praegune ettekujutus tragöödiast kokku selle žanri tekkeajast säilinud tekstidega (kokku 32 tervikuna meieni jõudnud teost)? «Praegusest ettekujutusest» räägin siin teatmeteoste ja õpikute üldistuste alusel. Välja on pakutud järgmised määratlused: tragöödia on kurbmäng, lepitamatu konflikti ja traagilise lahendusega näidend, mis kujutab võitlust saatuse või ühiskonnaga, ülevaid eesmärke, lõpeb hukkamisega (ENE); põhineb traagilisel kollisioonil, kujutab heroilisi isiksusi, pateetikat, on tõsine ja karm, vastuolud teravdatud ja viidud äärmuseni, lahendus traagiline (Suur Nõukogude Entsüklopeedia, mille andmeid kordab ka Väike Kirjandusentsüklopeedia).

Polnud just väike üllatus mitte leida keskkooliõpikust määratlust tragöödia kohta üldse ja antiiktragöödia kohta eraldi. Ju siis

on arusaamist sellest peetud endastmõistev tavaks. Iseloomulik on, et lühikesele žanri kujunemistee kirjeldusele järgnesid «Kuningas Oidipuse», «Antigone» ja «Medeia» sisu ümberjutustused, millest tuleks järeldada, et just sellised olid või ongi tragöödiad. Kahjuks on selle tulemuseks vastused, mida võib küllalt sageli kuulda ülikooli esimese kursuse antiikkirjanduse eksamil, kusjuures keegi pole veel õelnud, et ei tea, mis on tragöödia. Arusaamise diapasoon aga on äärmiselt avar: alates sellest, et tragöödia on romaani prototüüp (?), ja lõpetades «kolme ühtsuse» ja muude üksikute aspektide rõhutamisega. Keskkooliõpik pakub välja iseloomulike tunnustena kannatusteema, ülevuse ja pidulikkuse. Pole vaja just erilist läbinägelikkust väitmaks, et mitte iga kannatus ülevas situatsioonis pole veel tragöödia. Kirjeldada näiteks Oidipuse hambavalu viies vaatuses ei kuulu kindlasti tragöödia mõiste alla. Nii jääbki lahendamata rida põhimõttelisi probleeme: mis teeb tragöödia traagiliseks, missugune on traagiline konflikt, kuidas see laheneb või ei lahene, milline on tegevuse dünaamika. Kõige suuremaks takistuseks üldistuste tegemisel ja üheste vastuste leidmisel on antiiktragöödia ise, mis paljudel juhtudel ei taha sobida praegu levinud ettekujutusega kreeka tragöödia «vaimust». Mõnikord jääb mulje, et see metafüüsiline fenomen on tekkinud lausa sõltumatult konkreetsetest tekstidest, juhindudes hilisematest arusaamadest ja hoiakutest. Tegelikult sai selline suhtumine alguse juba antiigist endast. Tragöödiažanri õitseajal ja sadakond aastat hiljem, kui Platon ja Aristoteles püüsid teha esimesi autoriteetsemad üldistusi selle iseloomu kohta, tulid ilmsiks üpris vastuolulised suhtumised ja arvamused. Need kaks suurt autoriteeti, kelle mõju hilisematele käsitlustele on tohutu, rääkisid tragöödiast päris subjektiivselt ja preskriptiivselt, lähtudes oma ettekujutustest, milline peab või jälle ei tohi olla tragöödia.

Tragöödia põhiomadused määras Aristoteles kategoorilisel kohtunikutoonil oma raamatus «Luulekunstist»: tragöödia on tõsise (kr 'spoudaias', ka 'üllas, õilis') tegevuse jäljendamine (kr 'mimesis'), mis on lõpetatud ja teatud suurusega, kus iga osa on kõne abil eraldi ilmestatud, mis oma erinevates osades ei toetu mitte jutustamisele, vaid tegevusele, kaastunde (kr 'eleos') ja hirmu (kr 'phobos') kaudu saavutat ta puhastuse (kr 'katharsis') sellistest tunnetest.¹

Enamik siin nimetatud momente on vormitunnused, mis iseloomustavad draamažanrit üldse, sealhulgas ka komöödiat: esitamine

näitlemise, ümberkehastumise abil, esitamine kõne abil, osade meetriline erinevus, kindel pikkus. Ainult tragöödiale iseloomuliku joonena on esile toodud mõju vaatajatele: tekib kaastunne ja hirm, mis viib katarsisele. Sisu peab olema tõsine, õilis, rohkem ei lisa Aristoteles selle kohta midagi. Seega tegeleb ta põhiliselt tragöödia formaalsete tunnustega ja selle emotsionaalse efektiiviga. Hiljem on juttu ka vahenditest, kuidas seda efekti saavutada. Aristoteles leiab, et traagiliselt mõjub selline konflikt, kus üllas kangelane satub õnnetusse traagilise vea või eksituse (kr 'hamartia') kaudu. Selle mõistega lasti pudelist välja vaim, millega hiljem tegelesid põlvkonnad tragöödiaturijaid ja mida suurema või väiksema eduga on püütud oma esialgsesse paika tagasi suruda. 'Hamartia' on Aristoteelse subjektiivne üldistus, abstraktsioon, mida toetavad ainult vähesed kreeka tragöödiad. Aristoteles tõestab selle olemasolu «Kuningas Oidipuse» varal, praeguseks on aga kindlalt tõestatud, et selle tragöödia teksti alusel mingit eksistust otsida on asjatu pingutus. Aristoteelse mõju ja kord väljakujunenud arvamus elujõudu näitab aga see, et ikka uuesti pöörduakse ühel või teisel kujul kangelaste eksimuste otsimise juurde tagasi. Lausa üllatav on leidlikkus, millega need üksikute situatsioonide tagant või üldiselt vahelt leitakse. Läbinisti hea kangelane ei tohi hukkuda, ta peab olema kuskil eksinud, arvab Aristoteles ja tema järel hiljem ka kümned teised. Arvan, et olulist osa mängib sellises suhtumises ka soov elada muinasjutumaailmas ja uskuda, et hea saab alati tasu, karistada saab ainult halb. Tragöödiatekstid näitavad, et kreeklased seda moraali eriti ei uskunud.

Palju vaidlusi põhjustanud mõisteks on Aristoteelse nimetatud 'hybris' (ülbus, kõrkus), millega ta püüdis põhjendada kangelaste õnnetust saatust (vrd pill tuleb pika ilu peale, uhkus ajab upakile jne). Tundub, et siin on jällegi tagantjärele õnnestunud leida rohkem, kui tekstid tegelikult sisaldavad. Kõik tragöödiakangelased on uhked ja vähem või rohkem kõrgid. Nad ei ole tavalised inimesed, vaid neist kõrgemal. Seepärast on nad enamasti oma tegudega üksi, isoleeritud, mis on seda ilmsem, mida suurem on nende kannatus. Tavaarvamust ja keskmise inimese taset esindav koor jälgib neid kõrvalt, võib küll kaasa tunda ja imetleda, kuid võrdsena nende kõrvale ei jõua. Uhke ja väarikas on isegi vana Oidipus, kes abipalujana Ateena lähedale Kolonosesse jõuab. Sophoklese Elektra ei saa üldse karistada oma julma ja ülbe kättemaksu eest, vastupidi, tragöödia lõpeb kangelanna triumfiga: «Oo, Atreuse sugu, läbi kannatuste oled saanud vabaks, saavutanud nüüd oma eesmärgi.»

¹ Tekstikatketete tõlked siin ja edaspidi autori omad.

«Elektraga» seoses on mõtet rääkida veel ühest tavaarvamusest, mille järgi tragöödia peab lõppema õnnelt (n-ö kurbmäng) kangelase surma vm katastroofiga. Sellise arvamuse kujunemises Aristoteles süüdistada küll ei saa. Ta ei ütle, et lõpp peab tingimata kurb olema, pigem jääb mulje, et ta eelistab õnneliku lõpuga tragöödiaid. Nii harjumatu kui see sõnakombinatsioon ka tundub, on kreeka tragöödiates õnnelikke lõppe rohkem kui üks kord. Nende hulka kuulub Euripidese «Iphigeneia Taurises», mida Aristoteles mainib parimate tragöödiate hulgas. Lõpu küsimus jääb niisiis antiikajal lahtiseks.

Tragöödia mõjust vaatajatele räägib Aristoteles ka teostes «Poliitika» ja «Nikomachose eetika». Esimesest võib leida vastuse küsimusele, milleks tragöödiat üldse vaja on. Erinevalt Platonist arvab Aristoteles, et tragöödiaid tuleb etendada. Emotsionaalsed inimesed rahunevad tihti maha muusika ja laulude mõjul. Selle abil peab tundelisusele kalduvaid inimesi mõjutama, et nad tunneksid meeldivat kergendust. Aristoteles kirjutab seda kõrvalseisja positsioonilt ega arva ennast nende inimeste hulka. Siin käsitletud küsimus on ju praegugi aktuaalne: kuidas mõjub valu, häda ja vägivalda nägemine laval. Aristoteles arvab, et see ei mõju halvasti, vaid vastupidi, kainestab ja pakub kergendust. Tema arvates on tragöödiaid vaja lihtsustatult öeldes selleks, et tundelised ja aravõitu inimesed saaksid ennast välja elada ja tunneksid end seetõttu paremini. Aristoteles on oma tragöödiamaäratluses jätnud arvestamata mitmeid olulisi momente, teiselt poolt ei sobi tema üldistused iga tragöödia tekstiga või kujutavad nende tegevust lihtsustatuna.

Aristotelese seisukohad astuvad Platoni omadega tõelisele konfliktile kõigi tragöödia reeglite järgi. Kunstilise väljendusviisi poolest oli Platon vääriiline antagonist Aristotelesele ja vaatles tragöödiat selle kasvatusliku ja haridusliku mõju järgi tema poolt kirjeldatud ideaalses riigis. Tema käsitusviisi puuduseks on see, et ta ei analüüsi ühtki tragöödiat eraldi, vaid kõneleb nendest üksikute tsitaatide ja üldiste arutluste tasemel. Suhtumine poeesiasse, sealhulgas tragöödiasse, tuleneb otseselt Platoni maailmapildist: on neli tasandit, millest kõrgeim on ideede maailm, sellele järgnevad matemaatiliste objektide, nähtavate objektide ja kujutluste maailm. Gnoseoloogiliselt vastavad nendele tasanditele teadmine, mõtlemine, arvamused ja kujutlused. Viimaseid kui kõige madalamaid seostab Platon kunstiga. Igapäevane elu toimib kolmandal tasandil ja on kunstist kõrgem tunnetusaste. «Riigi» 10. raamatus kirjutab Platon, et traagiline poeet on tõeliseuse jäljendaja ja seetõttu nagu kõik teised jäljendajad kolmekordselt

kaugel tõelise tõe kõrgustest. Kunst juhib inimesi vales suunas, kuna ülistab meid ümbritsevat maailma, mis on ainult peegeldus tõelisest, ideede maailmast. Seetõttu mõjub tragöödia halvasti inimeste moraalile, vähendab enesekontrolli, julgust, usku õiglusesse. Traagilised sündmused laval toidavad kirgi, muudavad need valitsevaks. Platon süüdistab poeete selles, et nende teostes on halvad inimesed sageli õnnelikud, head aga õnnetus. Teosed, milles on näidatud, kuidas õiglus võib inimesele kahju tuua, tuleb ära keelata. Taevalikus õigluses pole kunagi pettust. Siin sõiteerib Platon üht Aischylose tragöödiat, kust ilmneb vastupidine, ja väidab, et selline poeesia ei saa olla lubatud. Huvitav, et veidi hiljem on teoses arutus, kuidas pettus ja vale võivad mõnikord inimestele kasulikud olla, neid tuleb kasutada kui ravimit. See pole lubatud aga tavalistele inimestele, vaid ainult juhtidele-valitsejatele üldise heaolu huvides.

Õnn sõltub Platoni järgi sellest, kui võrd inimese suudab oma tundeid valitseda. Ideaalses riigis on lubatud ainult hümnid jumalatele ja enkoomionid, s.o kiidulaulud valitsejatele ja väljapaistvatele inimestele. Ka näitlejaamet on põlgust väärt, kuna riigis peab iga inimesel olema ainult üks funktsioon ja roll.

Teoses «Seadused» jääb Platoni hoiak poeesia suhtes samaks. Ta kordab mõtet, et valitsejad, seaduseandjad peavad kunstnikke veenma, et need kujutaksid ainult üllaid asju, vapraid ja häid inimesi. Kui veenmine ei aita, tuleb neid selleks sundida. Nii et uusaja tsensorid võivad Platonit uhkusega oma teerajajaks pidada. Veidi ootamatu on aga, et komöödia suhtes on Platon leplikum kui tragöödia suhtes. Komöödia on isegi lubatud, sest inimestel on kergem mõista tõsiseid asju vastandite kaudu. Näitlejateks ei tohi olla aga korralikud kodanikud, vaid võdraamalased ja orjad. «Seadustes» on veel kord rõhutatud, et tragöödiaid pole vaja, kuna tegelik elu on üllam ja kõrgem igasugusest tragöödiast. Kui tragöödiakirjanik küsiks, kas ta tohiks tulla Platoni riiki ja linna koos oma teostega, vastaks viimane: «Üllaim võrras, ka meie ise oleme oma võimete kohaselt tragöödiakirjanikud ja meie tragöödia on ilusaim ning üllaim, kogu meie riik on ilusaima ning üllaima elu jäljendamine... teie olete loojad ja meie oleme samade asjade loojad... Nii me ise kui kogu me riik peaks olema tõesti hull, kui lubaks teil seda nüüd teha, enne kui on otsustatud, kas teie luule on vastuvõetav ja kas see sobib esitamiseks või mitte.»

Niisiis ei tegelnud Aristoteles ja Platon niivõrd tragöödiate sisu ja olemusega kui hinnangu andmisega filosoofi seisukohalt:

mis nende arvates on hea ja mis halb. Hinnangute aluseks oli näidendi mõju vaatajatele. Oma seisukohtadele leidsid nad alati näiteid tragöödiatsitaatide näol — see on tõend tekstide ammendamisest. Sophoklese järgi võib tõestada nii inimese suurust kui tühisust: «Palju on võimsaid asju, kuid pole midagi võimsamat inimesest» (Antigone 332); «Oh häda, surelikkude sugu, teie väärtuseks eluajal ei arva ma midagi» (Kuningas Oidipus 1186). Arvan, et just niisuguste vastuolude kaudu võib jõuda lähemale tragöödia mõistmisele. Platoni ja Aristoteelse hinnangud hea ja halva suhtes ei pruugi siin kehtida. Tragöödiates ei moraliseerita hea või halva teemal ega pakuta valmisskeeme, vaid näidatakse otsustuste keerulisust. Tragöödiates on põimunud müüditraditsioon, tavaarvamused ja kirjaniku töötlus. Nende eristamine pole lihtne, mida näitavad kriitikute tihti lausa vastupidised hinnangud samale teosele.

On kolm põhilist teed, mille järgi käsitletakse müüditöötluste eripära tragöödiates: 1. müüdid on vahendiks, millega õpetada mõõdukust ja kannatlikkust, allumist irratsionaalsele saatusel; 2. müüditöötlustel väljendavad protesti julma saatuse pöördumatu vastu; 3. müüt on vähesel efektil ja jumalik aparaat, mis loole erilisel ei mõju. Tavaliselt arvatakse, et müüt sidus autorit kindlate konventsioonidega, ahendades tegevusvabadust. Kreeka müüdi teekäitmine maailm mõjub praegu kindlasti teisiti kui tragöödiates kirjutamise ajal. Muidugi polnud antiikaja kirjanikule aluseks sellised müüdid, mis äärmuseni lihtsustatud kujul praegu kogumikena ilmuvad. On vist päris arukas eeldada, et teosed nagu «Antiikmütoloogia» või «Kreeka müüdid» polnud Aischylosele, Sophoklesele ja Euripidesele kättesaadavad. Nende käsutuses oli aga arvukalt müüdivariante, millest võis valida sobivaima. See oli kõige tundlikum ja vastuvõtavam materjal näitamaks oma aja inimese suhteid kõige ümbritsevaga. Ühe valikuvõimaluse näiteks võiks tuua saatüdraama ja komöödia Oidipusest. Vaasimaalil on kujutatud stseen, kus kitsemaski ja suure falloosega Oidipus seisab linnunäolise sfinksi ees. Tõepoolest, mis võib olla veel naljakam, kui panna lombakas ja mehelikult enesekindel kangelane eputama oma teadmiste ja muuga naisliku sfinksi ette, kellelt Oidipus lõpuks petta saab. Pole just vähe võimalusi üht müüti käsitleda. Praegu teadaolevad müüdivariandid on tihti pärit just tragöödiatest, kuna sageli on need vanimad ja tuntuimad allikad mitmete müüdi kohta.

Kui nüüd need tükid ja jupid kokku korjata ja püüda lühidalt öelda, mida on ja

mida pole antiiktragöödias, kujuneks üldjoontes selline pilt. Tragöödia aluseks on põhimõtteline konflikt kangelase sügavate tõsiste veendumuste ja väliste asjaolude vahel. Konflikti elatakse läbi kannatades, see tuleb kangelase väärtussüsteemist. Vastuolud pole alati lahendamad ega lõpptulemus traagiline (nt Sophoklese «Philoktetes»). Tragöödia pole lihtsalt kurbmäng, vaid tõsine ja ülev mäng. Seetõttu pean ma ENE formuleeringut ebaõnnestunuks. Tragöödia väärikus ja ülevus eristavad teda melodraama liigutavast haledusest. Tragöödia ei pea mitte niivõrd nutma panema kui vapustama. Tähtis on, et konflikt ei tulene mitte juhuslikest ja ainult välistest asjaoludest, vaid kangelase enda olemusest, sisemisest aktiivsusest. Seetõttu pole hambavalu tragöödia. Tragöödia eelduseks on vaba otsustamine ja selle järgi käitumine. Selles väljendub ka Sokratese filosoofiline mõte, kus inimtegevust ei vaadatud kui välisjõudude mehaanilise mõju tagajärge, vaid pöörduti moraali, ülluse, *arete* mõiste poole. Oma eesmärkide nimel käitub tragöödiakangelane väärikalt ja uhkelt, selles erineb ta komöödiakangelastest.

Tragöödiates näeme ekstreemseid olukordi, tegevus on äärmiselt pinev ja kontsentreeritud. Reaalsetest olukordadest on tragöödia kaugel, selliseid sündmusi elus tavaliselt ei esine või esineb väga harva. Kuigi tragöödias on olulisel kohal kannatusmotiiv, ei vii tegevus alati suurema kannatuse suunas. Õnnelikult lõpevad näiteks Sophoklese «Elektra», Euripides «Iphigeneia Taurises», õnnetuselt leppimisele viib «Philoktetes». Tegevuse dünaamika võib viia muidugi ka õnnelt õnnetusele («Kuningas Oidipus»), õnnetuselt veel suuremale õnnetusele («Antigone», «Trahhislannad»). Antiiktragöödiast pole mõtet otsida moraali või õppetundi *à la* «Ole tubli, siis läheb sul hästi, kui eksid, saatus karistab sind». Põhilisena jääb kõlama hoopis olemuslik ebakindlus, parimad kavatsused võivad viia ootamatute tulemusteni. Tragöödiates on oluline, kuidas kannatustele reageeritakse, millise vastukaja see äratav vaatajates. Vaatamata situatsiooni ebavõimalisele peaks tekkima äratundmis- ja kaasaelamismoment, et *mea res agitur* — lugu puutub ka minusse.

Lõpetuseks arvan, et antiiktragöödia «vaimus» on kaunis mõttetu kõnelda. Enne nähtamatult lehviva «pneuma» püüdmist peaks lõpule jõudma maisemate asjadega, s.o kõigepealt lugemisega. Pole kindel, kas sellest asi selgemaks saab, pigem võib olla vastupidi, huvitavamaks aga kindlasti. Vahet tuleb siis elu sisse ka sellele äratartatud fossiilile, mille nimeks on antiiktragöödia.

MEIE INTERVJU

HEINO KIIK

Kuidas end tunned, kuuekümnene?

Miks ma peaksin vastama, oli esimene reaktioon. Kuid ajapikku hakkas see küsilause ennastki intrigeerima.

Enesetunne suhetes keskkonnaga, enesetunne iseendaga üksinda olles, enesetunne üldse; selles sasikeras on nii palju niidiotsasid, millisest harutama hakata?

Päris noor inimene vaatab ümbritsevat — milline ta on? Kuuekümnene näeb — selline ta siis ongi! — ja tunneb sellest äratundmisest kas mõnu või vaevust, enamasti kõike korraga või kordamööda.

Inimene harjub elu jooksul paljuga, aga kui ta täisküpsena satuks võluvälgi oma lapsepõlveõhustikku, oleks vist närvikavale väga kosutav. Ju annab põnnieas esmaavastatud maailmapilt alateadvusele võrdluspõhiseid, mida me enestele märkamatuult iga päev kasutame. On teada, et raugaeas kipuvad ununema vahepealsed aastad, aga nooruspildid tulevad seda selgemalt esile.

Noortele vahel paistab kuuekümnene üsna raugaeelikuna; kuuekümnene vaateplatvormilt näib raugaeeliku piir olevat nihkunud kusagile kaheksakümnele taha, aga kus see kaheksakümnele tundub, toda ma ei tea.

Kui paljudeks osadeks saaks enesetunnet jagada, kui suur hulk märksõnu tuleks leida? Igal isikul oleks neid erinev kogum. Õud, hämmeldus, mõnu, rõõm, igatsus, äng, joovastus, erksus, loidus, lust, väsimus, nukrus. . . Kui mõtleks nelikümend sõna ja püüaks siis end kuulates neile sisu anda?

Õud. Ei ole õudu. Kaugemale tagasi vaadates näeb, et õudu on elu mulle üldse väga napilt jaganud, ka siis vaid põnevuse mõttes.

Hämmeldus. Jah, siia korjub mõndagi. Üks näide. Hämmeldus sellest, miks peaaegu terve põlvkond peab olema nagu varjusurmas, et ärgataks vaid aeg-ajalt; nii viiekümne- ja kaheksakümne- ja aastate teisel poolel. Miks pigistavad miljonid ja miljonid ja miljonid mehed silmad kinni materiaalse, psüühilise ja vaimse reaalsuse ees, ka romantilis-tundelise ilma ees? Kellele seda vaja on?

Mõnu. Hoo! See on juba valdav märksõna; ja üks mõnusatate hulgest. Pole mõtet ühe lõiguga piirduda, kogu järgnevas jutus tuleb ta korduvalt välja.

Olemasolemisemõnu on ehk kõige mahukama tagamaaga; kõik need kitsama kandespinna mõnu saab ju siia alla koondada. Ega midagi ülevamat oskakski inimesele anda

kui seda, et ta olemas on. Olla võib siiski nii üsna niruselt kui ka püstipäi ja täie rinnaga; see sõltub keskkonnast ja sõltub inimesest endast. Sõltub isiksuse kraadist; on üsna nullisiksusi, aga on ka lausa sajabrotsendilisi, kes suudavad end teostada kõigele vaatamata. Kuuekümnene pealt on tema kraad päris selgelt näha. Üldine enesetunne sõltub suurel määral just sellest, millise kraadini on elu sind kääritanud ja setitanud; labastanud või õilistanud; sogastanud või kristalliseerinud.

Mina enesetunne? Täna, pole viga!

Ühiskond, see keskkond, õigustab end inimese silmis vaid sel juhul, kui ta loob võimaluse isiksuse väljendamiseks ja teiseks loob turvatunde. Kui neist kahest tingimusest kas või üks jääb täitmata, on kodaniku õigus teha oma ühiskonnale tõsiseid etteheiteid.

Mina? Vajaduse korral olen selliseid etteheiteid teinud, korduvaltki, väga tõsiseid. Tulemused? Ideaalid on muidugi võimatu saavutada, aga mõnel juhul on niikumisi märgata. Sellel rindel ma enda vaimu loidumist veel ei luba; ei inimesena, ei kirjanikuna.

Jah, siin on eripära olemas. Inimene igatseb keskkonnaga lävides, keskkonda assimileerides ainult häid, mahedaid, mõnusaid elamusi. Kirjaniku jaoks seevastu on võrdväärseid nii head kui halvad elamused, kuna need mõlemad annavad temale ühiskonna kohta objektiivset emotsionaalset informatsiooni. Kui ühiskond on mõnes suhtes inimvaenulik, mil kombel kirjanik seda veel veenvamalt teada saaks, kui omal nahal läbi elades? Informatsiooni järeldusi tehes ja samme astudes mõtleb kirjanik kõigile inimestele, ühiskonna vajalikule muutmisele. Inimene seevastu astub enamasti samme vaid enesekaitseks, oma ebamugavuse ajutiseks tõrjumiseks.

Mina? Keerukustes tunnen end rohkem kirjanikuna kui üksikinimesena (olen radikaalsem), kuigi see tunduvalt suurendab riski momenti isiklikus elus. Risk? Jah, näiteks majanduslik (kirjanik saab palka vaid ilmunud raamatu eest); närvi suurema kulumise, jala tahapanijate arvu kasvu ja mitmed teised riskid.

Ma ei märka endas erilist lõhet inimese ja kirjaniku vahel. See viib vahel kummalise nähtuseni — tunnen heameelt osaksaanud inetusest; ometi on mul fakt pihus, ei pea valusast asjast rääkides enam ebamääraseks jääma!

Nõnda on lood kuuekümnene kirjaniku enesetundega. Selleni tuleb jõuda ja aastad on

siin abiks.

Kas inimene, kes kannab kirjaniku koorimat, on siis õnnetum kui teised? Üldsegi mitte. Pisut õnnelikumate ja pisut õnnetumate inimeste vahelise lahkmejoone määrab eelkõige inimese enda loomus ja teiseks see mõistatuslik Saatus, mida ju pole olemas, aga mis sellele vaatamata vahel väga otsustavalt toimib. Kirjanike seas on täpselt sama protsent õnnelikumaid ja õnnetumaid kui inimeste seas üldse.

Kui selline jaotumus peaks tegelikult eksisteerima, siis kuulun mina enda arvates kindlalt selle plusspooluse viiekümne protsendi hulka. Kurb oleks, kui keegi peaks minu laengu tasakaalustamiseks vaevatute sekka langema.

Kuuekümnene oskab heast inimesest rohkem lugu pidada kui tormakas noorus; väga heast inimesest rääkimata — noor seda vahet peaaegu ei märkagi.

Omaette peatükk elus on psüühilise mõnu tundmine heast inimesest ja ju siis ka vastaslugu, psüühiline vaevus, halvad üleelamised sinu jaoks mitte hea inimese vahel lausa pahatahtlikust tegutsemisest. Selles suhtes on mu elu, eriti viimased viisteist aastat, värvikas olnud, mängu on tulnud kogu spekter väga heast väga halvani välja; vahel mõlemat umbes võrdse kuhjaga, nii et enesetunde nooleke aina viskleb kusagil tasakaalupunkti kandis.

Inimestevahelisest harmooniast tulenev hingerõõm on eluiga pikendava kümne teguri hulgas üks olulisi. Kodu võib väga edukalt kompenseerida maailma, mis juhtub vahel sekka inetu ja kuri olema, võib põhjustada kibestumisi ja tarbetuid pingeid. Kõigele viimasele kümmeaastal aastal juhtunule vaatamata on minu hingerahu alal ja pea pole halliks läinud.

Olen end alati püüdnud häälestada selle aasta või selle perioodi tähtsaimale, et kõik muu tunduks üsna kõrvaline või päris kõrvaline. See aitab ainult kindlas koguses antud vaimuenergiat täielikumalt suunata oma rahva huvide teenimisse. Viimase viie aasta jooksul olen näiteks suutnud igal aastal raamatu kirjutada («Maailma viljad» III—IV, «Taimetark» III, «Elupadrik», «Maailma viljad» V, «Arve Jomm» VI). Kirjanikud teavad, et ka päris noore ja täitsa tugeva mehe koorimusena ei teeks see kogum häbi.

Olen unistanud, et pääseksin täiesti olmeiseikadest, mis võivad mõne päeva juba ette häirivaks teha. Üldiselt oleksin nagu optimistlik mees, aga olmesfääriga tegelevad kaaskodanikud on vahel otsata leidlikud pisaasjadega su tuju rikkuma. On isiksuse seletamatu ebaproportsionaalsus — suur ettevõtmine, suured raskused on rohkem jõudu-

mööda kui mõttetu võitlemine totrate pisiseikadega, seal tekib tihti kiusatus anda loobumistvõit.

Töörõõmu tunnen kirjutamise perioodil, palju vähem on mulle seda antud raamatu väljaandmise ajaks.

Olen ligi kaksikümmend neli aastat (1963. aasta suvel jäin vabakutseliseks) teinud vaid seda, mida olen tahtnud, milleks tundnud seisusidi, mida hing igatsenud. Muidugi pole kõike igatsetut suutnud, kuid mõttetu tegevuse (lobisemine, nina tuule järgi seadmine, «tellimustöö», ümberorienteerumised- uutised, ülemustelega meeldimine jne) olen viinud sellise miinimumini, et tagantjärele isegi imestan. On võimalik! Varsti kaksikümmend neli aastat pole ma ainsatki rida raha pärast kirjutanud, ikka ainult väljaütlemiseks. Loomulikult on seetõttu korjunud palju ridu, mille eest raha maksmata jäetud. Suurimast majanduslikust hädast on mind ikka päästnud perekond ja sugukond. See kõik kokku kõlab nagu kahekümnenda sajandi muinasjutt. Eks ma olengi elanud pooleldi muinasjutus, nii heade haldjate kui kurjade vaimude seas. Kui eesti rahval kannatust, ehk saab kunagi tuleval sajandil lugedagi — muinasjuttu kahekümnenda sajandi teise poole kirjaniku eluproosast. Kui palju mõni siis häbeneb või ei häbene ennast, on tema eetika asi.

Hiljuti ilmus mu esseistliku kallakuga kogumik «Rõõm päikesest», seal on veidi pikemalt juttu kirjaniku loomepsüühikast ja kirjaniku rollitunnetusest, ei hakka seda siinkohal refereerima, kuigi käiks tänasesse teemasse. Õelgem vaid seda, et terve inimese psüühika on üks tervik, kirjanikust inimese kogupsüühikas võib loomepsüühika osamaht olla üsna suur. Kirjaniku psüühilise tervise seisundit näitavad tema raamatud.

Füüsiline enesetunne? Noori ehk üllatab asjaolu, et kusagilt neljakümnendast või neljakümne viiendast eluaastast alates võib inimese tervis hakata paranema või siis stabiliseeruma, kuuekümnene aga olla juba päris karastunud mees. Tervise tase on väga individuaalne nähtus, kuid selline tendents on olemas. Seda võib seletada mitme teguri koostöuga. Üle neljakümnene mees on oma positsiooni elus juba leidnud; varasemad tervisehäired on sundinud enda organismi tundma õppima ja arvestama; elutarkuses võtab aina suurema mahu enda alla õige aastakava, päevarütm, toitumistava ja karastamismooduse arvestamist; varasem võimalik tormakas asendub üha enam tasakaalukusega; organismi enese salapärased reguleerimis- ja kaitseprotsessid muutuvad aina treenitumaks, töökindlamaks; ja inimene muutub lihtsalt targa, muidugi see, kes siis veel sellesuunaliseks muutumiseks võimeline.

Meie elu ja olu on kätte keerukaks läinud, nõnda et kuuekümneseleki on vahel tegemist enda leidmisega või enda terviklikkuse säilitamisega. Tõeline elu ja samas tõelise pähe pakutav ersats või koguni takkajärele praagiks kuulutatud eluviis on niivõrd sassiläinud segapuntraks vanutatud, et nõuab vaprust ja vastupidavust, kui seda harutama tahad hakata. Ja neid on õieti väga vähe, kes kõik eelnevad aastakümned vahetpidamatult on püüdnud tõelist elu otsida ja oma hääle selle kaitseks kuuldavale toonud. Ja mis neistki on saanud?

Seaduspärane on, et tõeline otsija seda siiski rohkem leiab kui teine, kes otsida ei taipagi.

Üsna noor inimene võtab maailma asju paljus sellisena, nagu need esimesel pilgul näivad. Näivus aga võib olla samahästi tõelise ühe pilti kui ka võltskoopta. Kuuekümnene on rohkem harjunud vaatama näilisuse taha. Ikka rohkem hakkad taipama, et maailmas aina mängitakse suurt tsirkust, mis inimese seisukohalt vaadates võiks täiesti olemata olla. Kui tsirkus elule vaid pisut värvi annaks, sellega võiks leppida, aga kui tsirkus muutub asjaks iseeneses ja sellisena elu täiesti varjutama kipub, enda alla matab, siis hakkab inimesest kahju.

Vahel igatsed päriselu järele nii, et hingel on valus.

Oleme näinud inimest mõnitavaid ja alan-davaid määrusi, milles hirmutamiseks aina suurt rooska vibutatakse, nagu oleks terve rahvas ikka ja jälle potentsiaalne kurjategija, või siis kuritahtlike kalduvustega inimkogum. (Ajaloost ometi teame, et potentsiaal-sed ja otsesed kurjategijad on olnud just riigid.) Mentaliteet peab kardinaalselt muutuma, muidu asjad ei saa paraneda. Otsustamiste aluseks olgu inimkeskne lähtekoht, riigil tuleb end seada rohkem inimese järgi, mitte ikka vastupidi. Kui inimene kord hakkab märkama, et just tema väärkuse austamine on põhilisi mõõdupuid, et just tema ainuomasus, tema erinäolisus on inimeste maailma peamine väärtus, alles siis pääsevad paisu tagant välja ta isikupärased võimed ja teiste omast erinev energiahulk. Rahva saatuse võti on võimalikult rohkemate isiksuste puhkemine; see esmajoones, see on primaarne, teisele nähtus oleks siis iseenesest nagu muuseas tulev tööviljakuse kasv ja majanduse tõus ja muu taoline teisejärguline, mis siiani kärarikkalt primaarseks on seatud. Kui me ei taha mõista, mis on esmane ja mis on vaid selle järelkaja, siis jõuame ummikusse. Aga tupiku lõpuotsas ümberpööramine on vaeviline ja võtab aega, pealegi sajab peaaegu kogu inimmass oma senise liikumise inertsi mõjul sinna hunnikusse kokku.

Mina ei pea praegu midagi ümber mõtlema, ei pea kübeme võrragi uut moodi mõtlema hakkama, ei pea häbenema ainsatki rida oma mahukas loomingu, olen ikka oma teadlikud aastad väga kindlalt ainult ühes suunas (mida paljud kaaskodanikud on aastate viisi millegipärast just tupiku suunaks pidanud) läinud, kompassiks ainuüksi omaenda sisetunne, mõistus ja loogika; olen sellisena tänasesse jõudnud mitte tänu, vaid vaatamata keskkonnale.

Tuleb välja, et kuuekümneseks olemine võib olla omaette saavutus. See väide pole upsakus, on lihtsalt sellise fakti konstateerimine, mis praegu paljudelegi tõena paistab.

Tulen veel kord varasema mõtte juurde tagasi, sest pean seda inimühiskonnas kõige olulisemaks — inimese loomulikolemise juuri ei tohi katki lõigata. Kui kasvatatakse karja viisi üles silmakirjatsejaid ja valetajaid, siis alandab see nii neid õnnetuid kui ka kõiki meid teisi, kes me sellesamas ajas elame, kaasinimesed oleme.

Kõige suuremat hävitustööd inimeseks-olemise juurte kallal teeb bürokraatia. Bürokraatia näost ja olemusest on viimasel ajal trükisõnas räägitud, et hakka seda siin kordama. Utlen vaid, et kuuekümnenesena on mul bürokraatide osas nii meeletult suur isiklike lävimiskogemuste kuhi, et ei tea, mis selle tarkusega peale hakata. Olen üsna nõutu. Võiksin terve rea kõige tõupuhtamaid bürokraate meie keskelt üles lugeda; aga sedasama võib ka iga teine, kes vähegi lahtiste silmadega enda ümber vaatab; ma poleks eriti originaalne.

Bürokraatia põhitunnus on piiratus. Nende ideaalis peab kogu ühiskond just täpselt niisama piiratud ja nudistatud ja kohitsetud olema, ainult siis ei häiri ümbritsev elu neid enam ja nad rahunevad. Püüdluste paradisis on häirimatu bürokraatiarahu, kus kollektiivse vastutamatus süsteem teeb nad karistamatuks.

Ma pole kollektiivse vastutamatus printsiipi elus kordagi aktsepteerinud, olen ka bürokraatiapadrikus alati konkreetset süüdlast otsinud ja enamasti leidnudki, mis on vahel omamoodi ime.

Inimene on inimene; inimene tahab kõike oma mõistusega mõista; inimene, inimhulgad ei tohi muutuda manipuleeritavaks (see viib katastroofideni); inimene lihtsalt elab sünnist surmani, aga mitte mingist suvaliselt seatud kuupäevast kuupäevani — ühe etapi niipidi, teise risti vastupidi. Sünd ja surm on igaviku seaduspärasused, nende kõrvale ei saa inimese tahe midagi samaväärselt tuua.

Ainukene asjalik bürokraatia antud negatiivse õppetunni ärakasutamise moodus on teha sellest lähtudes ilus ideaalriigi mudel.

Ma ei tea kas teistel, aga mul on vahel õdones tunne kolmanda aastatuhande lävel. Kas me ei paista seal suurte lollidena? Saan aru, et tark inimkond on alles väga nooruke nähtus; näiteks taimi hakkas ta toiduks kasvatama alles 10 000 aastat tagasi. Noorukesele-rumalukesele võib ju mõndagi andestada, aga kas ikka nii palju andestatakse? Ma ei usu. Järelopõlved häbenevad meid.

Kui vahel ühiskonna keskel väga hinge matab, siis ma taandun loodusse.

Narkomaania tunnus on see, et meelemürk muutub tugevaks naudinguks, mida aina uuesti ja uuesti korrata tahad. Nikotiin, alkohol ja oopium ei ole minu narkootikumideks saanud. Kas igahommikuse tassi kangevõitu teega saadav kofeiiniannus on juba narkootikum või mitte, ei oska ise otsustada. Tõsisem on lugu looduse, aia ja lugemisega — kui võtta definitsiooni aluseks soov aina korrata ja korrata naudingut, siis on minu puhul tegemist tõelise narkomaaniaga, ütleme narkomaania mingi alaliigiga. Ei salga, et loodusesse pääsemine on nauding, aias olemine on nauding. Iga hingega aednik teab, milline mõnu on astuda oma aeda, kus iga taim oma sünni ja elulooga on su parim tuttav, sa vaatad neid kordamööda lihtsalt naudinguks, ütled mõttes mõne hea või julgustava sõna, annad joogivett või lihtsalt silitad käega üle. Sa seisatad, vaatad, mõtled, mõnuled. Kõrvaline silm ehk fikseeriks — seisab tühja, ei tee tööd. Selle mõnu ajendatuna on ilmselt sündinud ka raamatud «Taimetark» ja «Maailma viljad».

Sama ahvatlev on raamatute lugemine. Tööperioodil olen enamasti väsinud, ei suuda küllalt süveneda, aga siis vahel võtan end nädalaiks kõigest muust maailmas vabaks, et sukelduda vaid naudingusse.

Olen ilmselt naudingumaias tüüp, päris narkomaani kalduvustega.

Nõnda suudan ma mitut moodi kaduda reaalsest päevast.

Ära ei põgene ma mitte selleks, et probleeme olematuks kustutada. Vastupidi, probleemid panevad mind mõtlema, tegutsema, ma ei ole kunagi nende ees silma kinni pigistanud. Need perioodilised kõige unustamised just aitavad probleemidega elus rinnutsi kokku minna, sest on vaimsele, psüühilisele ja füüsilisele tervisele toeks. Põdur mees pole võitleja mees.

Intelligentsus olevat kohanemisvõime. Tuleb siiski selget vahet teha, et kohanemisvõime väärastused (pugemine; kust tuul, sealt meel) ei kõnele intelligentsusest, need ehk kinnitavad hoopiski vastupidist. Tõeline intelligentsus on ikkagi võime endaks jääda, endateostamine isegi olude kiuste; mitte juhuolu-

dele järgi anda, vaid püüda segadikust kõrgemale tõusta; ja mitte sogases vees kalu püüda. Sogases vees sekeldajate üks ilmekaid tunnusjooni on salajane pealekaebamine; anonüümsuse kaitsevarjus teistele halba tehes endale kannuseid teenida. Iga selline pealekaebaja või siis samaväärne salakaristaja suudab mind ikka ja jälle inimliku inetuse asjus üllatada. Nendega ma pole pikaajalisele elutreeningule vaatamata suutnud harjuda. On jälgid.

Usk on inimese üpris hea aviventii. Mida nõrgem inimene, seda suuremat tuge võib ta usust saada. Millesse või kellesse uskuda, see on juba iseteema, mis väärriks omaette arutamist. Minu usutunnistus? Usun tõesse ja töösse. Kes tööd teeb, sellele jääb ülskord õigus. Kekseldagu, jamatagu, mulisetagu ümberringi kui palju tahes, sina tee rahulikult (nii rahulikult kui võimalik) oma tööd. Kui su konkreetne töö pole inimsuse vastu suunatud, ju siis korjub su lustist kaaskodanikelegi mingit kasu.

Nõnda jõuadki kord kuuekümneseks.

Elupagas kasvab ja käib isiksusega kaasas. Elu jooksul tehtud töö on su pagasi üks olulisi osasid. Elupagas kuuekümnesele on nagu usaldusväärne parv, mis kannab sind vee peal; kuuekümnest pole enam nii lihtne uputada kui noorukest inimest; polegi võimalik olematuks vaikida.

Kas sa elaksid kuidagi teisiti, kui elu uuesti otsast peale antaks? Ei usu, et samas keskkonnas ja samas ajalõigus eriti teistmoodi elaksin. Inimene saab geenidega ja ehk veel millegi muu meile mitte teadaolevaga siiski nii palju ettemääratud kaasa, et ta konkreetsele välistingimusele reageerib üsna stabiilselt. Iseasi muidugi, kui teistsugustesse tingimustesse seatakse, siis ta küll elaks teistmoodi. Ilma sündides ei tea ju keegi meist ette, kuhu ta juhtumisi satub, millisesse aastatuhandesse või millisesse ühiskonnakesse, seepärast on suur loodus temasse aastamiljonite jooksul talletanud igaks juhuks väga erisuguste välistingimuste (koopast lossini) assimileerimise võime, võimalikult rohkemais eriolukordades ellujäämise ja eneserealiseerimise võime, et seegi konkreetne indiviid suudaks oma bioloogilist ja sotsiaalsetki missiooni täita. On tõenäone, et kuhugi hoopis teise ühiskonda kukkununa elaksin oma elu mõnes suhtes teisiti; näiteks kodanikuna teisiti, aga isasena või siis isana nõndasamuti. Ütleme, et inimesele on antud sadakond erisugust rolli, kõigi nende teistsugune omavaheline kombinatsioon teises keskkonnas annaks loomulikult uue kogupildi, mida eluks nimetame.

Aastavahetusel 1986/87

VAATENURK

TOOMAS HAUG
Talvet Eestis

Jüri Talvet. *Ambur ja karje*. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 72 lk.

Jüri Talvet on avaldanud teise kogu luuletusi. Autori seniste erisuguste tekstide põhjal teame, et ta liigitub nende hulka, keda iseloomustab kultuurihardus ning romantiline pürgimus puhtusse ja valgusse, kusjuures viimaste konkreetsem sisu jääb tavaliselt tumedaks. Pimedus ja valgus ongi Talveti mõtte- ja kujundisüsteemi põhimõisted (vt nt ta artiklit A. Kaalepi juubeliks, «Looming», 1986, nr 6). Talveti elu- ja kultuurikäsitlus kipub aga nii kergesti taanduma neile vanatestamentlikele algkujutlustele, et muudab ta toodangu mõnevõrra üksluiseks ja äraarvatavaks, mis juhtub isegi keeruliste sümfooniatega, kui neid mängitakse ainult kolme duuri peal.

Ja tõsi — «Ambur ja karje» sisaldabki ootuspäraselt ülimalt luulelisi tekste, mis hooti otse eksalteeritult kuulutavad head ja puhast. Keskkel kohal on jälle pimeduse ja valguse ning mõnede nende sünonüümide vaheline võitlus. Kõlama jääb paatos, mis ülistab romantikute vanu häid binarisme nagu vabadus — surm, armastus — surm jms.

See võiks olla üsna igav, kui me ei märkaks oma üllatuseks, et Talveti originaal-luulekogu tekstid on tõlked! Täpsuse huvides peab muidugi ütleva, et nad mõjuvad nagu tõlked. Ent jätkem siinkohal kõrvale küsimus, kas tegu on mugandustega või kasutatakse tõlkelisuse-efekti kunstivõttena või on nähtuse taga ebakriitiline lugemus. Igal juhul on Talveti luule kujundisüsteem eesti luulele võõras, kuigi iseeneses järjekindel. Eks näita see ühelt poolt luuletaja seosmist selitatust, teiselt poolt aga mingi allaheitva mõjualika toimet. See on pärit ilmselt hispaaniakeelsest kultuurkonnast, alalt, mida Talvet vaibumatult propageerib. Nüüdki oleks võinud tekstidele lisada tausta valgustavaid kommentaare. Kas näiteks palmi-kujundil on kaugemaa luules traditsiooniline tähendus nagu eesti kasel või pihlakal, kes kasutas hispaaniakeelses luules esimest korda palmi jne. Et see vääriks võrdlev-ajaloolist etüüdi, seda kinnitavad kas või Talveti read «Kuid nagu palm/ ei võta vastu/ ma oma ihusse rauda». Eesti luulest

tulevad kohe meelde rannamännid, mis sümboliseerivad visadust ega luba emigreerida.

See on ainult üks näide, missugused segadused tekivad luule tõlkimisel. Õigluse huvides peab kohe lisama, et osa Talveti palu, mis räägivad üksindusest, armastusest, türanniast ja muust inimlikust, on siiski piisavalt kohalejõudvad. Ega Talvet polegi keeruline luuletaja. Kui ta luuletused tõlkida hästi traditsioonilisse eesti luule kujundisüsteemi, siis sarnaneks ta loojapale tõenäoliselt K. E. Söödiga. See näeks välja umbes nii. Talvet, «Kuuvalge armastus»:

Maona suudleb kuu
sinu paljast keha

Palmi embus soe
juurte vaikusega
(vabaduse nõör
sind ei hoia enam!)

Palmi embus soe
juurte kasvudega

Kurjalt kasvab maa
kurjalt kasvab tema
(vabaduse nõör
sind ei hoia enam!)

Armastuse peod
kalli külmal kehal

Tõlge eesti keelde: Sööt, «Tema tuli vastu»:

Tema tuli vastu, vaatas silma,
Vaatas naeratades, kelmikalt . . .
Oh, ma sain ju aru sellest pilgust,
Mis kui säde lendas kulmu alt:

Tema armastab mu rõõmsat tuju,
Armastab mu laulu lõbusat,
Armastab mu inimlikku nõtrust,
Armastab mu armu palavat.

Talveti vastandamist eesti luulekultuurile võiks jätkata ka teises vaates. Talveti palades on selgelt tunda inspiratsiooniallikate katoilikklik traditsioon. Ta on paljusõnaline ja sugereeriv, rõhutatult pidulik. Mõju saavutamiseks kuhjatakse läikivaid esemeid, suitsutatakse uimastavat viirukit, otsitakse hämar-tundlevaid lähenemisteid. Midagi pole parata, eestlastele on omane protestantlik traditsioon ja see teeb panused muudele asjadele: lihtsus, täpsus, spontaanse pihi asemel vaoshoitud ja kaalutud kõneviis (vrd ka tsiteeritud luuletusi).

Luule olevat küll alati ja igal pool üks. See võiks olla Talveti trump, aga ta pole seni osanud seda välja mängida. Ta pole osanud piisava sujuvusega oma kujundisüsteemi eesti luule külge haakida, et kahel hulgal tekiks ka mingi ühisosa. Praegusest tõrjeseisundist paar näidet. Kui Talvet pealkirjastab luuletuse «Lumevalgus» ja jätkab lume kujundiga, siis assotsieerub see eesti lugejale kohe Paul-Eerik Rummo luuletusega «JAH MA NÄGIN LUMEVALGUST/ ükskord kui ma polnud laps// ning ei kirjand seda valgust/ ükski langev varjuhaps» jne. Talvet: «Lumeväli tõusmas üle palmi (maa sugukarje)/ lumevalu kõrgemal kui uni ja öö (iha laternad)» jne. Tõrje on täielik, kuigi Talveti luuletus mingi teise kirjanduskeskkonna mõõdupuude järgi ei pruugi olla halb.

Kultuuri temperamenditüübi seisukohalt on eriti oluline armastuse käsitlus, teema, mis Talveti luules on aukohal. Eesti lembeüürika tüüpilistes näidetes, Suitsu «Valges käes» ja Visnapuu «Kuteses» on teemat käsitletud diskreetselt ja tsensuurset, armastatud ikoniseerib «valge käsi» ja «kitsas käsi», needki imaginaarsed, eemalviibivad. Talveti tekstid pakuvad teist äärmust: kogu loodus on erotiseerunud («maa sugutõmblus», «maa sugukarje»), inimkeha nähakse teisiti («su taevalikest mändidest/ õilsamate jalgade vahel», «tormi ja mere jalgade vahel», «päike mu jalgade vahele saatis oma noolte tumedaid välke»). Näeme, et Talvet on lõunamaise kultuuri temperamendi esindaja Eestis. Kas viimane, tõu küsimuse seisukohalt langetatud otsustus tähendab eitavat hinnangut Talvetile? Sugugi mitte. Talvetil on oma koht ka eesti kirjanduse piirides. Ta on ärkamisaeagne luuletaja. Toonased värsisepad alustasid niisamuti, küll saksa inustusel, aga põhimõtteliselt tegid nad sama-sugust kirjandust nagu Talvet praegu. Oleks Eesti äsunud mujal, seisnud mõnes teises võimkonnas, küllap oleks siis ka meie kirjandus võtnud teistsuguse ilme. Aga nüüd on juba hilja midagi muuta.

JELENA SKULSKAJA Inimene «surnud vööndis»

Як Иызэрюют. Мужские танцы. Перевод Н. Абашинной. «Советский писатель», Москва, 1986. 288 lk.

«Näete nüüd, meie õpetajad on mõtlev rahvas, äärmiselt korralik, kasvanud Turgenevi ja Štšedrini mõju all, ometi see inimene, kes käis alati kalossides ja vihmavarjuga, hoidis oma pihus kogu gümnaasiumi tervelt

viisteist aastat! Ja kas ainult gümnaasiumi? Kogu linnal!»

A. Tšehhov, «Inimene vutlaris»

Loomulikult ei taha keegi meist olla Belikov, inimene vutlaris. Ent juhul kui kõik ümberringi on natukene Belikovid, kõik elavad tsirkulaaride ja ettekirjutuste järgi, siis polegi see asi nii halb. Otsekui haaravas mängus, kus kogu võlu seisnebki reeglitest kinnipidamises.

Meie elus on «surnud vööndid». Tänase päevani ei pannud me neid tähele. Nõnda ei panevat tähele suurlinna meelelet murinat kusagilt Austraalia kaugeimast punktist esmakordselt linna toodud pärismaalane. Aga siis, kui kasutada Juri Vlassovi täpset määrangut, saime kõik korraga nägijaks. Ja nii asusimegi kõik üheskoos üksteist lühinägelikkuse pärast hurjutama, justkui oleks tegu olnud silmaarstide hooletusega!

Kuid «surnud vööndid» jäid. Ma ei pea praegu silmas sugugi mitte neid alasid, kus peaksid tegutsema uurimisorganid või ühiskondlikud organisatsioonid.

Kõlblusnormide deformatsioon, sisukuse hülgamine ning tõelise žonglööri osavusega ümbertõstetud väärtused viivad lõpuks väljakujunenud sotsiaalsete tüüpide purunemisele. Ning inimene, kes ei suuda leida oma sotsiaalset vutlarit, võib selles situatsioonis pea kaotada ja kõik sidemed ühiskonnaga katkestada. Otsekui mööda maad lohisevad paelad pidurdavad nad tema teed eikuhugi.

Jaak Jõerüüt kirjeldab juba ammugi inimesi, kes on omavaheliste suhete tüütud kammitsad katki rebinud. Vaid olemise kaks poolust — lapsepõli ja surm — suudavad neis inimestes aeg-ajalt liikuma panna mingisugused hämused, lämbed, rasked mälestused teistsugusest elust. Et end säilitada, suubuvad Jõerüüdi kangelased surma nagu lapsepõlve — muretult, lapsepõlve aga meenutavad nagu surma — kavaldades.

Nad elavad, alludes jõule, mis määrab nende elu kulu; nad alluvad algoritmile, mis määrab nende saatuse, kohanevad mängu reeglite ja tingimustega, millel ei ole ja mis ei vaja mingit seletust. Nad võrdlevad endid vaid endasugustega ja on veendunud, et maailm sulgubki neis. Seepärast ei tunne nad ei tuska ega pettumusi. Pigem vastupidi; kui näiteks Mats jutustusest «Leping» unustas oma pilgu veidi pikemalt jäävangis järvele ning tundis vastu oma tahtmist, et maailmas on veel olemas asju, «mida ei planeerita ega juhita», põrkus ta kohe tagasi, nagu oleks näinud midagi võõrast ja mõeldamatut.

Reeglite järgimine annab teadmise ja vabastab mõistmisest. Määramatus kaob nimetamise hetkel. Jutustuse «Leping» kangelanna on naine, kuna ta nimi on Hanna,

kangelane on mees, kuna kannab nime Mats. Hannale meeldib importpesu, sest paitades tema kehavorme veenab pesu lõplikult, et ta kuulub naisukku. Matsi kirjeldatakse pintsaku, pükste, nõõpide ja sokkide kaudu, kuna just need annavad veendumuse, et katavad mehekeha. Üksikasjalikult kirjeldatakse Tallinna linna, Mustamäe linnaosa, liikumisteid, tänavaid, söödavat, joodavat, lõhnu, mis täpselt vastavad pudeli etikettidele.

Hannal ja Matsil sünnib laps, kes saab nimeks Indrek. Mõne aja pärast ta sureb. Lapse sünnist teatati ainult Hanna emale, seepärast pole vaja ka surmast kellelegi teatada. Mats arutleb: «Siis tuleb suvi, Indrek ei õpigi ujuma, ei vanamoodsad ega moodsad vaated suuda tema veesolekut keelata või teda selleks sundida, ja ongi hea, pole vaja karta uppumist, pole vaja karta, et ta jalgrattaga sõites auto alla jääb, et põhlal võib rästik hammustada, pole vaja peljata lapsemõrvareid ega maailmasõdu, mis teda ähvardaksid, nii palju muretust korraga...»

Selles arutluses ei ole laastavat kurbust, pettumusi ega hinge käristavat hüsteeriat. Diplomeeritud ökonomist Mats istub raamatukogu lugemissaalis, valmistub kandidaadi-minimumi erialaeksamik, koostab õpingute plaani, mõtleb, kuhu minna lõunatama, et järjekorda vältida, tõmbab asjaajamiste nimekirjast mure maha.

Jutustus «Leping» algab lausega: «Hanna ja Mats armastasid teineteist.»

Lugejas on peidus üksjagu automatismi — kuulnud, et inimesed armastavad teineteist, ootamegi juttu nende armastusest: traagilisest, õnnelikust, veidrast, totrast, võltsist, arvestavast... Ja tormamegi ridasid pidi otsima vähemalt vihjetki nimetunnetele, emotsioonide ja impulsside tavalistele tugipunkti-dele. Ning lõpuks, pärast lapse surma, tahame katarsist, mis puhastaks kangelase (kogu taaga alt — nagu peab) ning rahustaks meid endidki.

Ja ei leia.

Siinkohal võiks muidugi raamatu kinni lüüa ning suunata oma ärritus Pissarevi moodi kriitikasse. Kuid selle kõigea võib ka oodata. Parem tähelepanelikult kuulatleda iseenda sisemust. Selles ebainimeste ebaarmastuse loos on midagi piinavalt tuttavlikku. Ning kui me nüüd, erinevalt jäätunud järve ääres kohkunud Matsist, ei heitu, siis satumeagi koos autori ja tegelastega ühte täiesti reaalsesse, tänasesse, meie elu «surnud võõndisse».

Kus:

Kümneaastane koolipoiss Martin nutma puhkeb, saades aru, et ta elu on läbi ja lohutust pole leida kusagilt. See enesekindel noormees teab, mis asi on Damoklese mõök ja kes

on raamatuskorpion, ta lemmikraamat on «Eesti Nõukogude Entsüklopeedia». Kuid ta ei osanud õigesti arvutada, millise telefoninumbri järgi võiks ema üles leida, kui teda vaja läks. Seega ilmnes, et tema rangelt planeeritud elus on lünk ning kogu ehitis kukkuski kokku («Õhtupoolik tsiviliseeritud maailmas»)!

Kus:

Oma funktsioon elus tuleb määratleda kohe varases nooruses, koheselt joonestada oma koordinaatide süsteem. Kaks kuenda klassi õpilast, kaks «kuningat», lähevad jõudu katsuma. Kuid kaklust ei toimu, sest nad saavad aru, et elus ei pea nad midagi jagama. Ühele neist jääb füüsilise üleolek, mis määrab kogu ta edasise eksistentsi, teine hakkab kergelt naisterahvaid murdma ja ka see määrab tema tähenduse maailmas («Sanatooriumi aed»).

Kus:

Juhul kui täiskasvanud inimestel tulebki kokku puutuda, siis jäävad nad üksteise jaoks vaid hägusteks sümboliteks. Tallinnasse saabub turisti ülesannet täitev välismaalane, kelle võtab vastu peremehe ülesannet täitev põliselanik. Koos veedetakse mõned päevad, kuid nii, et mitte midagi teada ei saaks, mitte midagi ei mõistaks, mitte midagi ei omandaks. Sellest hoolimata lahkuvad nad teineteist täiesti rahulolevalt. Mister Dikshit veendus, et väikerahvad, kelle olemasolust talle kunagi oli rääkinud Bombay ülikooli professor, eksisteerivad, põliselanik aga loetles ausalt üles kõik vaatamisväärsused ning täitis seega oma ülesande («Mr. Dikshit»).

Kus:

Loomingulise tööga tegelevad kangelased ei erine mitte millegi poolest teistest tegelastest. Kirjanik novellist «Kirjandus» loob piisietüüdi võsast. Seejärel lahkab ta oma teose arvutusmasina täpsuse ja põhjalikkusega kõikvõimalikeks parameetreiks, suhtudes kirjutisse mitte kui kirjandusteosesse, vaid nagu teaduslikku ja ta pretensioonikus viib absurdimi.

Peeaaegu kõik tegelased on pidevas tegevuses: värvivad, korrastavad, järjestavad, siluvad, klanivad, ümardavad nurki.

Mis neid siis eluga seob, mis veenab neid oma olemise reaalsuses? Veenab deodorant, millega piserdatakse kaenlaauke, soke, helilitakse kannakesi...

Agas mis siis saab, kui mingi teistsugune elu, millega küll sidemed ammugi katkenud, end peale sunnib, endast teada annab? Iga hinna eest tuleb püüda sääraast õudu vältida! Nõnda kohkub Selma, leides metsast ajalehetüki, milles teatatakse Hemingway enesetapust. Mitte teada, mitte mõelda, mitte mõista («Hemingway surm»)! Nõnda kohkub René,

kuuldes oma naist unes rääkimas saksa keeles, mida too ei oska, ning ta arutab mõttes läbi kõik üldteada andmed unes kõnelemise kohta, mis tema peas korralikult tallele on pandud («Aastatuhande lõpp»).

Kogu raamatus on vaid üks novell, mille tegelastest rääkides mainitakse, et neil olid kunagi ka inimlikud tunded. Tegelasele meenub äkitselt keset matemaatilisi uuringuid, et ta igatses omale alati kahte koera. Ta kirjeldab neid, kujutab neid elavalt ette ning ütleb lõpuks lapseliku naiivsusega: «Vahel nad haugusid» («Igavene suvi»). See on ka ainuke teos, kus tuletatakse meelde lootusetult läinut, tuletatakse meelde neid normaalse lapsepõlve harvu pilte, mis veidra atavismina on tegelaste ajadesse pidama jäänud.

Kangelaste jaoks tragöödiat ei ole. Neil oleks kõik läbi, kui neil üldse miski oleks alanud. Kui neil oleks aistingute asemel olnud tunded, informatsiooni asemel mõtted. Kas Jaak Jõerüüt on irooniline? Võimalik, et on! Kuid mina arvan, et ta on eelkõige tõsi-

ne. Ta tuli oma tegelaste järel sellesse «surnud vööndisse» ning näitas meile nende suhtumist maailma, eraldumata neist traditsiooniliste vahenditega (iroonia, grotesk, kontrast, vihje jne).

«Aga lubage!» tirib mind varrukast nõudlik lugeja. «Kuidas siis nii?! Aga moraal? Mida kirjanik meile õpetab?»

«Ah, jätke,» vastan, «kõik need aastad on meie kirjandus moraaliga sama hästi toime tulnud kui rahvamajandus koguplaani täitmisegagi . . . Ärgem hakakem nüüd nõudma seda, mida nad ei peagi meile andma.»

Meie ühiskonnas on hinge, tunnete ja mõtte «surnud vööndid». Neid ei pühi minema ei käskkirjad, uutmise tuuled ega novelli moraal.

See on ühtaegu kurb ja kohutav. Mõelgem selle üle. Meile vaid näib, et ei jätku jõudu. Ning Jõerüüdi andekas, tõsine ja ettenägelik raamat aitab meil märgata seda, mida me ajuti tähelegi ei ole pannud.

VIKERKAAK

TOOMAS KALL Õhtul, pärast etendust

Hermaküla Lenin kui näitlejatöö üllatab millegagi, mis erineb tavapärasest karakterivõii tüübiloomingust; milles püüad oletada ümberkehastumiskunsti harva erijuhtu.

Teatrimärkmik 1977/78

Eesti NSV teeneline kunstnik Evald Hermaküla lausa lendas majast välja. Etendus ja näitleja — mõlemad olid läbi, rohkem ei olnud tal endast anda. Nüüd ainult õhku . . . Kohe . . . Aplausi ootamata . . . Kummardamata . . . Grimmil maha võtmata . . .

Näitleja seisib teatri peasissekäigu ees ja vaatas linna. Ülejõe säras tuledes. Kümneid kordi nähtud pilt, aga ikka ilus. Hermaküla tundis, kuidas kodulinna nägemine talle südamele surus. Kurk muutus kuivaks, silmad hakkasid kipitama. Äkiline meeleliigutus ei sobinud siia, mõistis näitleja, kuid teisest küljest: pidi ta siis oma rõõmu häbenema, kui nägi, et üks ta suuri unistusi täide oli läinud?

«Kes oleks võinud arvata, et ka siin kauge kubermangu provintsis on kunagi nii palju lambikesi . . .»

Heldimus läks üle niisama järsku, nagu

oli tulnudki. Hermaküla kuivatas pisarad, surus põidlad harjunud kombel vestitasku ja laskis end koos rahvaga rahulikult allavoolu, linna poole kanda. Nii oli kõige mugavam, pealegi oli rahvas talle lähedane.

«Temale ju kunst kuulubki,» käis ammu- ne mõte läbi pea. «Tõsi, meie töölised ja talupojad väärivad midagi rohkemat, kui seda on vaatamäng. Nad on omandanud õiguse tõelisele suurele kunstile,» arutas ta endamisi edasi, ja järsku oli tal tunne, nagu oleks ta ähmaselt, silmanurgast näinudki midagi, mis oli küll suur, aga seda vähem kunstiteos. Halba aimates tõstis ta pilgu ja nägi nüüd otse enda ees tervet majaseina katvat portreed. Ei olnud vähimatki kahtlust, sarnasus oli rabav. Näitleja Hermaküla tundis ära iseenda . . .

«Kui seal taga on aknad, siis need toad on ju pimedad,» oli Hermaküla esimene mõte. Aga veel hullem ootas alles ees! Järsku märkas näitleja, et tema portreed olid väljas igas mõeldavas kohas, igal poeaknal, igal suuremal seinal. Aga mis siis, kui see on juba tükk aega, vahest koguni mitu päeva nii olnud, ja tema, Hermaküla, pole neid seni lihtsalt märganud? Võib-olla arvatakse nüüd, et see talle väga meeldib?

«Inimesed, te ei suuda endale ette kujutada, kui ebameeldiv see minu isiku alalõpmata

esiletõstmine mulle on!» tahtis näitleja hüüda, kuid hää ei kuulunud sõna.

See ei olnud poos. Vähe on muide näitlejaid, kes oleks nõnda igasuguse paraadlikkuse, poliitilise sõnakõlksutamise, lobisemise vastu, kes peaks bürokratismiga nii halastamatut võitlust nagu Hermaküla. See mees ei salli inimesi, kes uhkustavad oma seisundiga või panevad halvaks rahvahulkade kogemusi. Põhimõttelagedust ja silmakirjalikkust peab ta näitlejale lubamatuks. «Kui inimesel sõnad lähevad lahku tegudest, siis see on juba päris paha» — seda Hermaküla kuulsat lauset oli nii mõnigi kuulda saanud. Ja nüüd olid nad otsekuu kättemaksuks tema pildid üles riputatud! Midagi vastikumat ei saanud enam välja mõelda!

Tänaval põlesid lõkkes. Hermaküla nägi vintpüssidele toetuvaid soldateid. Kusagil lähedal tärises kuulipilduja. Vaistlikult kobas ta pead — ei, parukas oli alles, nad ei tunne teda ära, või kui tunnevadki, siis seda enam lasevad tal minna . . . Näitleja astus lähemale. Need ei olnudki soldatid, hoopis võõni paljad teetõelised seisid labidate najal ja tegid suitsu ning keegi vindine pensionär purustas sुरूõhuvasaraga asfalti — öövahetus oli hakanud kraavi kaevama.

«Jõudu, mehed!» astus Hermaküla tõtlikul sammul lähemale ja tundis, kuidas miski sealjuures teravalt peopessa löikas. See oli üks tuhandest niidist, mis teda rahvaga sidus. Hermaküla ei hoolinud valust, need mehed meeldisid talle, ta pidi nendega rääkima. See oli teistmoodi rahvas, teatris ei näinud neid iialgi, neid võis kohata ainult elus. Hermaküla sirutas käed lõkke kohale. Mehed muutusid valvsaks, nihkusid koomale.

«Vaatasin siin, mismoodi te labida najal aega surnuks lõite,» alustas Hermaküla asjast endast ja vaatas silmi vidutades otse tulle. «Ma tahaksin teile ühte südamele panna. Tööviljakus on lõpuks uue ühiskonnakorra võiduks kõige tähtsam, kõige peamine . . . Eks ole? . . . Kapitalismi saab lõplikult võita ja ta võidetakse lõplikult sellega, et sotsialism loob uue, palju kõrgema tööviljakuse . . . Nõus?»

Näitleja sõnad avaldasid muljet. Pensionär lõpetas täristamise ja hakkas taskupõhjas koukima:

«Sul jutt jookseb, mine käi, too ära, minu poolt on r-rubla!» ütles ta otsekuu osatades.

Münt peos, võttis Hermaküla restorani ukse taha järjekorda. Tema ees seisid kolm ajaloo-osakonna üliõpilast.

«Kaua ootate?»

«Tund.»

Hermaküla silme ette kerkis ta enda noorus, mil ta iga tunni teadlikult, eesmärgi ni-

mel ära oli kasutanud. Need poisid tegid talle viha.

«Selle ajaga oleksite jõudnud midagi õppida.»

«Õppida?» imestas üks.

«Õppida?» imestas teine.

«Õppida?» imestas kolmas. «Kes sa sihuke üldse oled?»

«Mina olen näitleja,» vastas Hermaküla püüdlukalt nagu üliõpilane. Ta mõtles, et kui need kolm talle peksa annavad, siis jääb kindlasti mõni etendus ära, aga võib ka hullemini minna. Kahetsusega meenus Hermakülale ta noorem vend, kes siinsamas Tartus kunagi arstiks oli õppinud . . .

Õnneks lasti üliõpilased sisse. Hermaküla ei hakanud trügima, ei tahtnud nendega ühte lauda sattuda. Veerand tunni pärast hakkas ta mündiga ukseklaasile koputama. Šveitsער ilmus välja, laskis ukse paokile ja võttis rubla vastu. Vaatas münti, siis Hermaküla, siis jälle münti, uuesti Hermaküla. Ja jooksis kabuhirmus tagasi sinna, kust oli tulnud. Hermaküla ootas igaks juhuks veel natuke aega, kuid taipas siis, et sellel pole mõtet — inimesed lihtsalt kardavad, ja noori ajaloolasi tema tõde niikuinii ei huvita . . .

Taksopeatuses tungles tundidepikkune järjekord. Hermaküla mõistis, et viivitada olnuks äärmiselt ohtlik . . . Kui esimene takso lõpuks ette sõitis, astus näitleja julgelt kõigist mööda, seletas viisakalt, et tema on selle takso kütja, mistõttu tal on eesõigus, istus juhi kõrval ja andis aadressi. Sabasseisjad vahetasid pilke — kütja tundus nende meelest pisut kahtlane. Paar meest sööstsid Hermaküla poole, ent oli juba hilja! Takso võttis kiirust ja oli peagi käänaku taha kadunud . . .

Augukohtades rappudes tundis näitleja, kuidas roll lõpuks ometi taandus ja ta pika-peale iseendaks hakkas saama. Siiski, veel mitte päriselt. Sest miks muidu rääkis taksojuht hommikul vahetust üle andes tulinud kolleegidele juba ei tea mitmendat korda:

«Viisin öösel Hermaküla koju. Ta on ju kuulus mees, kõik teda teavad ja temast muudkui kirjutatakse . . . Aga ise on ta nii lihtne, nii lihtne . . .»

1979

Kozma Petrovitš Prutkovi isaisa Fedot Kuzmitš Prutkovi

Ajaloolisest materjalidest
Tõlkinud Ott Arder

Pigem rohkem kui vähem

Keegi austria intendant ei jätnud pärast Utrechti rahu kohemaid oma viiele kaasvõitlejale pidusööki korraldamata ja käskis oma

majordoomusel osavõtjate arvule vastavalt anda lauale viis kilu. Kui aga üks kutsu-
tuist, teistega võrreldes enam nobedust omav,
sätinud nii, et tema portsu ühe asemel kaks
kilu sattus, siis, märgates, kuidas vapraim
kaasvõitlejaist Bremsenburg von Eckstadt
nüüd temale määratud portsjonist hoopis ilma
jääb, hüüatanud intendant: «Mu härrad!
Kes kaks kilu võttis?»

Kohatu teretamine, karm karistus

Kuidas keegi vorstimeistrisell, švaab Andreas
Goltze, kes kogemata viisil oma armastatud
ja kombelise tütarlapse poole sisse juhtus ja
viimase lõunalaua taga istumas eest leidis, kus
see justsama oma isu küpsetatud tikutaja si-
sikonnaga rahuldus, järgmisel viisil teretuse
lausunud: «Oo, Amalia! Kui vaid mina olek-
sin tikutaja, siis, julgen loota, et suudaksin teie
taldriku enam kui ääretasa oma sisikonnaga
katta!» Misperale Amalia isapool, Magdeburgi
peametsaülem Karl Friedrich Wentzelrohde,
kes kohal olema juhtus, otsekui ussist nõe-
latud oma toolilt üles kargas ja seda Goltzet
vaskse püssivardaga kuni pimedani tümitada
võttis, ning kui teine juba üsnagi pehme, lau-
sus: «Tuhat püssilaengut sulle ristluudesse, sa

häbitu noor inimeselaps! Mina mõtlesin siia-
maani, et sina minu tütrele ausate kavat-
sustega lähened!»

Kangekaelne nupumees

Kõigile tuntud inglise suurnik Kutcharstone
võtnud kord tellida tõldsepalta kerge kaariku
kevadiste väljasõitude tarvis selle maa kombe
kohaselt leedikese nimetatavate tütarlastega,
millist siis tõldsepp tema hoovile ka toomata
ei jätnud. Suurnik aga kohemaid, vastvalmi-
nud kaariku iseärasusi eelnevalt proovile
panna tahtes kaarikusse hüppas, mispeale
viimane, aistest mitte kuhugi külge seotud
olles, selsamal hetkel raskuse jõust ülepea
kummuli paiskus, lord Kutcharstone'i kukalt-
pidi valusasti vastu maad heites. Tollest põ-
gusast katsetusest aga ei saanud ometi küll,
vaid ta võttis nõuks taas samal viisil proo-
vida, mistõttu ka kolmel korral uuesti kukalt-
pidi vastu maad potsatas. Ja niisama hiljemgi
veel, kuna ta alati, kui külalisi tulema juhtus,
neile enesega sündinud äpardust seletada
püüdis ja ikka endistviisi kaarikusse hüppas
ning ühes sellega vastu maad potsatas, kuni
viimaks, ehk ta küll teravat mõistust oli
omanud, järjepannu saadud löökide läbi ome-
ti aru kaotas.

JUTUSABA

ARKADI STRUGATSKI, BORISS STRUGATSKI

Ekspeditsioon põhjakaarde Katkend romaanist IV

Tõlkinud Teet Kallas

Tõsi küll, seal teises, nähtamatus lau-
otsas hakkas nüüd vist ka keegi kõnet pidama.
Keegi pläramokk. Egas ometi Šeremetjev
pole sinna trüginud? No-noo, seda me veel
vaatame, kes keda.

«Niisiis, vägevus kui kategooria sündis
kunsti läbi. Kuid küsigem nüüd endilt, kõrge-
aulised, kes siis ikkagi hakkab neid kõiki
ninapidi porisse torkama, kes hakkab neilt
pärima, et kuhu sina, konn, tükid? Kellest
saab nõndaõeldud looja jünger? Selleks saab
see, kukupaid riigisandad, kes kotletti joonis-
tada ei oska, aga vähki püüda ka ei taha, ja
see mees on looja-organisaator, see mees on
looja-rivissevõtta-käskija, tema on see looja,
kes pressib andmeid välja ja kes neid ka
jaotab. Ning siinkohal olemegi jõudnud jumala
ja kuradi rollideni ajaloo käigus. Otse

välja öeldes on küsimus üpris ähmane, lausa
arhisegane, küsimus on säärane, mille puhul
viimne kui üks on omajagu pada ajanud...
Isegi uskumatule titele on selge, et jumal on
hea inimene ja kurat jälle paha inimene.
Aga tegelikult, härrased, on see värk üks
hobuse unenägu! Mida me neist kahest tege-
likult teame? Et jumal võttis kätte ja lõi kaoses
korra majja, sellal kui kurat hinge tõmbamata
iga päev ja iga tund püüab seda organiseeri-
tust ja struktuuri purustada, kõike tagasi kao-
se juurde juhtida. On ju? Ometi õpetab
seesama ajalugu meile, et inimene kui isiksus
püüdleb just nimelt kaose poole. Ta teatab,
et tema on vaba. Ta tahab olla tema ise. Ta
tahab teha seda, mis tal himuks. Võtkem
näiteks või tollesama kurikuulsa Hnoipeki...
Saate aru, kuhu ma nüüd tüürin? Millega,
küsin ma nüüd, tegelesid kogu ajaloo vältel
kõik need verised türannid? Nemad püüdsid
jõukohaselt kogu seda inimesele loomuomast
kaost organiseerida, korrastada, paika panna
— võimalust mööda rivikauta, ühte punkti
keskendada, kontrapunkteerida! Lihtsamalt
— lausa nabaaku! Olgu öeldud, et see läks

neil ka korda — enamasti. Ja muidugi ainult lühikeseks ajaks ning meeletu verehinnaga. Nüüd tahaksin mina teilt küsida võtta: kes siis ikkagi on see hea inimene? Kas see, kes püüab kaost (vabadust seega) taastada või see, kes püüab sotsiaalset entroopiat miinimumini kahandada? Vaat mihuke kook ja moos.»

Päris kena tsükkel. Kuiv, täpne, aga sugugi mitte kiretu. . . Ent kes seal teises otsas küll pobiseb? Ennää ninatarka! . . . Ei lase tööd teha ja üldse. . . Äkki avastas Andrzej äärmiselt ebameeldiva tundega, et kuulajate sirgetesse ridadesse olid tekkinud mõned kuklarakursid. Ta vaatas hoolikamalt. Jah, nii see oli. Kuklad. Üks, kaks. . . kuus kukalt! Ta kõhatas valjusti ja koputas sõrmenukiga rangelt vastu tsinki. See ei mõjunud. No oodake mul, mõtles ta. Ma teile näitan! Kuidas see ladina keeles oligi?

«Quos ego» káratas ta. «Teile vist tundub, et sel kõigel pole teie jaoks mingit tähtsust? Et jah, meie oleme kivimehed, teie aga tühipaljad kõdukehakesed? Et meie oleme loodud sajandeiks, teie aga ühepäevapõrmud? Vaat nii palju!» Ta näitas oma kuulajatele trääsa. «Kes teid mäletab? Teid on siia sigitavad mingite ammuilma unustatud tobede auks! Archimedes? Ja mis siis? Jah, tõsi, tean, oli sihuke mees olemas, silkas mööda tänavat, ise puha alasti, polnud tal häbi aga aru. . . Ja mis siis? Tsiivilisatsiooni praeguse taseme juures kistaks tal säärase tembu eest jalad otsast. Et enam ei jookseks. Või heurekat talle, äh. . . ! Või siis see Peeter Suur. Noh, kena, oli tsaar, oli imperaator. . . Aga kuidas kõlas tema perekonnanimi? Ah? Ei teal Aga ausamba tariiti kokku! Kirjandeid kirjutatil! Aga oleks, et kas või üks tudeng kümnest oleks ära arvanud, mis selle Peetrikesse perekonnanimi oli! Säh sulle siis suurt! Ja nii on teie kõigiga. Tavaliselt ei mäleta teid mitte keegi, aetakse vaid silmad punni, heal juhul on ehk mõni nimi meeles. Aga perekonnanimi, seda mitte, seda mitte! Või vastupidi. Perekonnanime teatakse, noh, näiteks Callingi preemia, aga eesnime. . . mis seal nimest! Kes ta sihuke üldse oli? Kas mingi kirjanik või hoopistükki villaspekulant. . . ? Kellele seda kõike vaja on, mõtelge nüüd ise. Kui kõike peaks meeles pidama, unustad sootuks, kui palju maksab káarakas. Täpselt nagu mina praegu — läksin siin teie harimisega hoogu ja unustasin päris tõesti ära, mis maksab üks pudel viina.»

Nüüd nägi ta juba enam kui kümnet kukalt. See rikkus tuju. Šeremetjev aga pobises seal teises otsas aina kõvemini ja rõhukamalt, ehkki endiselt arusaamatult.

«Peibutusvahend!» rõõgatas Andrzej. «Vaata mis see teie paljukiidetud vägevus

tegelikult on! Hnoipek vahib teid ja mõtleb: ja-jaa, mis siin rääkidagi, olid ikka vanasti mehed! Mis seal muud, jätan minagi joomise ja suitsetamise, lähen raamatukokku ja hakkan ka ise sääraseks. . . Öieti on asi nii, et Hnoipekilt eeldatakse säarast mõttekäiku. Tegelikult mõtleb tema hoopis teisiti. Kui teid ei valvaks tunnimehed, kui teid ei piiraks barjäärid, teeks Hnoipek teid kohe täis, sodiks kriidiga üle ja läheks oma Manri juurde. Nagu selgub, ei täida te isegi teile asetatud kasvatusfunktsioone. . . »

Ta jäi vait. Jutt oli läinud tühja. Teda ei kuulanud enam keegi. Nüüd olid seal ainult kuklad: malm, kivi, raud, nefriit. . . Pöetud, kiilad, lokkis, patsilised, mõrased kuklad. . . või hoopis turvised, kiivrid, kolmnurkkübarad. . . Ah et ei meeldi, mõtles ta vihasealt. Tõde on teadagi kibe. Teie olete harjunud ülistuste ja oodidega. Exegi monumentum. . . Aga mis ma teile siis ikka nii erilist ütlesin. Ega mul pole midagi suuruse vastu. Mickiewicz, Marx, Einstein. . . Mina ei salli ikoonide kummardamist. Müts maha mehe tegude, aga mitte tema ausamba ees. Aga võib-olla pole mõtet ka tema tegusid austada? Sest igaüks teeb seda, milleks tal võimed antud. Üks teeb revolutsiooni, teine teeb pajupilli. Minul on võib-olla jaksu ainult pajupilli jaoks, kas ma siis sellepärast olen see kõige viimane pask?

Aga hääl seal kollase udu sees ajas aina oma joru, nüüd võis eraldada juba üksikuid sõnugi: «. . .enneolematu ja ennenägematu. . . ainult teie. . . ja igavene tänu. . . » Vaat seda asja ei salli ma üldse mitte, mõtles Andrzej. Eriti ei salli ma seda, kui hakatakse igavikuga vehklema. Igavesed, igavesti, igavikuline. . . Kust see kõik võetakse? Kes seda igavikku häirinud on?

«Ära valeta!» hüüdis ta üle laua. «Häbi peaks olemal!»

Aga keegi ei teinud temast välja. Ta põõras ringi ja lonkis tulnud teed tagasi, tundes, kuidas tuul tungib lausa luudeni, räpane tõmbetuul, mis on läbi imibunud kabeliroostest ja läpatanud vaserohelisest. . . Aga see polnud ju sugugi Izja, kes seal lobises, mõtles ta siis loiult. Izja pole eladeski sääraseid sõnu suust välja saanud. Ilmaasjata sai tema peale aetud. . . Ilmaasjata sai siia tulnud. Kuidas see üldse juhtus, et ma siia sattusin? Nähtavasti võis mulle tunduda, et äkki pole ma ühest või teisest asjast veel päriselt aru saanud. Aga ma olen juba üle kolmekümne, ammu oleks aeg mõista, kes, mis ja kus. Mis kuradi tobe mõte see äkki tuli — hakata ausamastele tõestama, et neid pole kellelegi vaja? See on sama tark kui veenda inimesi, et neid ei vaja enam keegi. . . Võib-olla see just niimoodi ongi, aga kes sind ikka uskuda tahab?

Midagi on minuga viimaste aastate jooksul juhtunud, mõtles ta. Midagi on nagu kaduma läinud. Siht on kaduma läinud — vaat mis. Veel viis aastat tagasi teadsin ma täiesti täpselt, mille nimel seda või teist teen. Aga nüüd enam ei tea. Ma tean ainult, et oleks hea Hnoipek seina äärde seada. Aga miks, seda enam ei mõista. Õigemini, mõistan küll — pärast seda oleks mul kergem oma tööd teha, aga milleks seda vaja on, et mul oleks kergem oma tööd teha? Seda vajan ainult mina üksinda. Iseenda jaoks. Kui hulk aastaid elan ma enda jaoks. . . See on ilmselt õige kah — ega siis keegi teine minu jaoks elama ei saa hakata. Seega tuleb mul ka ise enda eest hoolt kanda. Aga see on igav, see on tüütu, ma ei viitsi enam. . . Aga valikut ju pole, mõtles ta. Ennäe lugu: inimene ei oska ega suuda mitte midagi, aga ta oskab, ta suudab elada iseenda tarvis. . . Andrzej kiristas isegi hambaid: see avastus tundus oma määratlusega lohutult selge, lohutult ängistav.

Ta jõudis võlvide alt sammaste varju ja pigistas silmad kissi. Ta ees lamas hõõgukollane väljak. Postamentide vahelt tuli kuumalaineid otsekui ahjust. Leitsak, janu, rammestus. See oli see maailm, kus tal tuli elada ja järelikult ka tegutseda.

Izja magas varjus, otsaesine avatud raamatusse vajunud, keha kiviplaadidel sirgu. Ta püksitagumikul helendas rebend, lääpas saabestesse kängitsetud jalad olid ebaloomulikult asendis. Ka Tumm oli siin. Ta kükitas, silmad kinni, selg vastu sammast, automaat süles.

«Äratus,» ütles Andrzej väsinult.

Tumm avas silmad ja tõusis. Izja kergitas pead ja jäi unise pilguga Andrzejd vahtima.

«Kus Pak on?» küsis Andrzej ringi vaadates.

Izja ajas end istukile, surus käed tolmusesse parukasse ja hakkas seda raevukalt sugema.

«Kuradi lugu. . .» ägises ta ebamääraselt. «Kuule, õudne söögiisu. . . Kaua me niimoodi vastu peame?»

«Kohe hakkame minema,» ütles Andrzej. «Kus Pak on?»

«Läksaukousse,» tähendas Izja ebaloomulikult pika haigutuse ajal. «Oeh. . . Sihuke tunne, nagu oleks kolki saanud. . .»

«Kuhu ta läks?»

«Raamatukogusse, noh!» Izja kargas püsti ja hakkas köidet kotti toppima. «Mõtlesime, et las ta valib senikaua raamatud välja. Mis see kell peaks olema? Mul vist seisab. . .» Andrzej vaatas kella.

«Kolm,» ütles ta. «Lähme siis?»

«Ehk sööks enne midagi?» pani Izja kõhklemisi ette.

«Ainult käigul,» ütles Andrzej. Ta tundis mingit ebamäära rahutust. Mingi asi siin ei

meeldinud talle sugugi. Midagi oli viltu. Ta võttis Tumma käest oma automaadi, kissitas silmi, astus hõõguvale trepiastmele.

«Nojah,» õiendas Izja ta selja taga, «nüüd hakkame veel käies sööma kah. . . Mina ootasin teda nagu aumees kunagi, tema ei luba isegi midagi hamba alla võtta. . . Tumm, anna see kott korraaks siia.»

Andrzej ei vaadanud tagasi, ta kiirustas postamentide vahele. Ka tema kõht oli tühi, sisikond oli lausa spasmis, aga miski otse tõukas teda kiirkõnnile. Automaadi mugavamalt õlale seadnud, riivas ta pilk kella. See näitas ühe minuti pärast kolme. Ta tõstis käe kõrva äärde. Kell seisis.

«Hei-hopp, nõunik!» hüüdis Izja. «Püüa kinni!»

Andrzej peatus, võttis kahe kuiviku vahele määratud rasvase sealihakonservi. Izja näris juba mahlaka krudina saatel. Käigult oma sändvitši uurides küsis Andrzej:

«Millal Pak sinna läks?»

«Peaaegu kohe,» ütles Izja täissuuga. «Me vaatasime selle Panteoni üle, midagi erilist seal polnud, ja siis ta läkski.»

«Asjata,» ütles Andrzej. Ta taipas nüüd, mis teda rahutuks tegi.

«Kuidas asjata?»

Andrzej ei vastanud.

IV

Raamatukogus polnud mingit Paki. Ta polnud siia loomulikult jõudnudki. Raamatud veedesild täpselt samasuguses vrnas nagu varemgi.

«Veider lugu,» väärtas Izja heitunult pead. «Ta lubas siit sotsioloogiarea välja noppida. . .»

«Lubas, lubas,» uratas Andrzej. Ta põrutas saapaninaga ühe priske kõite nurka, keeras ringi ja jooksis trepist alla. Ikkagi vedas alt? Alt vedas, neetud pilusilm. . . Ta ei osanud seejuures ligilähedaseltki oletada, milles siis tegelikult võis seisneda neetud pilusilma salakavalus, ometi kisendas viimne kui keharakuke: reetmine!

Edasi astusid nad majaseinte varju hoidudes, Andrzej paremal tänavapoolel, Tumm, kes oli ilmselt samuti taibanud, et asi on sant, vasakul. Izja tikkus algul küll lausa sõidutee keskele, ent Andrzej käratas talle nii rängalt peale, et vaene arhivaarius kui keraväik tema juurde sööstis. Nüüd tatsas ta lausa Andrzej kandadel, nohistas põlglikult nina ja turtsus nõrdinult. Nähtavust oli meetrit viiskümmend, mitte enam, sealt edasi sarnanes tänav rohkem akvaariumiga, täis hüguseid värelusi ja helke ning koguni otseku mingite ähmaste vesikasvude õõtsumist tro-tuaari kohal.

Kui nad kino juurde jõudsid, jäi Tumm järsult seisma. Andrzej fikseeris selle liigutu-

se silmanurgast ja peatus samuti. Otseku midagi kuulatahes tardus Tumm pingas poosis, terav sõjakirves langetatud käes.

«Kärsahais. . .» sosistas Izja.

Ka Andrzej haistis kohe samas põlemist. Seep see ongi, mõtles ta ängistusega. Tumm tõstis käe, viitas kirvega ettepoole ja astus edasi. Veel sadakond meetrit liikusid nad äärmise ettevaatusega. Hais tugevnes üha. Lõhnas kuumat metalli, hõõgivate kaltsude ja masinaõli järele; siis veel mingid magusad, peaaegu isuratatavad lõhnad. Mis seal lahti on, mõtles Andrzej, hambad kõvasti kokku surutud, et meeukohtades valus. Mis sigaduse ta seal kokku on keeranud? mõtles ta mornilt. Mis seal põleb? Sest põleb ju nimelt seal. . . Ning siis nägi ta Paki.

Ta mõistis kohe, et see on Pak, sest laibal oli seljas pleekinud sinine saržriidest jakk. Kellelgi teisel nende seast polnud sellist jakki. Korealane lamas tänavaristil, jalad harkis, pea vajunud omatehtud automaadi lühikesele torule. See oli sihitud piki tänavatelge otse laagri suunas. Pak tundus aga harjumatult paks, otseku täispuhutud, ta käed olid samuti pakkjämehad ja sinakasmustad. Andrzej ei jõudnudki päris lõplikult analüüsida, mida ta tegelikult näeb, kui Izja veidralt kääksatades ta eemale lükkas, talle jala peale astudes edasi tormas, et hetke pärast laiba kõrvale põlvili viskuda.

Andrzej neelatas ja vaatas Tumma poole. Too noogutas energiliselt ja viitas kirvega ettepoole, ning nüüd silmas Andrzej nähtavuse piirimail veel üht keha. Veel keegi lamas keset tänavat, samuti paks ja mustendav, ja läbi õhuvirvenduse oli nüüd näha refraktsioonis moonutatud halli suitsusammast, mis kerkis kõrgele katuste kohale.

Andrzej langetas automaadi ja läks üle põiktänavale. Izja oli end juba jalule ajanud, lähemale jõudes mõistis Andrzej põhjust. Helesinise jaki poolt tuli talumatult lääget haisu.

«Suur jumal. . .» ägises Izja. Ta higine nägu oli maskiks tardunud. «Need sead on ta maha tapnud. Kogu see kamp kokku polnud Paki väärt. . .»

Andrzej vaatas viivuks, ainult vilksamisi alla selle õudse täispuhutud nuku poole, kelle kukla asemel haigutas tohutu must haavand. Päike heitis valgest vasksetele padrunikes-tadele laiba ümber. Andrzej astus Izjast mööda ja läks enam ennast varjamata, kordagi küürutamata edasi teise pundunud nuku juurde, kelle kõrval kükitas juba Tumm.

See surnu lamas selili, ja ehkki nägu oli koledasti tursunud ning mustunud, tundis Andrzej ta siiski ära: see oli üks geoloogidest, Cehhada kaardistusülem Ted Kaminski. Eriti võikana mõjus see detail, et Kaminski

olid jalas ainult aluspüksid, seljas aga millegi-pärast vatikuub, säärane, mida harilikult kandsid sohvid. Ilmselt oli ta saanud tabamuse selga, kogu valang oli temast läbi kihutanud — jopirind oli tihedalt täis auke, millest tolendas vatitroppe. Paar sammu eemal vedes pidemeta automaat.

Tumm puudutas Andrzej õlga ja näitas taas ettepoole. Seal kõssitas majaseina najal veel üks laip. Nagu selgus, oli see Permjak. Ta oli pihta saanud ilmselt keset tänavat, kus mustas suur kuivanud vereloik, seejärel oli mees kohutavates piinades majani roomanud, lai verejalg järel, ning siin seinale najal surnud, pea kramplikult küljele heidetud, käed kõigest jõust kuulidest lõhutud kõhtu kaitsmas.

Nad olid üksteist mingis arutus raevus hävitanud: nagu hullunud kiskjad, nagu tige-dusest pöörased tarantlid, nagu näljast sõge-dad rotid. Nagu inimesed.

Teisel pool kitsast põiktänavat, laagrile lähemal, lamas Tevosjan. Ta oli jälitanud traktorit, mis oli keeranud siia ahtasse tänavasse ja siit omakorda kuristikku suunas — seda kõike polnud raske välja lugeda rappi-vatest roomikujälgedest. Tevosjan oli traktori järel jooksnud laagripiltsist alates, tulistanud seda käigult, traktorilt tulistati teda aga just nimelt siinsamas tänavaristil, kus oli tol ööl seisnud kärnkonnaäoga raidkuju, ning nüüd lamas Tevosjan, kollased hambad irevil, seljas tolmune, verine, soldatielu plekkidest kirendav munder. Aga enne surma või koguni pärast seda oli märki tabanud temagi: poolel teel kuristikuservani lamas seersant Fogel, küüned roomikumustrilises kuumas tolmus, kere nagu paisuv küngas, ning edasi oli traktor kihutanud juba omapead — servani välja, sealt sügavikku.

Laagris põlesid laisalt veduki viimsed riismed. Sinakasmustaks põlenud ja auklikuks lastud vaatidel uitasid veel oranžid tahma-keelte leegikesed, aeglaselt rullusid taeva poole rasvased tolmupilved. Söestunud hun-nikust keset vedukit tolknesid välja kellegi jalad; ninna löi taas magus lõhn — ainult nüüd ajas see rängalt iiveldama. Kartograafi-de toa aknast rippus välja Roulier' alasti laip, pikad käed peaaegu kõnniteeni rippu, otse nende all maas automaat. Akna ümber oli kogu sein kuulidest läbi hekseldatud, teisel pool tänavat lamasid aga teineteise otsas üheaegse tabamuse saanud De Silva ja Palotti. Relvi neil polnud, Palotti näole oli tardunud ääretu jahmatuse ja õuduse mask. Teine geoloog, teine kartograaf ja tehnikaülem Ellishower olid sama seinale ääres maha lastud. Nad lamasid ridamisi ja kuulidest lõhutuna üksteise peal, Ellishower pikkades aluspük-ses, teised kaks lausa paljalt.

Ning selle lehkava hekatombi tsentris seisid keset tänavat pikk alumiiniumjalgadega laud, kus Briti lipu all lebas rahulikult kolonel Saint-James, paraadmunders seljas, kõik ordenid rinnas, ilme äraolevalt häirimatu nagu ikka — või koguni natuke irooniline. Lauajala kõrval lamas Daggan, hall pea sillutisel, käes koloneli pooleksmurtud jalutuskepp. Ka Daggan oli paraadmundris.

Ja see oli kõik. Kuus sõdurit, nende seas ka Hnoipek, insener Cehhada ning teine traktor koos teise vedukiga olid kadunud. Maha olid jäänud laibad, hunnikusse kuhjatud geoloogide instrumendid, mõned püramiidi tõstetud automaadid. Ning lehk. Ja rasvane suitsutomu.

Andrzej taarus oma tupp, prantsatas tugiööri ja haaras oiates peast kinni. Kõik oli läbi. Ei olnud pääsu valust, ei olnud pääsu häbist, ei olnud pääsu surmast.

...Mina nad siia tõin. Ja mina nad omapead jätsin. Mina — see argpüks, see närul! Mina tahtsin natuke puhata. Jätk siidikäsi, värilõug, haisukott — ah tema tahtis neist äratüüdanud lõustadest natuke hinge tõmata. . . Ah, kolonel, kolonel! Koloneli polnud õigust surra, ta ei tohtinud seda! Poleks tema surnud, poleks keegi iitsatadagi julgenud. Loomad, loomad. . . Hüüänid! Tulistada oleks tulnud! Maha lasta! . . . Taas tuli kurgupõhjast oie. Andrzej hõõrus käega põsemärja laiali. Ah et raamatukogus käidud ja jalga puhatud, ah et aksamastele kõnegi peetud. . . Nii mõlisesidki kõik maha, tümikas, nii oledki kõigest ilma. . . Mis nüüd muud kui kärva aga, paras sulle, kaabakas! Kes sind sihukest enam vajab? . . . Aga kui hirmus see siiski on. . . Nad pidasid üksteisele jahti, nad tulistasid üksteist, nad tulistasid isegi surnuid, nad panid omaenda kaaslasti seinä äärde, ise seejuures räusates ja hambaid kurku tagudes. Kuhu me küll otsaga jõudnud oleme, poisid. Kuhu ma teid küll toonud olen? Miks, mik, mik?

Ta virutas rusikaga vastu lauda, sirutas seejärel selga ja kuivatas nägu. Ning kuulis, kuidas akna taga nuttis pidurdamatult, mingite piinlike kiljatuste saatel Izja, kuulis, kuidas kõõrutas Tumm — otsekuu kudrutav tuvi. Ei taha enam elada, mõttes Andrzej. Kuradile. . . Ta tõusis üles, et minna välja, Izja ja oma meeste juurde, kui märkas äkki laual avatud päevikut. Ta tahtis selle juba tülga-stusega eemale lükata, kui märkas, et viimane lehekülj polnud täidetud sugugi tema käekirjaga. Ta istus uuesti maha ja asus lugema. Cehhada kirjutas:

«31. päev. Eile, ekspeditsiooni 30nda päeva hommikul suundus nõunik Galczinski, arhivaar Šeremetjev ja emigrant Pak staabi-luurele, arvestades laagrisse naasta õhtu-

rahuks, kuid ei tulnud. Täna kell 14.30 suri ootamatult (südamerabandusse) ekspeditsiooni ülema ajutine asetäitja kolonel Saint-James. Kuna nõunik Galczinski pole rekognitsiooniretkelt siamaani tagasi jõudnud, võtan ekspeditsiooni juhtimise enda peale. Allkiri: ekspeditsiooni ülema asetäitja geoloogia alal D. Cehhada. Ekspeditsiooni 31. päev, kell 15.45.»

Edasi tuli tavakohane joru toidu- ja veevarudest, temperatuurist ja tuulest, aga ka käskkiri seersant Fogeli määramise kohta sõjala asetäitjaks, noomituse tehnikale Elishowerile remondi venimise eest ja käskkiri samale mehele — maksimaalselt forsseerida teise traktori remonti. Seejärel oli Cehhada kirjutanud:

«Mul on kavas korraldada homme ootamatult lahkunud koloneli Saint Jamesi matused ja kohe pärast tseremooniat saata välja rühm rekognitsioonigrupi otsinguile. Juhul, kui me ei suuda kadunud gruppi leida, pean vajalikuks anda käsk tagasimarsiks, kuna edasiminekut pean nüüd veelgi mõttetumaks kui varem.»

«32. päev. Rekognitsioonigrupp pole välja ilmunud. Korraldajaduse ja kaklemise eest möödunud ööl hoiatasin kartograaf Roulier'd ning reamehi Hnoipekit ja Tevosjani viimast korda, karistades neid ööpäevase veepajukist ilmajätmisega. . .»

Siis tuli paberil sinine tindikriips ja sellega olid sissekanded lõppenud. Nähtavasti oli tänaval alanud tulevahetus, Cehhada kargas välja ega tulnudki enam tagasi.

Andrzej luges sissekanded kaks korda üle. Jah, Cehhada, just seda sa tahtsidki. Sinu soov läks täide. Mina aga olin Paki vastu ülekohtune — olgu talle taevas armuline. Aga veel. . . ? Ning alles nüüd jõudis päralt: 32. päev. Kuidas kolmekümne teine? Kolmekümmes? Ma kirjutasin ju eile — kakskümmend kahe. . . Ning need punsunud laibad — need lamavad niimoodi juba mitu päeva. . . Taevast küll — mida see veel tähendab? Üks, kaks. . . Mis päev täna on? Me läksime siit välja ju täna hommikul!

Siis meenutas ta palavat väljakut, postamente, jäist pimedust panteonis, raidkujusid lõputu laua taga istumas. . . See oli ammu. See oli väga ammu. Jah. . . Nii et ikkagi! Ikkagi nihestas see nõiavärk kõik paigast, ajas sõgedaks, tegi hulluks. . . Ma oleksin ju võinud selsamal päeval tagasi jõuda, ma oleksin eest leidnud elusa koloneli, ma poleks lasknud sel kõigel. . .

Üks lendas valla, tupp sammus Izja, kuidagi väga muutunud, kokku kuivanud, nägu kondiseks ja pikerguseks tõmbunud, ilme raske ja kuri, nagu polekski see olnud tema, kes alles seal akna all nuuksus. Ta viskas

pooltühja koti nurka, prantsatas tugitooli ja ütles:

«Laibad on vähemalt kolm päeva vanad. Oskad sa ütelda, mis siin toimub?»

Andrzej viskas talle sõnatult päeviku. Izja haaras selle ahnelt kätte, neelas sissekanded momentaanselt ja tõstis oma punetavad silmad. Andrzej muigas kõveralt:

«Eksperiment on Eksperiment.»

«Pask on pask,» ütles Izja jälestusega. Vaatas veel kord päevikut ja viskas selle lauale tagasi. «Seed!»

«Minu meelest pööras see asi ära just meil — seal väljakul,» ütles Andrzej. «Postamentide vahel.»

Izja noogutas, viskus toolisügavusse, rabas habeme pihku, sulges silmad.

«Noh, nõunik, ja mis me nüüd pihta hakkame?» küsis ta.

Andrzej vaikis.

«Kuuli pähelaskmine keelatud, kuuled sa mul?» lausus Izja. «Küll ma sind tunnen, kõrgeaoline panike... Uhke kaljukotkas.»

Andrzej muigas jälle kõveralt ning sikutas oma kraed.

«Tead mis,» lausus ta viimaks. «Lähme siit minema.»

Izja avas silmad, seiras teda.

«Aknast tuleb haisu, ma ei pea sellele vastu...» suutis Andrzej välja ütelda.

«Lähme siis minu juurde,» ütles Izja.

Nad astusid koridori, seal ajas end jalule Tumm. Andrzej haaras ta paljast musklišest käsivarrest kinni. Koos läksid nad Izja tuppa. Selle aknad avanesid teise tänava suunas. Siit oli näha madalaid katuseid ja nende taga kõrguvat Kollast kaljut. Laibalehk siia ei ulatunud ja millegipärast tundus siin isegi jahedam. Istuda aga polnud kuhugi — kogu põrand oli servast servani paberite ja raamatute all.

«Istu aga maha, otse põrandale,» soovitas Izja ja viskus oma koristamata ning määrdunud voodisse külitama. «Mõtleme natuke järele,» ütles ta. «Mina küll ei kavatse veel vedru välja visata. Mul on siinmail veel hulk asju ajamata.»

«Pole meil siin enam midagi mõtelda,» lausus Andrzej morniilt. «Vett pole tilkagi, selle viisid nad minema, ja toit põles samuti ära. Tagasiteed ei ole — läbi kõrbe me minna ei suuda. Isegi siis mitte, kui me need kaabakad peaksime kätte saama. Aga ei, nad on meist mitu päeva ees...» Ta pidas pausi. «Kui leiaks kusagilt vett... Kas selle sinu pumbajaamani on palju maad?»

«Kakskümmend kilomeetrit. Või kolmkümmend.»

«Kui läheks öösel... külmaga.»

«Öösel ei saa,» ütles Izja. «Öösel on pime. Ja hundid.»

«Siin hunte pole,» ütles Andrzej.

«Kust sina tead?»

«No siis pole muud kui kuul pähe, kurat võtaks,» lausus Andrzej.

Aga ta teadis juba, et ei hakka endale kuuli pähe laskma. Ta tahtis elada. Kunagi varem polnud ta teadnud, kui väga võib inimene tahta elada.

«Noh, kena,» lausus Izja, «aga kui tõsiselt?»

«Kui tõsiselt rääkida, siis mina tahan elada. Ja ma jäängi elama. Nüüd võin ma kõige peale sülitada. Nüüd oleme me sinuga kahekesi jäänud, selge?! Me mõlemad peame ellu jääma ja kogu lugu. Kõik muu sõitku põrgusse. Leiame vee üles ja hakkame selle ligiduses elama.»

«Täitsa õige,» ütles Izja särgi all rinda sügades. «Päeval larbime vett sisse, öösel andume sodoomiale. Kihvt.»

«Mul ükskama!» kähvas Andrzej. «Said aru? Mina sülitän kõige peale. Ja kõigi peale. Aitab mõlast, Šeremetjev! Peame ellu jääma ja mutt. Ellu! Ja jäämegi — selles pöörases ja ülekohtuses maailmas. Meil on selleks vett vaja, Šeremetjev!»

«Oota nüüd natuke...» pomises Izja.

«Ei taha, ei taha enam mitte midagi!» hakkas Andrzej nüüd karjuma. «Ma ei soovi enam millestki aru saada! Izja, väljas vedelevad laibad! Laibad! Nemad tahtsid ju samuti elada! Nüüd aga mädanevad, kõhud punnis!...»

Izja hüppas voodist välja, habe vihasele õieli, rabas Andrzejil kuuekraest kinni ja tiris ta istuma.

«Vait! Ja silmapilk!» kähvas ta. «Tahad vastu pead saada? Kohe annan! Kuradi nutumoor!»

Andrzej surus hambad risti ja vakatas. Izja läks, kulm tõngus, voodisse tagasi ja jätkas seal kratsimist.

«Laipu pole see mees kunagi näinud,» porises ta. «Ja seda maailma siin pole see mees ka kunagi varem näinud. Nutumoor, aga mitte mees!»

Andrzej kõssitas, nagu käte vahel, surudes kõigest jõust tagasi soovi hakata kohe mõtte- lagedalt ja koleda häälega ulguma. Kusagil teadvuse ääremaadel võbeles küll mingi taju toimuvast, ent abi sellest tegelikult polnud. Ta tundis siin surnute keskel alasti hirmu — ise veel otsekui elus, tegelikult aga juba samuti surnud. Izja rääkis midagi, mida ta ei kuulnud. Ja siis läks nagu kergemaks.

«Mida sa seal räägid?» küsis ta ja eemaldas käed näo juurest.

«Räägin seda, et nad litsusid siit minema silmapilk pärast tapatalgu lõppu. Neil pidi kohe hirm hakkama. Ülepeakaela masinasse ja gaas põhja. Me peame majas ringi tuhnima,

siin peaks leiduma nii vett kui närimist... Mina sorin soldatite poole, sina uuri intelligenti ruume. Vaata hoolega ka Cehhada toas ringi, tal peaks seal kusagil geoloogide puutumatu varu olema. Ja ära pabista, küll me ületalve elame...»

Sel hetkel kustus päike.

«Ah sa sinder... See on küll lolli!» ütles Izja. «Nüüd peab lambid üles otsima... Pea-pea, sinu latern on ju minu käes.»

«Kell,» ütles Andrzej mõrult. «Kell tuleb õigeks keerata...»

Ta tõstis käerandme silme ette, vaatas fosforosuteid, keeras kella kaheteistkümnennull-nulli peale. Izja sekeldas omaette siunates pimeduses, tiris voodit paigast, rabistas paberites. Siis krapsas põlema tikk. Izja põlvitas keset tuba, põlev tikk pea kohal.

«Mis te passite, silmad punnis?» käratas ta. «Otsige latern üles! Tehke kähku, mul on ainult kolm tikkul...»

Andrzej tõusis vastumeelselt, aga juba leidski Tumm laterna, avas selle klaasi ja ulatas Izjale. Läks märksa valgemaks. Izja asus keskendunult habet õõtsutades lambitahti reguleerima, aga käed olid tal ilmselt saamatud, taht ei soovinud talle alluda. Higist läbimärg Tumm taandus nurka, kükitas maha ja hakkas taas haleda andunud pilguga Andrzejd vahtima. See oli tema sõjavägi. Need olid läbipekstud armee viimased riismed.

«Anna latern siia,» käskis Andrzej.

Ta võttis laterna, keeras tahi õigeks ja kamandas:

«Lähme.»

Ta avas koloneli ukse. Siin toas olid aknad tihedasti suletud, klaasid terved, mingit lehma polnud tunda — ennekõike lõhnas siin vängelt tubaka ja odekolonni järele. Ning koloneli järele. Kõik oli pedantselt korras, kaks tuhmilt läikivate külgedega nahkkohvrit korralikult pakitud, välivoodid ühegi voldita ootevalmis, päitsis aga rippusid naela otsas kabuuriga portupee ja suurenokaline vormimüts. Mahuka kummuti peal toanurgas seisis vildist alusele seatud gaasilatern, selle kõrval tikutoos, raamatukimp, binoklivutlar. Andrzej pani laterna lauale ja vaatas ringi. Kandiku, plasku ja kummuli topsikud leidis ta raamatu-riiuli tühjast sektsioonist.

«Ulata siia,» ütles ta Tummale.

Tumm tõi kandiku kähku lauale. Andrzej valas konjaki laiali. Topse oli ainult kaks, enda osa kallas Andrzej plaskukorgi sisse.

«Võtke,» käskis ta. «Võtke elu terviseks.»

Izja heitis talle heakskiitva vilkspilgu, tõstis topsiku, nuusutas.

«Korralik kraam,» lausus ta. «Ah et elu terviseks... on see ka mingi elu?» Korraks itsitanud, lõi Izja Tummaga kokku ja jõi. Ta silmad tõmbusid niiskeks. «Hüva kaup...» lisas ta kähedalt. Tumm jõi vähimagi huvita, nagu oleks rüübanud lonksu vett. Andrzej seisis aga ikka veel, kork käes, ta ei kiirustanud. Ta oleks nagu midagi veel ütelda tahtnud, aga mida, seda ei teadnud ta isegi. Oli lõppenud taas üks mahukas eluetapp, oli algamas uus. Ja ehkki homselt päevalt polnud midagi head oodata, oli see homme siiski reaalsus, eriti tajutav ehk just sellepärast, et ta oli tulekul, võib-olla üks nendest väga vähestest päevadest, mis neile ülepea jäänud olidki. See oli Andrzej jaoks täiesti tundmatu ja väga terav tajumine. Ja siiski ei suutnud ta midagi asjalikku välja mõelda. Ta kordas vaid «Elu terviseks!» ja tühjendas plaskukorgi.

Pärast süütas ta koloneli gaasilaterna ning andis selle Izjale.

«Kui sa peaksid ka selle puruks koksama, saad kolki, habemega kobakäpp säärane...»

Izja läks haavunult õiendades välja. Andrzej viivitas veel ja vaatas hajameelse pilguga toas ringi. Nähtavasti tuli ka siin korralikult tuhnida. Päris kindel, et Dagganil oli koloneli jaoks mingi tagavara valmis pandud... Aga tundus kuidagi piinlik hakata siin kohe puistama...

«Mine sinagi,» ütles Andrzej pead pöörata Tummale. «Aita Šeremetjeviti.»

Uks ta selja taga kääksatas. Siis oli tuba tühi. Tühjad olid topsid, tühi oli plasku, ja ka rindkere oli tühi, otsekui oleks sealt midagi suurt ja harjunut välja lõigatud. Võib-olla kasvaja, võib-olla süda. Ning hakates juba tasapisi selle uut moodi enesetundega harjuma, astus Andrzej koiku juurde, võttis naela otsast püstoliga portupee, sikutas selle tugevasti ümber vöö ja nihutas kabuuri kõhule.

«Mälestuseks,» ütles ta seejärel lumivalgele padjale.

INNO HAAN

Detsember Tartu NAKis

1. detsembril toimus Priidu Beieri luulekogu «Vastus» arutelu. See paljudes arvustustes kiitva hinnangu saanud raamat põhjustas väga vastandlikke ja huvitavaid suhtumisi (vt ka «TRÜ», 1986, nr 34, 28. nov), mida ka arutelu lahti mõtestada püüti. Alguseks rääkis P. B. ise oma raamatu pikast saamisloost ja sellega seotud omadustest, mida koostamise käigus ette näha ei osanud. Ilmunud raamat on kuues variant ja alates kunagi arutuse all olnud «neokassetide» ideest (ühises kassetis Kareva, Vallisoo ja Beier) läbi teinud mitmeid muutusi. Viies, lüüriline tsükkel, mis raamatu kompositsiooni silmas pidades ehk enim nõutust tekitas, on juurde lisatud kogu viimast varianti avaldamiskohaseks vormides. Siis P. B. lahkus, et arutelijad saaksid oma seisukohti segamatult välja elada.

Kajar Pruul püüdis selgitada P. B. luule tähendust selle sünniaja kultuurikontekstis. Surveseisundis kultuur kaitseb ennast; surve-riistale (näiteks hammasrattale) ehitab ta oma hambad vastu. Aga nii seob ta end surve-avaldatajaga ikkagi. Selline kultuur ei suuda sageli öelda Sõna, ta ainult «vastab». Ka mingi hoovus P. B. luules esindab sellist vastu-kultuuri (mitte sõna klassikalises mõttes); seal ei tahagi P. B. olla targem kui tema aeg.

Kui algul oodati sõnavõttudest rohkem põlvkondlike mõistmiserinevuste esiletulekut, siis pärast Lembe Hiedeli arutlust sai selgeks, et probleemid sellega kaugelki ei ammendu. P. B. andekust mõõnis Lembe Hiedelgi, kuid raamatu koostamispõhimõtte ja luuletuste valikuga ta rahul polnud. Õige Beier avaldavat end vaid paaris luuletuses, muu jäävat tuhmiks. Seda eriti koos mõne põlvkonna-kaaslasega vaadeldes, kelle taustal P. B. pseudoluule ja tahtlik ärastamine paiguti lausa kõrge stiilina paistab.

Edasi rääkisid Madis Kõiv, Enn Lillemets, Aivo Lõhmus, Indrek Särg jt. Madis Kõiv: «Meie võime küll vaielda selle üle, mis on, aga nemad (noored — I. H.) vaidlevad selgeks selle, mis tuleb.»

8. detsembril käisid Priidu Beier, Jaan Malin, Indrek Särg, Piret Viies ja Märt Väljataga esinemas O. Lutsu nimelises Tartu Linna Keskraamatukogus (siis veel Gogolinimeline). Koos koondislastega astusid üles ka Sven Sildnik ja Tambet Kaugema ajakirjanduse I kursuselt. Loeti luulet ja lühiproosat, vastati kuulajate küsimustele.

9. detsembril kohtuti Kirjanike Majas ülikooli parteikomitee liikmetega viimaste soovil. Mõttevahetus kestis ligi kolm tundi ja jõudis pelgalt huvilt loomingulise noorsoo probleemide vastu konstruktiivsete lahenduste otsimiseni ülikooli kultuurielus. Et probleeme ilmes rohkesti, lepiti kokku uus kohtumine.

11. detsembril kõneles Jaan Malin Ilmar Laabanist tema 65. sünnipäeva puhul, kuulati ka plaate hääletusfestivalidelt.

Ilmar Laaban sündis 11. detsembril 1921 Tallinnas eesti-läti segaabieliust, lõpetas Tallinna Reaalgümnaasiumi ja õppis Tartu Ülikoolis romaani keeli. 1943 siirdus Soome, seal Rootsi, kus elab praegugi. On õppinud ja töötanud ka Stockholmi ülikoolis. Trükkidebüüt oli gümnaasistina koolialmanahhis, samast ajast pärineb huvi sürrealismi vastu. Laabanilt on siiani ilmunud luuleraamatud «Ankruketi lõpp on laulu algus» (1946) — seni ainus eestikeelne puhtalt sürrealistliku luule kogu — ja «Rroosi Selaviste» (1957), millest loetakse verbaariumiharrastuse algust eestikeelses kultuuris. Koostöös Erik Lindgreniga on I. L. välja andnud rootsikeelse antoloogia üheksateistkümnest moodust prantsuse luuletajast; väga tihti ja mitmesugustel teemadel on ta võtnud sõna perioodikas.

Kui 1967 hakati korraldama heli, sõna ja kujutuse sünteessijatele rahvusvahelisi *text-sound*-festivalide, võttis neist kohe osa ka I. L. Tema andis festivalidel loodule ka eestikeelse nimetuse — hääletus. Praegu peetakse I. L.-it üheks paremaks moodsa kunsti ja moodsa luule tundjaks Põhja-Euroopas.

15. detsembril toimus ettekandekoosolek pealkirja all «Postimehe» päevil, kus ajalehe juubelite puhul tuletati meelde mitmeid meie kultuuri- ja ajaloos olulisi, kuid ununema kippuvaid seiku. Tiit Pruuli kõneles «Postimehe» ja «Teataja» vahekordest sajandi- alguse kultuurielus, peatudes lähemalt «Postimehe» toimetaja tegevusel ja isikulool. Kajar Pruul rääkis Jaan Tõnissoni ja Jaan Jõgeveri suhetest a 1890—1915: EKmSis ja EKsSis, «Postimehe» ja «Eesti Kirjanduse» toimetamisega seoses. Toomas Haugi teemaks oli «Postimees» 1930. aastatel ja toimetaja J. Tõnissoni osa demokraatliku opositsiooni võitluses parlamentaristliku korra taastamise eest. (Lähemalt vt «Looming» 1987, nr 4.)

Valgevenelastel on meeldiv traditsioon kutsuda iga-aastasele noorkirjanike kokkutulekule ka külalisi. Eelmisel olevat osalenud leedukad, seekord kutsuti eestlased. Tartu NAKi lähetusega olid Minskis Eva Kont ja siinkirjutaja.

Rongil, mis jõudis Minskisse peale keskööd, oli vastas seminari juhataja Javgen Miklaševski. Ekslemine võõras suurlinnas (ligi 1 miljon elanikku) jäi ära, Javgen Vassilevitš saatis meid hotelli, abistas sissekirjutamisel ja soovis rahulikku und. Nädalane seminar ise toimus ligi neljakümne kilomeetri kaugusel Minskist, noorautoreid oli kolmekümne ümber.

Loomingumaja «Islõtš» (kohanime järgi) on tegelikult terve kompleks ehitisi okaspuumetsa varjus kiirevoolulise jõe kaldal. Peahoone on siseõue ja vahitorniga, stiliseeritud kindlust meenutav maja ligi viiekümne mugavustega numbriga. Lisaks eluruumidele paiknevad siin veel raamatukogu, kolm kaminatuba, piljardisaal, kohvik, kino- või konverentsisaal ning suur söökla. Maja avati 27. novembril, seega olime esimeste asukate hulgas. Omamoodi leidis kinnitust Hemingway väide, et igas sadamas võib kohata eestlast: juba esimesel õhtusöögil märkasime hallipäist elavapilgulist ja tähelepanelikku vanahärrat koos šarmantse brüneti daamiga. Need olid ENSV teeneline ajakirjanik 75aastane ajalookandidaat Daniil Rudnev ja tema abikaasa, tunnustatud tõlkija Olga Nael, kes on vahendanud vene keelde A. H. Tammsaare, Ed. Vilde, M. Raua jt meie kirjanike teoseid.

Seminari suhtuti täie tähelepanu ja vastutustundega: seda nii korraldajate kui ka noorte osalejate poolt. Avamisele olid sõitnud tuntud kirjanikud Nil Gilevitš (Valgevene Kirjanike Liidu esimees), Maksim Tank, Aless Adamtšok — kui piirduda meie lugejale tuttavamate nimedega — ja mitmed teised. Kui Maksim Tanki kõne oma kõmiseva paatosega häälestas ettevaatlikkusele, siis Nil Gilevitš sõnavõtt jättis targa ja tõsise mulje. Ta rõhutas veel kord vajadust sügavuti läbi valgustada sotsiaalseid, moraaliseid, kultuuri-, majandus- ja pedagoogikalaseid probleeme ja ergutas kõiki mõtisklema ja kõnelema sellest, et kaua pole elatud nii, nagu peaks.

Seminari põhiline töövorm oli arutelu kahes — proosa- ja luulesektioonis. Noored autorid lugesid kordamööda oma loomingut ja said samas kaaslaste ning seejärel žüriiliikmete kriitika osaliseks. Kriitika oli lahkav, rohkem lõhkuv kui ehitav. Kuna osalesin

rohkem luulearuteludel, siis on muljed proosast ebamäärasemad. Näib, et noorte seas viljeldakse rohkem külateemalist proosat (selle suuna esindajatest tõsteti esile Kultuurinstituudi üliõpilast Aleksei Fedorenkot); ülekaalus on lühivormid. Näitekirjanduses üritab uut lehekülge pöörata Šõmon Svistunovitš oma ajalooteemaliste panoraamdraamadega. Väidetavasti on valgevene ajaloo teadvuses ja -kirjanduses suured lüngad: uutel põlvkondadel ettekujutus rahvakunstist ja rahvuskultuurist praktiliselt puudub. Midagi on sellises olukorras üsna tuttavat. Uute vormide otsijana jäi meelde Vladzimir Stsepan, Kunstiinstituudi ja Teatriinstituudi haridusega noormees, kelle loomingus on tunda Camus' ja Kafka mõjusid, täpset detailitaju, mis vormus lausa visuaalselt hoomatavateks kujunditeks, ning soovi eirata oma keeleruumis väljakujunenud malle. Prosaistide žürii näis olevat avarapilgulisem ning uuenduslembesem kui luuležürii. Ka ettepanekud ning märkused olid põhjendatud, konkreetsemad ja samal ajal mõistvatamad.

Luulearutelu juhtis Rõgor Baradulin, tuntud poet ja tõlkija, žüriiliikmetest olid aktiivseimad Branisl Sprõntšan ja Pjotr Košel (Moskvas elav valgevene luuletaja, kes tunneb üsna hästi ka uuemat eesti luulet). Peab ütleva, et žürii paistis eelistavat traditsioonilisemat, ütleksin isegi: harjumuspärasemat luulet. Tõsi küll, ega erilisi vormiotsinguid nagu olnudki. Paljud luuletused näisid taotlevat iga hinna eest rahvuslikkust, jäid aga kulunud kirjeldusteks kodukülalt või loodusest; töö poetiseerimisel puudus värskus ja isiklik läbitunnetatud suhe; eredad isiksust enamikest tekstidest ei aimunud. Aga eks ta nii ole enamasti ikka: edasi viivad maailma alati üksikud erandid. Keele poolest tõsteti esile Galina Samoilo luulet, heas mõttes rahvuslikud olid Vassil Hodulka värsid. Gomeli muusikaõpetaja Natalja Martsinovitši parimates luuletustes avaldus nukker õrnus, stiilselt daamilik maailmavalu, mis pikantselt ironiaga piirnes. Aimata võis hingesugulust Ahmatovaga, viimasele oligi pühendatud üks luuletari luuletustest. Seminaristide hulgas populaarseimaks osutusid Volja Kurtanitši luuletused: jõulised, terava probleemiseade, julge mõtelennu ja isikliku suhtumise poolest meelde jäävad tekstid. Enamasti patriootlikud, oma maa, keele ja rahva pärast südant valutava inimese laulud.

Uut, nn linnaluulet kui kirjandussituatsiooni teist, Vladzimir Stsepani proosaga haakuvat külge esindas Vladzimir Šõvtšikov (ms ka paljutootav tõlkija gruusia keelest). Puhalt väljajoonistatud pildid, hetkefikseerin-

gud oma mikrorajoonist (nt «Lehekiosk») tekitasid vanemate poeetide (R. Baradulin) vastuseisu kui kiretud ja vaid nimetamisega piirduvad värsid. Siin avaldus eriti selgelt võõra loomingu mõõtmise ainult oma mõõdupuudega; ka tundub, et ei suudetud teha vahet, kas kiretu on poeet või linn, millest ta laulab. Minu arvates oli tegemist peegeldusreaktsiooniga linna nonpersonaalsusele, ühtaolisusele, ebanimikkusele. Kui seesugune luule on ülekaalus, muutub ta ahistavaks ning arengut takistavaks, ent tänases Valgevene kirjanduspildis on ta omal kohal. Kas võib loota ning prognoosida, et nimetatud kahe suuna konfliktist sünnib 90. aastateks uus, tõeline luule?

Seesuguseid aimusi kinnitasid ka tutvumine noorte poeetide Galina Bulõka ja Leanid Dranko-Maisjuki ning kriitik Sergei Kovaljoviga ärasõidu-eelsel päeval Minskis. Galina Bulõka on hariduselt keemik. Tema luulekogu «Süntees» ilmus 1986. aasta alguses ja orienteerub valdavalt intellektuaalsele lugejale. Galina Bulõka luuleainest annavad aimu kohalikus kontekstis harjumast peal kirjad: «Savi», «Kips», «Tina», «Foto-maagia», «Kaubamaja», «Ventilaator», «Lumememmi küberneetikainstituudi juures»... Usun, et uus, praegu teoksil olev kogu kinnitab muljet huvitavast ning omaloomisest luuletajast, kelle tekste võiks tõlkida meiegi keelde. Leanid Dranko-Maisjuk töötab Minski «Mastatskaja Literatura» toimetuses, tema luulekogu «Talu kohal» ilmus läinud aasta lõpul. Nostalgia ja huumor elavdavad selles esitatud realistlikke elupilte, kuid ei varja mõttesügavusi. Leidub motive ja vihjeid, mis näitavad folkloori ja ajaloo tundmist ja tuginemist klassikale. Keel on lihtne, read lühikesed, pöördumised ja otsene kõne sagedane.

Olulise tähisena uues luules tõsteti esile Aless Rjzanovi 1976. aastal ilmunud kogu «Olemise koordinaadid». Sergei Kovaljov nimetas Rjzanovit uue laine algatajaks valgevene luules. Huvitavate ning luuleprotsessi oluliselt mõjutavate autoritena iseloomustasid meie uued sõbrad Oleg Minkinit ja Adam Globust. Need nimed olid kordunud ka seminaristide omavahelistes vestlustes loomingu- ja kaminasaalides ja numbritubades, kus loeti üksteise luulet ja arutati vabariigi valusaid probleeme.

Teravaim nendest probleemidest on kahtlemata rahvuskeele küsimus. Eestlasele tundub ootamatu, et sedavõrd suur rahvas võib silmitsi seista sama reaalse kadumishuga nagu väikerahvad. Ometi tähendab keele kadumine ka rahva kadumist, valgevene keel on aga tõepoolest vene keele poolt sotsiaalsetest sfääridest peaaegu välja tõrjutud. Prae-

gu olevat Minskis ainult üks kool, kus õppetöö kuni neljanda klassini toimub valgevene keeles, ülejäänud koolides õpivad lapsed esimesest päevast alates vene keeles. (Olgu siinkohal toodud arvud brošüürist «NSV Liidu rahvastik»: valgevene ja vene rahvusest elanikke on Valgevenes 1979. aasta seisuga vastavalt 79% ja 12%, võrdluseks meenu-tame, et Eestis on vastav suhe 65% ja 28%, Kasahhi NSVs 36% ja 41%.) Suur osa elanikkonnast näib pidavat laste õpetamist vene keeles loomulikuks ja isegi kasulikuks, teine osa suhtub sellesse kui paratamatusse. Julgen siiski arvata, et kumbki seisukoht pole situatsiooniga adekvaatne. Seminaril koostati NLKP Keskkomitee peasekretäri M. S. Gorbatšovile adresseeritud läkitus, milles osutati mõõdapääsmatule vajadusele likvideerida valgevene kirjanike ja lugejate vahele kunstlikult tekitatud barjäärid. Praegust olukorda käsitletakse kirjas leninliku rahvuspoliitika moonutamise tagajärjena. Nagu läkituses öeldud: «...püüdes kunstlikult kiirendada rahvuste ühtesulamisprotsessi, likvideeriti kõikides linnades ja osaliselt ka külates emakeelsed koolid ning lasteaiad. Venekeelsetes koolides toimub valgevene keele õpetamine madalal tasemel; emakeelt õpitakse mittekohustusliku ainena, mille õppimisest võib vanemate soovil sootuks loobuda.

Kaadrit rahvuskoolide jaoks ette ei valmistata — vabariigis pole ainsatki kesk-eri või kõrgemat õppeasutust, kus õppetöö toimuks emakeeles. Rahvuskool on nõnda muutunud fiktsiooniks. Samalalaadne on olukord ka kultuurikaadri ettevalmistamisega: õpin-gute vältel tudengid rohkem võõrduvad oma rahva vaimsetest väärtustest, kui lähenevad neile.»

Loomulikult on taolisel olukorral tagasi-mõju: ainult 53% valgevenelastest märgivad ankeetides, et nende emakeel on valgevene keel. (Eestlastest peab eesti keelt emakeeleks 99,2%). Ajaleht «Vetšernõi Minsk» ilmub kahes keeles nagu meie «Õhtuleht»: tiraaž vene keeles 300 000, valgevene keeles 1200 (meil vastavalt 45 854 ja 96 993 — 1985. a andmed). Väidetavasti ei oleks emakeelsel lehel rohkem tellijaid. (Tehti ettepanek vähendada venekeelse väljaande tiraaži, siis kasvaks valgevenekeelse lehe tellijate arv iseenesest.) Keskkomitee kultuuriosakonna esindaja filosoofiadoktor Ivan Antonovitš arvas, et tegemist on objektiivsete pöördumatute protsessidega: «Isegi kui avaksime Minskis valgevene kooli, koguneks õppijaid vaevalt ühe klassi jagu. Kaks põlvkonda on 1955. aastal ministeeriumis tehtud vea tulemusel juba kasvanud keeleta. Midagi pole teha, reaalne situatsioon vabariigis on kaks-keelsus.» Etteheitena kirjanikele ütles Ivan

Antonovitš, et loominguline intelligents püstitab ülesandeid pigem teiste kui enda ette. Ei ole kirjutatud ühtegi teost, mis kutsuks esile samavõrd terava ja mastapsee diskussiooni, nagu seda suutsid XXVII kongressi suunavõttud. Ka ei ole märgata vaimesuse intensiivistumist. Ent kohtumisi oli veel teisigi. P. K. Zubailo, Kirjandusinstituudi professor, pealkirjastas oma sõnavõtu «Kirjandussuutsioonist XXVII kongressi valgusel». Konkreetsete näidete varal viitas ta žurnalistlike vormide ülekaalule filosoofiliste ja sõnameisterlike teoste arvel; kõneles probleemide imiteerimisest ja tarbetute tekstide koostamisest. Väga sümpaatse mulje jättis kirjanik Vassil Bõkavi esinemine. Oli näha, et inimene kõneldes mõtleb, mitte ei puista varuks olevaid stampvastuseid. Juttu oli eilse ja tänase kirjanduse tegijate kontaktide mõõdapääsmatusest, üldse kultuuri ja isiksuse osast kirjanikuks olemise puhul, sõjateema ammendamatuses, vaakumist teadvuses, vulgariseeritud religioonikäsitluses ja selle negatiivse mõjust — ning muidugi rahvuskölest. «Keele eest seista on Kirjanike Liidu püha kohus,» rõhutas Bõkav. Kirjanik Jan Grohovski kõneles «väikeste žanride suuruses» ja keele jagunemisest «rahvalikuks, kunstiliseks ja populariseerivaks». Ta harutas lahti ürgse valgevene keele finesse ja tegi galantseid viiteid meie kodumaale.

Meelde jäävate elamuste hulka kuulub ka kolmekilomeetrine jalutuskäik Vladimir Šovtšikovi, Vladimir Stsepani ja Sjerg Šupaga. Viimati nimetatu on Võõrkeelte Instituudi aspirant, lootustandev tõlkija eesti keelest, kes praegu tegeleb Tuglase loominguga. Sergei Šupa tunneb meie kultuuri ja ajalugu, võrdleb ja analüüsib huvitavalt. Lugupidamisega rääkis ta Olev Jõest. Kohtumisest jäi rõõm, mis valdab meid ikka kokkupuutel huvitava ning võimeka inimesega, ja kuuldu põhjal sündinud huvi ja lugupidamine Vladzimir Karatkevitsi elu ja loomingu vastu.

Pidulikule lõpetamisele saabusid vabariigi juhtivate väljaannete ning Kirjanike Liidu esindajad, kohapeal sõlmiti noorautoritega lepinguid nende loomingu avaldamise kohta, tehti ettepanek ühe noormehe võtmiseks Kirjanike Liitu. . . Tunnistagu Nil Gilevitsi üleskutsena kõlanud sõnad, et tegemist polnud paraaditsemise, vaid hoole ja vastutustundega kirjanike uue põlvkonna pärast: «Tõde rääkida on raske, aga vajalik ja mõõdapääsmatu. Eriti kehtib see kirjaniku kohta, sest kirjanik ilma tõeta ei eksisteeri. Mitte kõik kultuuri-tegelased ei ole selle järele käinud. Seetõttu ei ole ilmunud publitsistikakogumikes sõnagi meie keele, kooli ja kultuuri tegelikust olukorrast. Kõigest sellest, millest siin nii palju räägiti. Teid on täna siin 25 patriooti —

tehke midagi, et neid saaks olema 250, siis 2500. Kultuurimälestusmärgid hävivad, rahvusteema on läbi kirjutamata — ma nõuan, et te näeksite seda, et mõtleksite selle üle. Nõuan, et meie kirjanduse homne päev oleks avaram ja kultuur sügavam. Seda vajab rahvas.»

MIHKEL MUTT Teatri ümber

Draamateater tähistas Lutsu juubelit «Paunverega» (lavastaja R. Trass). Lihtsake see lugu ju on, täiemõõdulist teatriõhtut nii õblukese intriigi najal tänapäeval raske kujundada, ent «Paunvere» on siiski mängitav ja meie eelsümpaatia autori vastu ühes mitmete muude «pehmendavate» asjaoludega lubasid oodata mõnusat taaskohtumist. Seda ei toimunud. Lutsu laadi on muudetud, pakutakse jämekoomikak groteski. Naeru läbi pisarate asendas satiir Majakovski moodi. On tahetud teha nalja iga hinna eest ja pakutakse mõõdutundetult üle. Hea vähemalt, et A. Paluver tütar Lydia osas ei lase oma koomikarsenalil ust täiesti valla ja püsib usutavuse raamides. Tema ja ema (M. Rästas) stseenis kolmanda vaatuse algul on pisut dramatismigi. See päästab kokkuvõttes natuke, aga ainult natuke.

Etendust serveeritakse mingi kollektiivi taidlustrupi ülesastumisenä. Õhtu läbiviija, «kulturniku» tüüpi daam, lausub pompöösselt avasõnad, seejärel vuristab parodeerivalt majamuuseumi giidi tavateksti. Selle vastu ei saa olla midagi põhimõttelist, ainult et daami nimi pidanuks siis seisma ka kavalehel, liiati kui ta lõpuks näitlejatega koos kummaridama tuleb. Milleks elektrikamin eeslava nurgas, mida vaatuse algul süüdatakse — kas vihje hiljutistele külmadele ilmadele? Miks S. Reek toatüdrukuna kepseldes peab kõndima? Aga need on tühi asjad. Nagu pole praegu peamine ka läbikukkumine kui niisugune, sest seda tuleb teatris ikka ette (ehkki ühel lavastajal ei tohiks neid järgemööda väga palju olla). Olulisim tundub osutada kontseptuaalsele vildakusele, tegelastevaheliste aktsentide väärasetusele.

Selge, et kunstil on omad seadused, komöödia samuti, ja kindlasti nägi Lutsu oma tegelasgaleriid rohkem või vähem läbi huumoriprisma. Ei nõua ka mina mustvalgeid värve, sikkude eraldamist lammastest. Kuid see, mismoodi trupp kujutab tolaeagseid haridus- ja karskusliikumise tegelasi, kuidas irvitatakse maa soola üle, läheb kunstivabaduse piiridest välja ning tekitab kõhedust. Pahaselt hämmelduma ei pane niivõrd see, et koolmeister Rähn (J. Krjukov) ja tema aatekaaslane Saavel (R. Kotkas) on tehtud

naeruväärsemaks kui originaalis, vaid et neid on karikeeritud tunduvalt enam kui joodikute pritsimeeste kampa ning kogu ülejäänud seltskonda. Krjukovit võiks ju järjekordselt kiita, kuidas ta oskab oma välist olekut teisendada. R. Kotkase karikeerimisoskus üllatas, ei teadnud seda tema ampluaaks pidada. Ent mis kasu nendest saavutustest, kui siht on väär? Milleks need totakad murumütsid Rähni ja Saaveli peas, nii et nad mõjuvad nagu tõelised «juudijunnid» (Lutsu enda sõna, küll hoopis teises kontekstis)? Miks peab Rähn hoidma käsi kubemel ja käima üks külg ees? Miks peab Saavel laias kaares lonkama ja keppi vibutama, kiledalt karjuma? Saal rõkkab naerust, lapsed kilkavad oma helgemaid esivanemaid vaadates nagu «disnide» peale. Kordan: tõenäoline, et Luts natuke muheles, kujutades kõnealuste tegelaste agarust ja meelegindlust. Aga mingil juhul ei lubanud ta endale nende üle irvitada, nagu teeb näite-trupp lavastaja näpunäidetel. Või tahab R. Trass öelda, et ainult need, kel mõni ihuviga küljes või kes muidu opakad, ainult need hakkasid hariduse poole püüdlema ja karssu-liikumist edendama? Nõnda poleks eesti rahvas kunagi jõudnud sinna maale, kuhu ta kõige kiuste siiski on jõudnud.

Ei loe, et mängivad meistrid nagu Üksküla (tema Freiberg on ülepakutud, ei saa üldse aru, mis nähtus see meie ees vingerdab ja pudistab), Aav, Krjukov jt. Janditamine on igav. Kuuldes garderoobjärjekorras vaimustunud reageeringuid, hakkab piinlik.

See-eest on Draamateatri kavas ka kaunis etendus — teisiti ei oska Hermaküla seatud Shekespeare'i «Tormi» nimetada. Midagi nii puhast ja helget, armastust ja andestust sisendavat pole ammu näinud. Teksti on kärbitud, mängitakse *story*'t. (Üldse ilmutab lavastuste kestus polariseerumistendentsi: «Torm» ja «Paunvere» mõlemad ühes vaheajaga alla kahe tunni, teisalt mõlemad «Tõed ja õigused» kaks korda pikemad, ka «Hind» kolm ja veerand tundi. Kas ei peaks siis ka piletihinnad varieeruma, nagu ühe- ja kaheseerialise filmi korral?) Lavastus on harmooniline ja stiilne, lõbusalt heroiline. Hermaküla otsiv rahutu vaim ei häbli tüki raamest, ei eksle lavastaja «omaainese» radadele, mis publikule mõnikord varem peamurdmist valmistanud. «Tormi» puhul ei kao vaatajal niit korrakski käest. Lavastaja fantaasia kirgab päikest ja puhub värsket tuult. Lavastus on tõepoolest õhuline ja vaba, ning Kaie Mihkelsoni Ariel muidugi kõige õhulisem. See reljefne ja viimistletud haldjakuju on õnnestunud töö, näitleja faktuuriga väga sobiv. Karm, sootu, samas liigutav õhuhaldjas ongi kõige meelde jäävam tegelane. Hermaküla ise on muidugi ka laval, aga *inter*

pares, ei mängi teisi surnuks nagu mõnikord «Vanemuise»-päevil.

Me oleme kõrvõimalike metafooride ja nippidega harjunud. Seda on kahtlemata ka lavastaja. «Torm» on nn tinglikkust täis. Paistab, et vabadus on tõepoolest loomingu eeltingimus. Mainitu nipid ja tinglikkust pole praegu nähtused omaette, ei mõju punnitatult, me ei võta neid kui võtteid ja tinglikkust. Nad tulevad loomulikult. Seda isegi trummipõrin ja ringiskargamine, mis üldiselt diletantlikkust osundavad. «Tormi» lavastus näitab järjekordselt, et klassikuid saab mängida, kui on võimekas lavastaja ja eredad näitlejad (nagu näiteks M. Lill Trinculona). Siis ärkab klassik ellu.

Toomas Urbi sümfaatsetest vahelauludest võiks Jeesuslapselugu ehk ära jääda või asendada. Ehkki üldhäälestuselt ei puudu kongeniaalsus, tuleb ta vist siiski teisest ajast.

«Tormi» peaks mängima suurel laval.

Toominga ja Hermaküla sarnasustest erinevustest on palju kirjutatud-kõneldud. Teen seda hetkeks minagi. Aga ainult välisest küljest. Nimelt tundub, et nad on ühte faasi jõudnud. Mõlema kunstivilju kandnud torm ja tung oleksid nagu taltnud, järgnev kriis või mõõn ka möödas, jalad jälle maas, töö taas käimas. On uus küpsus, uued vaated, sihid, peamine aga — kordan — rahunemine. Niisugune on formaalne pilt. Avaldub see rahu erinevalt. Tooming näib astuvat moralisti, jutlustaja, aukartust ja alandlikkust kuulutavat eetoseteed. Hermaküla pakub katarsist läbi headuse ja ilu ja — miks ka mitte — kunsti enda läbi. Toominga hoiak on sügavalt respekti äratav, aga esteetilises plaanis siiani vähem pakkunud, kui oodata võiks (kui kunstielamuse võimaldamist muidugi üldse on sihiks seatud!), Hermaküla apelleerib rõõmust tulenevale lunastusele. Olen näinud näitlejaid mitut moodi aplausi «kerjavat». Aga mitte nii ilusasti kui palvena, millega Hermaküla lõpus saali poole pöördub. Oma isikupärase sarmiga teatab ta, et haldjate võim on läbi ning sõltub publiku heatahtlikkusest, kas nad saavad tuule purjedesse ja saarelt minema või ei!

Hea toon nõuab, et etendust vaadataks stationsaaris. Ses ei puudu loogika. Kodutunne, harjumuspärased lõhnad jne — kõik lisab trupile kindlust, soodustab täistulemust. Rääkimata etendustest, kuhu kaasatud keerukad lavaseadeldised, või juhtudest, mil tuleb kolida kodustest tugevasti erinevate mõõtmetega lavale. Teisalt: kas võõrad lavad nii väga võõrad ongi, sest külalisetendusi antakse hooajast hooaega ning iga vähegi staažikas näitleja peaks tundma meie kõikide lavade veidrusi. Samas on teada, et enamus kriitikuid tutvub mitte-kodulinna teatrite töö-

ga ikka gastrollide kaudu. Ning tuleb arvestada asjaolu, et etenduse kvaliteedi määrab oluliselt publik. Kuigi olen ise kirjutanud, et teatrite tase on Eestis ühtlustumas, siis pole seda publik teps mitte. Paratamatult on enamik meie kunstinõudlikumast vaatajaskonnast jagunenud pea- ja ülikoolilinna vahel. Seetõttu tohiks näiteks Tallinnasse tulek mu arusaamist mööda trupile anda põhjust end kokku võtta, pingutada, sest siin istub saalis — vähemasti kui uue tükiga tulakse — asjatundlikku publikut. Ja küllap analoogilistel põhjustel on mõnigi etendus elanud oma parimad esituskorrad üle just võõrsil. Mäletan näiteks «Punjab» toda etendust, mida mängiti «Vanemuises» spetsiaalselt ülikoolirahvale. See oli parem kui hiljem Pärnus nähtu, sest Tartu publik oli algusest peale aldis kaasa minema, aktsepteerima toda teatrikeelt. Sama lugu oli «Sooga» Tallinnas ja hiljem stationsaaris vaadatuna.

A. Milleri «Hinda» pole ma «Vanemuise» kodulaval näinud. TRA Draamateatrisse läksin skeptiliselt, sest tükk meeldib mulle hirmsasti, aga see pidi olema näitleja (J. Lumiste) debüüt lavastajana. Ometi jättis etendus vägagi talutava mulje. (Mängida ja lavastada seda rikkamalt kui Milleril kirjas tähendaks hüpata kõrgust umbes 242.) Nii hea tüki korral saab intelligentne vaataja ikka elamuse — juhu kui trupp näidendit lausa ära ei riku. Ja praegu ei riku. Kui inimesel vähegi tõelist näitlejaverd, sunnib sääraned näidend teda paratamatult kõik välja panema, mängima oma võimete piiril või üle selle. Need neli peaksid olema õnnelikud, et «Vanemuise» vahepealse operetisemise järel on neil võimalik nii tihedas, oma osa igakülgselt mõtestamist eeldavas loos kaasa teha.

A. Peebult ei mäleta ammu nõnda tõsist rolli. Head on kohad, kus ta seisab oma kuulsa ja rikka venna ees. Põlved lõõvad nõrgaks, mis sest et ise politseinik, olekusse ilmub ebakindlust. Psühholoogiliselt tõepärane, kuidas ta erutatult vasturünnakule asub ja aastate sapi välja paiskab. K. Neem tema naisena läheb kohe liiga fortresse, võiks enam nüansseerida. Üks asi ei saanud mulle päris selgeks. Esther tahab, et mees vennaga lepiks, lausa sõdib vennaga mehe vastu. Lõpuks aga näib ta meest mõistvat, läheb tema leeri tagasi. See on väga ilus, kui naine oma mehe leeri tagasi läheb, temast aru saab, tema eetost austab. Ainult millal ja kuidas see K. Neeme esituses toimub? Kus on murdekoht?

Kaido Maidlal tundub Waltheri osa seni tähtsaim olevat. Ei saa kasutada ju üli-võrdeid, aga kannab ära.

H. Haravee vanakraamikaupmees Solo-

mon on õnnestunud igasuguste kriteeriumide järgi. Tekstis peituvad tagamaad jõuavad pea tervikuna saali. Harva kuuleb lavalt nii jäägitult aktsendi markeerimist. Harilikult libastatakse ikka tavakeelde tagasi ja aktsenditamine mõjub diletantlikult. Siin mitte. Rikas ja mõtestatud osatäitmine.

Teise külalisetendusena vaatasin W. Wycherley restauratsioonikomöödiat «Provintsitari Londonis» (see kõlab ikka paremini kui otsetõlge «Maanaine»). Lavastaja I. Normet on kasutanud mitmesuguseid väliseid vahendeid ja loobunud psühholoogilise realismi elusarnasusest. Tulemust võrdleksin mõnes suhtes Komissarovi kunagise «Revidendi»-lavastusega. Vedru on vinnas ja mäng algab kohe täie hooga. Tempo on kõva, seda tagab lisaks ebaelusarnasele tekstiandmisele (osa läheb kiirustades kaotsi) ja rohkele liikumisele ka voodite lennukas veeretamine ja eesriiete tõstmine (M. Pottisepa kujundus on igatahes funktsionaalne), et mängu-platse ümber kombineerida. Ei või öelda, et nalja üldse ei saaks. Saab küll, omal kombel. Teist ajastut kiirgab tast ka, meie päevist ta igatahes pole. Aga selles küsimuses pole ma spetsialist.

Smeljanski on mulle peaaegu alati meeldinud. Aga Frank Harcourt'i osa talle hästi ei sobi. Indriksonil tuleb täispuhutud kavalerlikkus paremini välja. A. Laanemets on Pärnus näitlejana edenenu ja tema tore kaju käib Harry Horneri ossa nagu loodud. Tekib aga küsimus, on ta rohkem ise sarvepanija või naiste poolt ärakasutatav. Naispeategelase Mrs. Pinchwife'i (J. Tints) puhul ei saa aru, kas ta lõpuks maigu suhu saanuna loobub oma armastustootlustest ja muutub üheks seltskonnast või puhastub ja lahkub Londoni «mülkast» päriselt.

Vahetevahel poetatavad vihjed kirjandusele ja kriitikale lähevad kõrvust mööda. Kankaanimuusika mõjub anakronistlikult. Ja milleks see kõikidel lavadel äraleierdatud ja iiveldama ajav vilgutamine tüki lõpus? Komöödiavalastuses ei lähe see kohe mitte!

Lubatud satiiri kõrgema seltskonna moraalituse pihta ei näinud. Pigem hooramist üleüldse. Niigi grotesksel kujul juba näiden-dis, on see tempodega päris absurdi viidud.

Lugesin TMK ankeedivastustest, et L. Priimäe suurim pettumus eelmisel hooajal oli seotud kõnealuse lavastusega. Võib-olla olid Tartu gastrollid kehvemad kui Tallinna omad. Ühtlasi järeldasin, et L. Priimäe kõige suuremad ootused olid seotud just nimetatud tükiga, et «Provintsitari Londonis» pidanuks saama meie teatrielu kroon ja tipp. Minu ootused olid seotud muude lavastustega ja mu suhtumine Wycherley-lavastusse on seetõttu märksa tolerantsem.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 28.
Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviiov** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: 200031, Tallinn J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 03. 1987. Trükkida antud 13. 04. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,38. MB-00118. Tellimuse nr 963. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 34 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 5, май 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245